

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Slagelse Sankt Mikkels Kirke og Sogn i 600

SLAGELSE
SANKT MIKKELS KIRKE
OG SOGN I 600 AAR

*

SLAGELSE
SANKT MIKKELS KIRKE
OG SOGN I 600 AAR

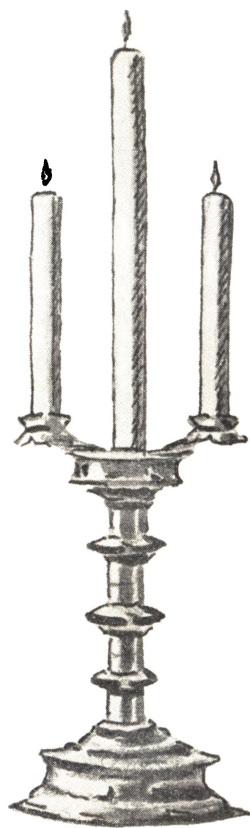
VED

P. SEVERINSEN
OG
CHR. AXEL JENSEN

O. LOHSE • KØBENHAVN
MCMXXXIII

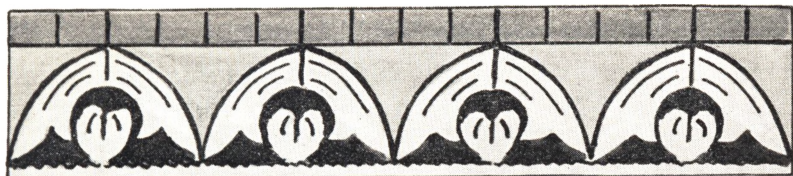
MISSIONSTRYKKERIET
(ved A. Siebuhr)
Kbhvn. V.

INDHOLD

	Side
FORORD. Af Provst K. Tonsgaard	9
TRÆK AF TJENESTEN VED SCT. MIKKELS KIRKE. Af Sognepræst P. Severinsen	11
KIRKEBYGNINGEN OG DENS Udstyr Af Museumsinspektør, mag. art. Chr. Axel Jensen	97

MOTIV FRA GLASMALERI I KIRKEN.

I Johannes Aabenbaringsbog staar der om Erkeenglen Michael, hvorefter Sct. Mikkels Kirke har Navn:

»Michael og hans Engle gav sig til at kæmpe imod Dragen, og Dragen kæmpede og dens Engle« (Aab. 12, 7). Disse Ord minder os om den store, standende Strid mellem Lys og Mørke, godt og ondt, Gud og Djævelen. Det er en Strid, der aldrig hører op paa denne Jord, og hvori Slægt efter Slægt er Deltager. Af Kampens Udfald afhænger et Menneskes Frelse eller Fortabelse.

Paa de efterfølgende Sider af Sognepræst *Severinsen* om Sct. Mikkels Menigheds- og Præstehistorie kan vi skimte — undertiden kun mellem Linierne — denne Kamp, og tillige ser vi Kaarene for det aandelige Livs Vækst og Fremgang. De var forskellige til de forskellige Tider. Ofte var der meget »ringe Dage«; men saa opleves det til andre Tider, hvordan det aandelige Livs Dønninger mærkes snart fra andre Egne ind over Slagelse, snart herindefra ud over Omegnen.

Men Erkeenglen Michael minder os ogsaa ved sit Navn, der betyder: »Hvem er som Gud«, om Guds Herlighed og Storhed. I hver Kirkebygning er der et Forsøg paa at ære Gud fra de Menneskers Side, der rejste Huset. Det kan være smaa og ringe Kirkehuse, der er Udtryk herfor; vor Kirke hører til de smukke, anselige Gudshuse, og maatte Læsere af dette Festskrift faa at se mere af Skønheden ved vor Kirkebygningens Enkeltheder end før. Dertil kan Museumsinspektør, Magister *Jensens* Skildring hjælpe. Og de gamle Buer og Hvælvinger kappes med den nyere og nyeste Restaurering — sidst den smukt istandsatte Prædikestol — om at skabe et stilfuldt og festligt Kirkerum.

I en mørk og trang Tid for vort Fædreland — i Aar-
tierne omkring 1333 — fik Mikkels Kirke sin nuværende
Skikkelse; og den staar derfor som et særlig smukt Mindes-
mærke om hine Tidens Trang til at forherlige Guds Navn
og takke ham.

At faa bygget et aandeligt Hus i Hjærterne er imidler-
tid herligere end at bygge Stenhuse til Guds Ære. Det
vil vi ogsaa minde hverandre om i Menigheden her i Sla-
gelse, naar vi skal holde Jubilæumsfest i Sct. Mikkels
Kirke. Ved Ordets Tjeneste i Forkyndelsen, ved Nadver-
bord og Døbefont bygger Herren den aandelige Bygning,
sin Menighed. Maatte Guds Ords Forkyndelse i Aand og
Sandhed aldrig forstumme i Sct. Mikkels Kirke gennem
de kommende Dage, og maatte Jubilæet betyde et bedre
frem i Arbejdet for Sjæles Frelse i vor By, saa Kirkens
Klokker ikke kalder forgæves paa »gammel og paa ung«,
saa bliver Gudshuset i skønneste Forstand *Guds store Navn
til Ære*, idet der indenfor dets Stenmure bygges et Hus af
levende Stene. — — —

Jeg føler Trang til at bringe en hjertelig Tak til Sla-
gelse Byraad, Sct. Mikkels Menighedsraad og Købmand
Kargaard Thomsen for velvillig økonomisk Støtte til
Fremstilling af dette Festskrift.

Slagelse i August 1933.

K. Tonsgaard.

FRA PRÆDIKESTOLEN I SCT. MIKKELS KIRKE.

TRÆK AF TJENESTEN VED SCT. MIKKELS KIRKE

AF P. SEVERINSEN

Slagløse eller Slavløse er et ældgammelt Landsbynavn, men der maa tidlig være opstaaet en Stad, en Købing, i eller ved den gamle Landsby. Staden var Møntsted under Kong Hardeknud (1028—42). Det er givet, at den da allerede har haft Kirke eller Kirker. Middelalderen ud var der tre Sognekirker i Byen, St. Mikkels, St. Peders og Vor Frues. Hvilken der er ældst, er det umuligt at tale om. Muligvis ligger St. Peders i Nærheden af Landsbyens gamle Gadekær paa en lille Banke. Den har jo sin berømte Præst Hellig Anders. Historierne om ham er mildest talt tvivlsomme, men han selv maa være historisk og sagens høre til i Valdemar den Stores Tid, d. v. s. før 1182. Det er jo den Tid, da man fik Helgener i Danmark. Vor Frue Kirke findes vist først nævnt et lille Hundrede Aar senere, men der er ingen Grund til at antage, at den har været yngre end de andre. Som Del af St. Peders Kirke staar endnu Murene af en ret uanseelig Kampestenkirke, der formodentlig er ældre end Hellig Anders.

Men ved Købingens Hjerte, hvor Vejene fra Omegnen mødes paa et lille Torv nedenfor en stor Høj, man fristes

til at sige Gravhøj, — der ligger paa Højens Top St. Miksels anselige Teglstenskirke, som har et tydeligt Præg af Hovedkirke.

Den saakaldte Roskildekrønike, der er skrevet omkring 1140 af en konservativ Kirkens Mand i Roskilde, har en Række Efterretninger om de ældste Biskopper i Roskilde, navnlig om deres Byggeforetagender. Om Biskop *Svend Normand* (1074—88) fortæller han, at denne opbyggede og indviede Trefoldigheds Kirke i Roskilde og forsynede den med et Claustrum med 15 Præbender. Endvidere byggede han et Monasterium i Ringsted til Ære for St. Marie, et andet i Slagløse.¹⁾

Et halvt Hundrede Aar senere hos Saxo gentages det samme, saaledes at foruden om Arbejderne ved Domkirken hedder det: »Ikke mindre Vægt lagde han paa at bygge Helligdomme for Maria. Nemlig een i Staden (Roskilde), en anden i Ringsted har han med megen Umage faaet i Stand, en tredje har han grundlagt i Slagelse for Michael«²⁾. Det vil altsaa sige den endnu i omklædt Tilstand staaende Frue Kirke i Roskilde, den af Valdemarernes Teglstenskirke afløste Klosterkirke i Ringsted og en ligeledes af en gothisk Teglstenkirke afløst Mikkelskirke i Slagelse.

A. D. Jørgensen havde en Formening om, at der i den ældste kristne Tid i Danmark havde været en Hovedkirke i hvert Syssel med et Klerkesamfund, der havde en vis Styrelse i sin Haand og havde en Opgave med at uddanne Præster. Det skulde paa Sjælland have været i Roskilde, Ringsted og Slagelse.³⁾ Muligvis har Ordet Monasterium forledt ham dertil. Det betyder egentlig Enebo. Senere bruges det ogsaa om et Kloster, der jo er et Fællesbo, ganske vist af Eneboere, hvis det er et Munkekloster. Men paa den Tid betyder Ordet ogsaa ganske simpelt en almindelig Sognekirke, ja det kan betyde et Kapel ved en Kirke. I en Byggeindskrift kaldes Hunseby Kirke paa Laaland et Monasterium.⁴⁾ Da der ikke findes noget som helst Spor af, at der har været et Samfund af Kanniker eller Munke ved St. Mikkels Kirke, falder al Grund for en saadan Formodning bort. Den har været en almindelig Købstadsognekirke.

Men den fornemste synes den tidlig at have været. I Roskilde Biskops Jordebog er der en Taxation af Kirkerne som Beskatningsgrundlag. Mens St. Peders og Frue Kirke angives at eje hver een Plovs Land og svare hver 2 Mark, har St. Mikkel 11 Ploves Land og svarer 4 Mark.⁵⁾

Den mærkelige Beliggenhed paa en til alle Sider stejlt faldende Høj hænger formodentlig sammen med, at den skulde være en Mikkelkirke. Vi har nu ikke mere den levende Følelse af, hvad dette Navn betød i den Tid, da denne Kirke byggedes og indviedes.

Men hvem er Mikkel?

Det er ikke een eller anden menneskelig Helgen, det er Engelen *Michael*, den øverste af de fire Erkeengle. I den apokryfe Henoks Bog fra Tiden lige før Kristus, faar vi (Kap. 39) fortalt, hvorledes Enok saa de fire *Guds Ansigts Engle*: „den barmhjertige og langmodige Michael; den anden, som er sat over alle Sygdomme og alle Menneskebørnenes Vunder, Rafael; Gabriel, der forestaar alle Kræfter; Fanuel, der er sat over deres Bod og Haab, der skal arve det evige Liv.“ Og der fortsættes: „Derefter saa jeg alle Himmelheder i Himlen, hvorledes Kongeherrødommet bliver fordelt, og hvorledes Menneskenes Handlinger vejes paa Vægten.“

Saaledes har altsaa Senjødedommen tænkt sig Guds Omgivelser. Og i Talmud ser vi, hvorledes de tænker sig, at der i Himlene er en Helligdom svarende til den jødiske, et himmelsk Sion, og der er Michael ligefrem den himmelske Ypperstepræst. Det er den samme Forestilling, Hebræerbrevets Forfatter har taget op men siger, at det er Jesus, der er gaaet ind i den himmelske Helligdom.

I den kristne Menighed fantaserede man naturligvis ikke om dette ypperstepræstelige hos Michael. Men man tænkte sig ham som den, der fører Guds Krig mod Djævelen, saaledes i Aabenbaringen 12. Og i Juda Brev 9 hentydes der til en apokryf jødisk Historie om en Strid mellem Michael og Djævelen om Mose Legeme.

Fra Ordene i Aabenbaringen stammer det, at Michael ofte fremstilles med et Spyd, som han stikker i Dragens Gab ved hans Fod. Saaledes i Slagelse Borgeres gamle Segl, hvor man ser Erkeengelen staaende foran sin Kirke i Slagelse. Ellers har vi ogsaa mange gamle Mikkelbilleder, der er en vinget Skikkelse med draget Sværd.

Men vore Forfædres Tanker har vist mere været hos ham i en anden Sammenhæng, som vi allerede ser antydet i det anførte. Han blev til den, der tog sig af de afdødes Sjæle. Allerede i Henoks Bog er der noget om en Vægt, hvorpaa de Dødes Gerninger vejes. Her blev Michael i Folkefantasiens Arving efter hedenske Gudomme. I den ægyptiske Religion ser vi stadig Guden Thot med

denne Sjølevægt, hvorved det afgøres, til hvilken Skøbne Sjælen slippes ind. Alle disse Sjøle-Spekulationer fyldte i høj Grad den meget variable græske Loge-Religion, som vi under eet kalder Orfismen, som baade Plato og Pythagoras hørte til. I disse Blandingsreligioner slaas den græske Gud Hermes sammen med Thot. Vi har Skrifter, der udgives for at være skrevet af „den trefold store Hermes“, indeholdende en forsegleet hemmelig Visdom. Derfor taler vi om „hermetisk“ Lukning, hvor noget skal være rigtig tæt. Meh Hermes er ogsaa Sjøleføreren, Psychopompos, i disse Religioner.

Søgende Hedninger i Oldtiden var ofte berørte af disse Religioner og tog uvilkaarlig mange af disse hedenske Forestillinger med sig. Det enfoldige om Døden som virkelig Død, og saa af Guds Naade paa hans Dag Kødets Opstandelse, det tilfredsstillende ikke disse Mennesker fra Overgangstiden. Fra den i Syditalien udbredte Pythagoræisme overtog man Forestillingen om Skærsilden og mange andre Sjøle-Forestillinger.

Saa bliver da Michael til den, der tager sig af de Afdødes Sjøle. Det bliver til, at naar man dør, tager det tre Nætter, inden noget afgøres. Den første Nat er Sjælen hos St. Gertrud, der jo i det hele har den Opgave at sørge for Herberge. Den anden Nat hos St. Mikkel. Den tredje Nat sker Dommen, til Salighed eller til Skærsild eller til Fordømmelse.

Derfor finder vi i Kirkernes Kalkmalerier St. Mikkel med den store Vægt, hvor Sjælen vejes i den ene Skaal, mens en Djævel søger at trække den anden Skaal ned. Men man ser ogsaa i Vraa Kirke i Vendsyssel en Dødsscene, Sjælen forlader den døde Mand i Sengen, og en fæl Djævel er der for at tage den, men fra Himlen kommer Michael paa store Vinger, griber med venstre Haand Sjælen, mens han med højre Haand fører det vældige Sværd mod Djævelens Hoved (Fr. Beckett, Danmarks Kunst II 417).

Denne Engleskikkelse har i højeste Grad beskæftiget Folkesindet, hvad vi har mangfoldige Vidnesbyrd om.

Og hvordan det gik til, at han fik Kirker, det havde man en meget mærkelig Historie om, som Folk har lyttet spændt til og fortalt videre, — ogsaa i Slagelse.

Vi føres dermed til Syditaliens Østkyst, til „Sporen“ paa den Støvle, som Italien danner paa Landkortet. Ud i Adriaterhavet skyder en isoleret bjergfyldt Halvø, Monte Gargano. En af Bjergtoppene er Monte Sant'angelo (Hellig Engels Bjerg). Her er højt oppe en Bjerghule, hvor 55 Trin fører ned til et underjordisk Kapel.

Derom fortæller man følgende:

I Byen Siponto tæt ved boede en rig Mand, som havde sine Hjorder græssende paa Bjerget. Men der var en Okse, som plejede at gaa for sig selv, og en Aften kom den ikke hjem med de andre. Næste Dag blev der sendt Folk ud efter den og fandt den staaende højt oppe paa Bjerget under Aabningen til en Hule. En af Folkene,

som var gnaven over, at den altid gik og dryssede borte fra de andre, skød en Pil efter den. Men Pilen for tilbage og ramte ham selv. Forskrækkede vendte de tilbage og fortalte, hvad der var sket. Det kom Biskop Laurentius for Øre. Han lod paalægge en tre Dages Faste, og efter den viste Ærkeenglen Michael sig for ham og meddelte ham, at dette Sted stod under hans Beskyttelse, og at ved dette Tegn havde han villet tilkendegive, at han forlangte, at paa dette Bjerg skulde der til hans og de hellige Engles Ihukommelse indrettes en Gudstjeneste.

Fra da af samlede de Kristne sig paa Bjerget og holdt Bøn til Gud, men ingen dristede sig ind i Hulen. Men lidt efter begyndte de hedenske Neapolitanere en Krig med Sipontinerne. Det saa farligt ud. Biskoppen forordnede igen en tre Dages Faste, og for anden Gang viste Engelen sig for den hellige Biskop og lovede ham Sejr, fordi han og de Kristne havde æret Gud med Vaagen, Faste og Bøn og havde anraabt ham om Hjælp.

Den følgende Dag drog de Kristne da mod Fjenderne, og der skete et stort Under. Thi Bjerget begyndte at ryste, der lynede fra det, og et stort Mørke lejrede sig om det ved højlys Dag. Ud af dette Mørke fløj en Mængde gloende Pile mod Hedningerne og dræbte og brændte dem jammerligt. Saa jog de Kristne Fjenderne grundigt paa Flugt, og da disse siden forstod, at de Kristne havde sejret ved en Engels Hjælp, lod de sig døbe.

Men Sipontinerne gik Dagen efter Sejren op til Bjerget for at takke Gud og fandt ved Hulens Nordside i en Marmorsten Spor som af et Menneske. Og da ingen vovede at gaa ind i Hulen, byggede de en Kirke. Men Biskoppen vilde gerne have begyndt at holde Gudstjeneste i Hulen. Efter at han havde spurgt Paven til Raads og atter fastet tre Dage, viste den hellige Michael sig atter for ham den sidste Nat og sagde: „Det behøves ikke, at du indvier den Kirke, som jeg selv allerede har beredt og indviet. Gaa kun dristigt ind og begynd Gudstjenesten under min Beskyttelse. Naar du kun i Morgen vil holde den hellige Messe, saa skal Folk gaa til den hellige Kommunion. Men mig tilkommer det at vise, hvordan jeg ved mig selv har indviet dette Sted.“

Næste Dag kom Biskoppen med Gejstligheden og alt Folket under Bøn og Lovsang opad Bjerget og gik med Frygt og Bæven ind i Hulen. Der viste sig at være en lang Gang mod Nord og dernede en i Klippen hugget Kirke med et Alter mod Syd. Biskoppen holdt Messe, og derefter indrettedes regelmæssig Tjeneste. Dog maa ingen om Natten komme paa dette hellige Sted, men ved Solopgang begyndes den kanoniske Tidesang. Og Gud gør der, ved den hellige Erkeengel Michaels Forbøn, store Tegn paa Blinde, Døve, Stumme og Lamme.

Saadan er Legenden, og det skal være sket i Aaret 419. Den 8. Maj holdes der Festen til Erindring om St. Michaels Aabenbarelse.

Siden er der bygget mange Mikkels-Kirker. Den berømteste er vel Mont Saint Michel i Normandiet paa en fantastisk stejl Klippeø. St. Aubert, Biskop af Avranches, fik en Michaelsaabenbaring 708 med Befaling til at bygge en saadan Kirke. Den blev et søgt Valfartssted, og ovre i England er der bygget Efterligninger. Normannerne mødte jo denne Mikkelsdyrkelse, da de erobrede Landet, og da de siden erobrede Syditalien, gjorde de først Pilgrimsfærd til Monte Gargano.

Det hedder, at Biskop Svend har »grundlagt« Kirken. Man kan næppe afgøre, hvor meget dette Ord skal sige, men det maa dog vel betyde, at han har haft et betydeligt Initiativ i Foretagendet. Købstæderne var gerne kongelige og Købstadkirkerne som liggende paa kongelig Grund tillige under kongeligt Patronat. Men der kunde ogsaa findes en uafhængig Kirke, som da regnedes at være under Biskoppens Patronat. Det ses, at Frue Kirke har været kongelig.⁶⁾ Formodentlig har St. Peders ogsaa været det. Om St. Mikkels var der en næsten hundreedaarig Trætte mellem Kronen og Bispedømmet.

Som bekendt rev det i Erik Plovpenning's Tid ud mellem Kongen og Kirken. Biskop Niels Stigsen af Roskilde, der havde været Kongens Kansler, døde landflygtig i Clairvaux 1249. Paven beskikkede til hans Eftermand den nidkære Domprovst i Lund *Jakob Erlandsen*, hvis hele Liv derefter blev en Strid mod Kongemagten om »Kirkens Frihed«. Allerede 1252 beskikkedes han til Ærkebiskop i Lund. I det Par Aar, da han var Sjællands Biskop, har han *annekteret St. Mikkels Kirke til Domprovstiet i Roskilde*, idet dette Provsti var for smaat aflagt. Naturligvis har Domprovsten ikke selv kunnet besørge Præstetjenesten i sit Annex i Slagelse men har maattet holde en Vikar. Derefter har Jakob Erlandsen som Ærkebiskop givet ærkebiskoppelig Stadfæstelse paa det biskoppelige Dokument.

I Annekteringsdokumentet hed det, at Besættelsen af dette Præstekald tilkom Biskoppen, og at Annekteringen er sket med Kapitlets Samtykke. Kongen, Christofer Valdemarsen, har dog protesteret mod dette Skridt. I hans Klager over Ærkebispens paa Mødet i Vordingborg 24. Marts 1256 klages der i Almindelighed over, at denne ikke har respekteret Kongens Indstillingsret ved kongelige Pa-

tronatskirker. Ærkebiskoppen har svaret med, at Kongen har indstillet uværdige Personer. Domprovst Peder i Roskilde har under disse Forhold følt sig truet i sin Ret og har derfor sendt Sagen ind til Paven. Under 18. Januar 1257 har denne stadfæstet Annekteringen. I de nye kongelige Klagepunkter paa Mødet i Lund fjerde Paaskedag 1257 har Kongen dog paany ført Klage over »den Herre Ærkebispens Optræden med Hensyn til Slagelse Kirke.«⁷⁾

Det er vist ikke lykkedes Kongen at skille Kirken fra Domprovstiet, men det kongelige Krav har dog stadig været til. Først 31. Maj 1334 foreligger der fra Kongehusets Side en Afstaaelse. Det er fra Prins *Otto*, »Danskernes Junker og Hertug af Estland«, der da efter Kong Christofers Død var ivrig sysselsat med at forberede en Generobring af sit Fædrenesrige. Det har vel været een af de Tjenester, der var en anden Tjeneste værd. »Hvis nogen Patronatsret til denne Kirke tilfalder Os, vore Forgængere eller Efterfølgere«, skal den nu være Provstiets. I Oktober samme Aar blev Prins Otto Grev Gerts Fange i Slaget paa Taphede og gled ud af Rigets Historie. Formodentlig har hans Brev derefter ikke været regnet ret meget. Der er 1342 taget Kopi deraf, vel fordi Retten atter var i Fare. Valdemar Atterdag gav ikke gratis en selv meget tvivlsom Rettighed fra sig. Først i et Gavebrev 12. Febr. 1344 har han givet efter, og han lader det se ud, som om det er en af Kronens Kirker, han frit skænker til Provstiet i Roskilde, imod at Provsten skal holde en dygtig Vikar i Slagelse til at besørge Tjenesten. Og han vil have meget mere. I Roskilde Domkirke skal til Gengæld Kapitlet lade afholde for Kongen, hans Dronning, de fremfarne danske Konger og Dronninger samt deres Børn af begge Køn saa og for Kongens Efterfølgere og Arvinger i Riget, Konger og Dronninger og alle deres Børn aarligen 2 Aartider, een paa Philippi og Jacobi Dag (1. Maj) begyndende om Aftenen med højtidelig Vesper med 9 Lectier udi Koret, og det med Lys og andre Prydelser; og næste Morgen skulde til Epistelen og Evangelium synges Messe i Koret for de Afdøde, og udenfor Koret læses Messer for de Afdøde ved alle Altere. Den

anden skulde holdes St. Dionysii Dag (9. Okt.) paa samme Maade.⁸⁾

Det vil sige, at Kongen ved at bortgive en tvivlsom Ret og paa Bekostning af Menigheden i Slagelse sikrede sig alle disse Sjælemesser for Kongehuset »til evig Tid«.

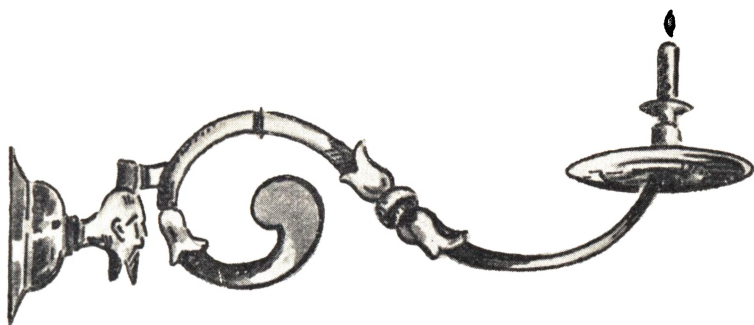
Siden da laa det fast, at St. Mikkels Kirke var Annex til Domprovstiet. Domprovsten har naturligvis sikret sig en Afgift baade af Kirken og af Præstekaldet. Men med denne Beskæring ser det ud til, at der stadig faktisk har været Sognepræst ved Kirken foruden forskellige Kapellaner eller Vikarer ved Sidealtre og Kapeller.

Og man kan ikke lade være at lægge Mærke til, at Prins Ottos Brev falder i Foraaret efter det Aar, da Korhævvingerne i alle tre Skibe i den nye gothiske Teglstenskirke er »fuldendte«. I disse urolige Tider og mens Rettighederne var omstridte, har altsaa det store Bygningsværk fundet Sted. Hvorledes Domprovsten i Roskilde og Borgerne i Slagelse skal dele Æren, vil aldrig kunne oplyses. Da Valdemar Atterdag endelig gav efter, har vel hele Kirken staaet der i sin nye Skikkelse.

»SEGL FOR BØRGERNE I SCLAVLOSIA«

Set. Michael foran Kirken.

LYSESTAGE I SIDESKIBET.

Om Præsters Navne og Gerning ved den første Mikkelskirke er intet i Behold. Der er nok et Navn fra Erik Menveds Tid, Guido. Han var Kongens Kapellan og blev 1314 hans Kansler. Han havde tillige et Sognekald i Slagelse og skaffede sig 8. April 1320 pavelig Bevilling til at nyde Indtægten af alle sine Embeder, hvor han end opholdt sig. Men lige en Maaned efter døde han i Roskilde, og Paven forhindrede hans Eftermand i Dekanatet i at forbinde Sognekaldet i Slagelse hermed. Men det har formodentlig været Sognekaldet ved een af de andre Kirker i Slagelse, og iøvrigt er det kun et Exempel paa en kedelig Misbrug, som Senmiddelalderen vrimler af, at højtstillede Gejstlige samlede paa Embeder, som de kun tog Indtægten af og iøvrigt lod besørge ved slet betalte Vikarer.

Tjenesten i Kirken i Middelalderen var ikke just som nu. Først og fremmest skulde hver Morgen *Messen* holdes. Dermed menes Herrens Bords Fest, som Jesus havde indstiftet Skærtorsdag Aften. Men den opfattedes som en Offerhandling, saa at det ikke var nødvendigt, at der skete nogen Uddeling til Menigheden. Den var paa Latin, og paa dens Hovedled (Kollekt, Epistel, Evangelium, Nadvertjeneste) hviler endnu vor Gudstjenestes Ordning. Det var altid en from Gerning at være tilstede og bede under den hellige Handling, og om Søndagen var det Pligt. Den bekendte Legende om Hellig Anders indskærper netop dette. Med 12 Slagelseborgere var han jo paa Pilgrimsfærd til den hellige Grav i Jerusalem. Det var selve den hellige Paaskemorgen. Men de gode Slagelseborgere havde opdaget, at der var god

Vind til at sejle hjem, og de lod Messe være Messe og skyndte sig til Havet. Anders derimod vilde ikke bort, »før- end han havde været med til at fejre Messens Højtid ved Herrens Grav.« Men han blev rigelig belønnet. De sejlede fra ham, men da han paa Vejen til Kysten knælte ned og bad, faldt han i Søvn, og som bekendt vaagnede han ikke, før han ude ved Hvilehøj hørte Hyrderne tale Sjællandsk samme Eftermiddag. Saa naaede han endnu samme Dag at holde Vespertjeneste i St. Peders Kirke, og inden de gode Borgere naaede hjem den lange Vej, naaede han endda en Pilgrimsfærd til St. Jakob i Spanien og til St. Olav i Nidaros! Der kan man se, at man staar sig ved at »høre Messe«!

Den anden Tjeneste, han naaede, var en af de faste daglige Andagtstider. Egentlig var de 7 i Tallet, men de natlige holdt man væsentlig kun i Klostrene. Ottesangen om Morgenen og Aftensangen (Vesper) kaldte ogsaa paa Lægfolket.

Men den egentligste Betjening af Sognefolkene laa dog paa Bodsvæsenets Omraade. Gennem en lang og sælsom Historie havde den Handling, vi kalder *Skriftemaalet*, arbejdet sig frem til en aldeles dominerende Plads, egentlig som Kirkens Hovedsakramente. Stadfæstelsen i Daabens Naade, Syndernes Forladelse, kunde kun ske ved en Bekendelse for Præsten og en Afløsning ved ham. Det var en i al Fald aarlig Pligt, og ligesaa var det Pligt i det mindste ved Paasketid hvert Aar at *kommunicere*, d. v. s. at modtage Brødet af den hellige Nadvere. Med dette holdtes der Tugt, og Middelalderen søgte at gøre det Hellige helligt ved at skabe Angst for at komme det nær uden paa foreskreven Maade. Ja, kun Præsten maatte røre ved, hvad der vedkom Daab og Nadver. Vi finder det som Kirkelov i Danmark, at om nogen rørte ved Font eller ved Fontevand eller ved Kalk eller Disk eller naturligvis endmere ved det, der er i dem, da skulde Haanden hugges af for Helligbrøde, — eller rettere man maatte indløse sin Haand ved en Bøde til Biskoppen. Derfor nærmede Folk sig ogsaa kun med Angst det Maaltid, som havde været ombølget af den gamle

Menigheds Jubel og Tak. Og vi forstaaer følgende uhyggelige Historie fra det gamle Slagelse, som Christiern Pedersen har fortalt i sin Danmarkshistorie. Bogen er skreven i hans katholske Tid, og han fortæller paa samme Maade som i Jertegns-Postillen. I Historien findes ogsaa netop denne forfærdelige Haandens Helligbrøde, foruden Mangelen paa Skriftemaal:

Der man skrev Aar 1470 paa det første (1471), da var der en mægtig overgiven og plat fortvilet fribaaren Mand i Sjælland, som hed Iver. Han gjorde mange, baade fattig og rig, stor Hovmod og Overlast. Der turde ingen straffe hannem derfor, thi de frygtede, han skulde sla dennem ihjel. Han røvede mange Landskirker og tog Kalk og Disk af dem og andre Klenodie. Han for en Dimmeluge over til Lolland og gik om Paaskedag i Vestenskov Kirke og lod, som om han vilde høre Messe. Mens Præsten og Almuen gik ud om Kirkegaard med Processen, da tog han Kalken og Disken og den Sølv-Budk, som det værdige Sakrament var udi, som Præsten skulde berettet Folken med. Der Hr. Henrik Menstrop Ridder, som da var Hovedsmand paa Korsør, det spurgte, da lod han gribe hannom og førde hannom til Slagelse og lod her domme hannom til Døde. Der han var dømt, da tog han Budken af sin Barm og raabede højt og sagde: „Kære Venner, jeg haver ikke ladet mig berette i ti Aar, thi vil jeg nu berette mig selv, at jeg ikke skal dø uden Sakramente.“ Saa lod han Budken op og tog saa først een Sakrament ud og stoppede det i sin Mund, og sagde: „Dette tager jeg til mig for det første Aar.“ Saa tog han en anden og sagde: „Dette tager jeg for den anden Aar.“ Og saa fremdeles til han kom til den tiende, da sagde han: „Dette tager jeg nu til mig for den tiende og sidste Aar.“ Saa straffede hannom alle, som paa Thinget var, at han vilde nogentid djerves til at tage det hellige Sakrament saa uhørsommelig i sine Hænder og Mund foruden Skel og Skriftemaal. Men han var plat overgiven, saa han agtede intet deres Ord. Saa lod de først hugge hans Hænder af hannom og kaste hannom saa levendes paa en stor Ild. Denne Død lidde han mellem Paaske og Pinsedag, fordi han vilde ikke leve retfærdelige, som hannom burde at gøre.“⁹⁾

Men Messen holdtes ogsaa under særlige Omstændigheder. Den var bleven et Offer for de Døde. Naar een var død, da hørte der til Begravelsen en eller flere *Sjælemesser*. Det ordnede man privat, som man havde Raad og Vilje til, men man slog sig ogsaa sammen til gensidig Sikring i denne vigtige Sag.

Saadanne Forsikringssselskaber var *Gilderne*. For saa vidt Gildet omfattede Medlemmerne af et Erhverv, skulde det naturligvis ogsaa virke regulerende indenfor dette, og det skulde i Almindelighed skabe et Broderskab ud af Fagfællerne. Men dette skal ikke mindst vise sig i Døden. Da træder Broderskabet til med sin Tjeneste, og det har sikret sig Kirkens Tjeneste med Begængelse og Sjælemesser for alle Gildebrødre og Gildesøstre. Ofte har Gildet sit eget Alter i een af Kirkerne, og det ser ud til i Slagelse især at have været i St. Mikkels Kirke. Hvert Fag havde jo ogsaa gerne sin egen Helgen som Yndlingspatron.

I Almindelighed skal ved Dødsfald fire »Søskend« vaage ved Liget. Efter Slagelse Bageres Skraa skal, naar nogen Broder eller Søster dør, hver Søskend lade holde Messe for deres Sjæl og for alle kristne Sjæle. Hos Smedene giver alle Brødre og Søstre en Penning til Sjæleskud. Skomager-svendene skal ofre til to Messer for den døde Broders Sjæl. Men saa har jo hvert Gilde ogsaa sit halvaarlige Stævne, og ved dette skal der holdes Messe for alle afdøde Gildesbrødre. Der kan ogsaa være et andet kirkeligt Mellemværende, som afgøres af Gildet paa alle Medlemmers Vegne. I Skomagermestrenes Skraa hedder det i Artikel 2: »Item skulle de give Domprovsten hvert Aar samme Thing (første efter St. Mortens Dag) 8 Grot derfor, at hver som behov gøres maa røre sit Stenkar og Barkkar om gudelige Dage foruden nogen Prælats Hindring eller Forfang.« Man ifaldt jo ellers Bøde for Helligbrøde. Købmændene havde et Gilde, som var knyttet til St. Erasmi Alter i St. Mikkels Kirke.

Mest lagdes der vist Mærke til Slagelse Herreds Præsters Gilde eller Kalent, som var knyttet til *Kristi Legems Alter*. Dette Alter stod i Midtergangen i Kirkens Hovedskib, formentlig paa Grænsen mellem Skib og Kor, hvor der ofte var anbragt et Sognealter, som i den senere Middelalder havde et Krucifix hængende over sig. Vi ved ikke nogen Alder paa denne Stiftelse, men den Slags Altere har begyndt at opstaa ved den Tid, da Kirken blev ombygget. Det hænger sammen med, at der opstod en saakaldt Kristi Legemsfest, først fremkaldt ved Syner af en belgisk Nonne

Juliane fra Mont-Corneillo, hvorfor der indrettedes en saadan Fest i Lüttich Stift 1246. Af den fra Stiftet stammende Pave Urban IV gjordes den almindelig 1264, men Bullen synes ikke at have virket, før den fornyedes 1311. Den gælder jo Dyrkelsen af Herren i den udstillede og i Procession ombaarne Hostie.

Der har været saadanne »Guds Legems Lag« eller »Kristi Legems Gilder« adskillige Steder. Et i Næstved fik 1411 Gave af Dronning Margrete. Statuter for Guds Legems Lag i Lollands Søndherred fra 1388 haves i Behold. Det er netop et Præstegilde. Statutterne er væsentlig Regler for de Sjølemesser, som Brødrene skal holde. Saadanne Statuter har der vel ogsaa været i Slagelse Kalent.

Svenskerne valgte for tredje Gang Karl Knutson til Konge, og Christiern I udskrev det første danske Stændermøde i Kalundborg i Oktober 1468. Her var der ogsaa Repræsentanter for Slagelse, og de har benyttet Lejligheden til at faa fire af de tilstedeværende Biskopper til at udstede en Afladsforlening 31. Oktober for Kristi Legems Alter. De 4 er Oluf Mortensen af Roskilde, Jakob Friis af Børglum, Mogens Krafse af Odense og Peder Lodehat af Ribe. De eftergiver hver 40 Dages Bod (altsaa 160 Dages) for alle Bodfærdige og Skriftede, der kommer til dette Alter til Andagt eller Bøn paa Knæ, til at høre Prædiken eller Messe eller lade Messe holde eller med Gaver hjælper til Alterets Udstyr. — Da i Sommeren 1476 det store nordiske Møde af Rigsraader holdtes i Kalmar for om muligt at forny Unionen, har man atter benyttet Øjeblikket til at faa ikke mindre end 8 Biskopper til at udstede en lignende Afladsbevilling (af Upsala, Roskilde, Aarhus, Viborg, Linköping, Ribe, Bergen, Skara, 31. Juli). Der er her nævnt en Række Festsdage, som særlig egnede for dette afladgivende Andagtsbesøg, og det fremhæves, at tre Gange med bøjede Knæ bede Fadervor og Englehilsenen. Endvidere at overvære eller bekoste Kristi Legems Messe og dens Lovsange med alt Tilbehør hver Torsdag.

I Mellemtiden havde dette Alter faaet reddet en meget

vigtig Messestiftelse. Formodentlig omkring 1430 havde Jens Nielsen Hak og hans Hustru Dorethe Tinhus givet en Gaard i Veterslev, »deres Arv og Oldeje« for deres Forældres Sjæle til Hellig Legems Alter. Men nogle Arvinger maa have rejst Vanskeligheder. Saaledes var det uafledeligt i Middelalderen. Fru Dorethe havde forinden været gift med Hinze Portmand og havde med ham Sønnen Hans Portmand til Kvislemark, som 1465 omtales som død. Endelig kommer hans Enke Fru Eline Jensdatter (Basse) 1. Maj 1471 med den samme Gave, Gaarden i Veterslev, for en Messe ved Guds Legems Alter. Kongen har den følgende Nytaarsaften i Morten Malers Stue i Slagelse stadfæstet Gaven, men ikke desmindre ser vi hendes Svigersøn Markvard Tinhus rejste Retstrætte om Gaven, saa Biskop Oluf Mortensen og Landsdommer Henrik Mejnstrup maatte mægle, saa vidt jeg forstaar Dokumentet med det Resultat, at Kirken skulde have Landgilden men Markvard Tinhus og hans Arvinger have Herligheden af Gaarden.

Derefter skulde Alterets Forstander holde eller lade holde to sungne Messer om Ugen for Alteret »til evig Tid«. Og disse Messer skulde have et eget Udstyr ved, at der skulde afsynges nogle Antifoner. Dermed hører disse Messer til de Antifonstiftelser, som netop denne Tid er rig paa. De skal holdes Klokkeren 7, den ene om Lørdagen »af Jomfru Marie«, d. v. s. med en Mariedags Udstyr af Texter, den anden om Tirsdagen for St. Anna. Foran hver af disse Messer skal synges Antifonen.

Alma redemptoris mater, quae pervia coeli
 Porta manes et stella maris, succurre cadenti,
 Surgere qui curat, populo, tu quae genuisti
 Natura mirante tuum sanctum Genitorem,
 Virgo prius et posterius Gabriellis ab ore
 Sumens illud Ave, peccatorum miserere!

Freiserens Moder saa huld, du, som er Himmelens aabne
 Port og en Stjerne paa Hav, du ile til Hjælp for det faldne
 Oprejsning søgende Folk! Ja du, som fødte til Verden
 under Naturens Forundring din egen hellige Fader,
 Jomfru endda baade før og derpaa, da fra Gabriels Læbe
 „Hil dig!“ der lød, — over Syndere du dig forbarme!

Forfatteren er Herimannus Contractus (1013—1054), en tysk Greveson, men en stakkels Krøbling, der blev Munk og berømt Forfatter i Reichenau.

Efter hver af Messerne skal der synges en anden Antifon:

Ave regina coelorum,
Mater regis angelorum.
O Maria, flos virginum
Velut rosa vel lilium,
Funde preces ad filium
Pro salute fidelium.

Hil dig, Himlenes Dronning,
Moder til Englenes Konning!
Maria, du Jomfruers Blomsterskud,
du Lilie eller Rose prud!
Bønner du til din Søn udøse
om de Troende at forløse.

Messerne, siger hun, skal være »min Sjæl, min kære Husbondes og kære Forældres Sjæle og alle kristne Sjæle til Ro og Lise«. Hvis Gudstjenesten ikke bliver holdt, »skal der tilskikkes tvende Dannemænd paa min Side og tvende paa Alterets Side, at de fire Dannemænd flyer det saa, at den Gudstjeneste holdes som fore skrevet stander.«¹⁰)

Hovedalteret var dog ikke dette men det gamle Højalter i Hovedkoret, hvor nu Kirkens Alter er. Det var viet til »*St Michael og alle Engle*«, som Skik var. Saaledes hed det paa Altertavlen af 1505, forfærdiget af Henricus Grandi de Ponte (Grote Broek?). Den havde iøvrigt ikke noget Billede af St. Michael.

Bag ved Alteret var der et Væg-Skab, over hvilket der stod udskaaret i Træ: Archangele Michael, constitui te Dominus principem super omnes animas suscipiendas.¹¹) Det er noget, der gentages atter og atter i Mikkeldags Tidsang: »Ærkeengel Michael, Jeg Herren har sat dig til Fyrste over alle Sjæle, der bliver antagne«. Man ser, at Tan-

ken om Sjæleføreren blandt de døde har været fremme i Sindene.

Endnu flere Altere har der været inde i selve Kirkerummet, men vi kan ikke sige nærmere, hvor de har været. Sideskibenes Kor mod Øst har utvivlsomt straks modtaget Afløsere af to ældgamle Altere, der har hørt til paa de samme Pladser i den ældre Kirke. Men vi ved ikke, hvilke de var. En anden Sag er, at vi godt kan gøre Rede for de Tanker, der samledes om disse Alteres Titelhelgener.

St. Jakobs Alter faar en Afladsbevilling 15. Juli 1456, hvori der er Belønning for at lægge Gave i Alterets Blok eller i dets Indsamlingstavle, naar denne bæres om i eller udenfor Kirken. Derefter er der et Brev om, at Biskop Oluf Mortensen den 27. August 1472 har indviet et Alter for *St. Jakob* og *St. Christofer*, hvorhos han bestemte, at Alterets Indvielsesfest skal højtideligholdes hver Jakobsdag (25. Juli), samt giver de sædvanlige 40 Dages Aflad til andægtige. Det maa vel være det samme Alter, der af en eller anden Grund har faaet en ny Indvielse. Hovedhelgenen synes da at være Jakob, Zebedæussønnen, den første Martyr blandt Apostlene, som ifølge en ganske æventyrlig Historie skulde have fundet sin Grav i Nordvestspanien i S. Jago de Compostella, der var et af de store Pilgrimssteder. Den tilføjede Christofer, som havde sin Helgendag samme Dato, er den æventyrlige Kæmpe, der først hed Adocinus, men da der var sket den bekendte Historie med ham, at han bar det lille Barn over Floden, og det viste sig, at Barnet var Jesus, der blev saa tungt, at det trykkede ham under Vandet og døbte ham, saa kom han til at hedde Christophorus, Kristusbæreren. Men Historiens Fortsættelse er langt underfuldere. Han kommer til Lykien, stikker sin store Stav i Jorden, og den gror, og Hedningerne omvender sig. Men Kong Dagnus bliver gram i Hu og iværksætter uhorlige Grusomheder imod ham, der alle slaar fejl. Til sidst bindes Christofer til en Pæl og skal skydes, og de skød en hel Dag paa ham, men alle Pilene blev hængende i Luften uden at gøre noget, og til sidst faldt een ned og ramte Skarpretteren i Øjet. Saa skulde han halshugges og faldt da paa sine Knæ og bad Gud, at paa det Sted, hvor han blev begravet, skulde hverken Hagl eller Hunger eller Pest eller Ildebrand skade noget. Halshugningen skete, og Skarpretteren smurte af Blodet paa sit Øje, hvorefter det kom sig. Da omvendte Hedningerne sig. Christofer omvendte 48,000 Hedninger.

Saadan er Historien, og vi forstaar da, at den, der om Morgenens andægtig har set den hellige Christofers Billede, ham kan hans Uvenner ikke skade den Dag. Derfor er det ogsaa rimeligt, at vi i alle mulige Kirker finder St. Christofers Billede malet paa Væggen.

Atter 31. Juli 1476 er der et Afladsbrev for dette Alter.¹²⁾

St. Gertruds Alter, nævnes 1448. Hun var en ung højadelig Pige eller Prinsesse, Datter af den frankiske Majordomus Pippin af Landen. Hendes Moder Iduberga havde efter Tilskyndelse af Biskop Amandus stiftet Klosteret Nivialla (nu Nivelles ved Brüssel). Gertrud, født 626, traadte ogsaa ind deri og blev ved Moderens Død 652 Abedisse, men døde selv 659. Den tidlige Død skyldtes vist al den Strengthed, hun bød sit Legeme i Klosteret. Hun blev tidlig en Helgen, hvem Folkefantasiens bemægtigede sig. Da hun havde holdt paa Klosterets Pligter mod Gæster, blev hun Beskytter af alle Rejsende. „Sante Gertrud skal Herberg bestille.“ Ja endog de Afdødes Sjæle faar som før nævnt Herberge hos hende den første Nat, den anden hos St. Michael. Hun er ogsaa god til at fordrive Mus. Helgendag 17. Marts.

St. Erasmi Alter er kendt fra 1480. Til det var Købmændenes Gilde knyttet, St. Erasmi Broderskab. Han (3. Juni) er een af de 14 Nødhjælpere og vistnok meget lidt historisk, men angives at have faaet Tarmene vundet ud af Livet i Diokletians Forfølgelse 303. „Sanctus Erasmus er en sand Nødhjælper og Patrone. Han led 52 Piner for Jesu Kristi Navns Skyld, een for hver Søndag om Aaret. Fordi er han vel bønheørt med Gud.“ (Gl. dansk Bønnebog.) Købmandsgildet har 25. Oktbr. 1480 skaffet 6 Biskoppers og 1489 10 Biskoppers Forlening af 40 Dages Aflad for hver.

St. Eligii Alter, nævnes 1486. Formodentlig har Smedelavet været knyttet til dette Alter. Han er virkelig en fremragende historisk Person, der 641—659 var Biskop af Noyon, hvortil en Del af de hedenske Nederlande hørte, en flot, vindende Personlighed, men ogsaa en alvorlig Kristen af Columbas Skole. Han bidrog meget til at kristne disse Lande. Men det har Smedene i Slagelse næppe vidst meget om. I sine yngre Aar havde han været Guldsmed, og derfor er han Smedenes Helgen. I Aarhus Domkirke ser man ham sko Hest, og han har for Nemheds Skyld taget Hestens Ben af under Arbejdet. Helgendag 1. December.

Endnu var der i Kirken et „*Vor hellig Frues Alter*“, hvortil Helen Clemens-Kone gav Kalk og Disk.¹³⁾ Det kan have været i Koret i et af Sideskibene, men det er ogsaa muligt, at der var et Marie-Kapel paa Nordsiden.

I Middelalderens Slutning byggede man nemlig Kapeller til Kirkerne. Et saadant Kapel havde et eller flere Altere og sin egen Tjeneste. Saaledes tilbyggedes omkring 1500 *St. Annas* Kapel paa Sydsiden. Hun er en opdigtet Person, Jomfru Mariers Moder, men netop paa den Tid var det, at hendes Dyrkelse tog sit store Opsving. Ved dette Kapel kender vi Præsten Jakob Mosle, som ved at afskrive Hellig Anders Levned har reddet det for os.¹⁴⁾

Til en Kirkes Udstyr kunde der ogsaa høre »Helligdomme«, d. v. s. hellige Levninger ud over dem, der fandtes i hver Kirkes »Altergrav«. De var ofte Foræringer i kostbare Beholdere. Hertil hører den nu i Nationalmuseet opbevarede med Krucifix prydede Beholder, hvori der har været noget af det hellige Kors og noget mere. Det er meget muligt, at her har været flere af den Slags Genstande, som paa visse Dage bares i Procession og udstilledes.

Det er Middelalder, alt hvad vi her har skildret. Meget er os fremmedartet, og det stammer ikke fra Kristendom alt sammen. Men bedre var den kristelige Oplysning ikke, og ogsaa i disse Kaar var der Mennesker, der var i Forventning om den Herre Jesus som den eneste Frelser. Og vi maa ikke gøre dem den Uret at rive St. Michael og alt det andet ud af denne Sammenhæng.

Den lutherske Bevægelse bredte sig med forunderlig Hast, utvivlsomt fordi der i Sjælene var en af den middelalderlige Forkyndelse og Kirkepraxis vakt Angst, der havde gjort Sindene forberedte til at tage mod Ordet om Guds Naade, saadan som Paulus og Luther bar det frem.

I Historien om denne Forkyndelses Fremtrængen i Danmark er der jo ogsaa et lille Træk, som berører Slagelse. Ude i Antvorskov var den unge Magister Hans Tavsens kaldt hjem fra Wittenberg i Efteraaret 1524. Han har vist været brugt som Lærer i Klosteret uden at det blev til Konflikt, men Skærtorsdag 1525 holdt han en Prædiken, som førte til, at han blev forsat til Viborg, hvor han i 1526 fik sin betydningsfulde Virksomhed. Men Antvorskov var en lukket Verden, saa at det ikke er sikkert, at Folk fra Slagelse har overværet dette Oprin. Dog er der utvivlsomt blevet talt derom, og saa helt ukendt var Luthers Virksomhed heller ikke den Gang. Omkring i Præstegaar-

dene har den vist allerede da fundet Forstaaelse og muligvis ogsaa i Borgerhjem.

Vi ved intet særligt om Forholdene i den Henseende i Slagelse. Men vi ved, at i Aaret 1526 satte Bevægelsen stærkt ind i de danske Købstæder. Ved St. Peders Kirke var der en ældre Præst Peder Jensen, som allerede var der i 1490 og endnu var der 1532. Han har vel næppe gaaet foran i noget nyt. Benedikt Arvedsen var kommet til Frue Kirke 1515 og har vel endnu været en yngre Mand, men vi ved ingenting. Forholdene ved Mikkels Kirke kan vi ikke blive klog paa. Men der er maaske et Spor af noget. Netop 1526 den 4. Maj har Officialen Laurents Olufsen i Roskilde udstedt et Brev, hvorved det tillades at flytte Guds Legems Alter, »som Kirken og Sognefolket i samme Sogn er bygt og funderet til nogen Umage og Ulempe midt i Gangen paa fornævnte Kirkes Gulv.« Det maa opføres et andet Sted i Kirken, eller ogsaa maa de til Alteret hørende Tjenester udføres ved et andet Alter.¹⁵⁾

Dette, at Alteret er blevet saa ubekvem, hænger maaske sammen med en evangelisk Bevægelse, der overhovedet vilde af med disse overflødige Altere, og som betragtede Sjælemesserne som noget ugudeligt. I Løbet af de følgende Aar er det næsten givet, at en evangelisk Bevægelse har taget Fart i Byen, og derom har vi vel et Vidnesbyrd i, at Præsten *Peder Andersen* i Slagelse i Aaret 1532 har faaet kongeligt Beskærmelsesbrev. Det betyder i Almindelighed, at vedkommende Præst har prædiket »Lutheri«, maaske har giftet sig. Og ganske vist havde Hr. Joachim Rönnov, da han 1529 fik Bispembedet, lovet ikke at lægge Evangeliets Forkyndelse eller Præsters og Munkes Giftermaal nogen Hindring i Vejen, men det var alligevel tryggest at have Beskærmelsesbrevet. Formodentlig har Peder Andersen da betydet noget i Slagelses Reformationshistorie, men rimeligvis har han kun haft en Kapellanstilling. Jeg formoder, det er ham, som i Juni 1537 ved den lige ankomne Peder Palladius's Formidling fik Sognekald i Magleby paa Langeland, hvor han endnu 1568 levede som Provst.

Vi har et andet Vidnesbyrd om Forholdene. Tiggermunkene havde været Folks Yndlinge. De havde i en meget væsentlig Grad besørget Prædike-tjeneste, ikke blot i deres egne Kirker, og de havde hørt Skrifte og beredt til Død. Men de kunde kun bestaa i Kraft af en vis Folke-yndest. Ellers svinder Gaverne ind. Og saaledes gik det dem nu. Sortebrødreklosteret i Roskilde havde en Gaard norden for St. Mikkels Kirke, hvori Brødrene havde Station for Egnen. Under 26. Maj 1532 har Prior Peder Andersen i Roskilde afhændet denne Gaard til Præsten i Sorterup Jens Boesen, der aabenbart har været af de trofaste. Han skal »give 100 danske Mark Penninge at hjælpe os og Kloster med i vor store Fattigdom og Trang ... Item skal og samme hæderlig Mand hjælpe og trøste med Ro og Mag vore Brødre og særdeles den vor Terminsbroder, som gaar i Slagelse i Termen, i samme Gaard, eftersom han haver os kærlig lovet og tilsagt, og som vor store Tro og Love er til hannem.« Endvidere skal Klosteret have Ret til at købe Gaarden tilbage.¹⁶⁾ Ogsaa dette Salg er et Træk af den gamle Tids Synken.

Men der har været Modsætninger i Slagelse, som har holdt hinanden Stangen. Saa ender det nemt med, at Spændingen bliver for stærk, og der sker Overgreb. Vi kender fra Viborg og København, at Borgerskabet kunde lægge et voldsomt Pres paa for at faa de efter dets evangeliske Anskuelse uforsvarlige stiftede Sjælemesser til at høre op. Dette maa i Slagelse have givet sig et ret voldsomt Udtryk, thi Palmelørdag 1533, den 5. April, blev St. Mikkels Kirke »rumsteret og forstyrret«. Guds Legems Alter blev opbrudt og opbrændt. Det er aabenbart ikke blevet flyttet efter Tilladelsen af 1526. Det, som man har villet ramme, var naturligvis bl. a. Eline Jensdatters Messe-tjeneste.

Men den følgende Skærtorsdag døde Kong Frederik den Første paa Gottorp. Det katholske Rigsraadsflertal med Biskopperne i Spidsen udsatte paa Herredagen i Juli Maaned Kongevalget og indledede en Reaktionsperiode. Begivenheden med Guds Legems Alter kom ogsaa for Herre-

dagen i dens Egenskab af Domstol. Da Alteret var ødelagt, kunde Messerne jo ikke holdes ved det, hvorfor Fru Elines Dattersøn Otte Tegenhus (Tinhus) krævede Gaarden i Veterslev tilbage. Alterets Præst Hr. Hemming kunde imidlertid bevise med Brev og Vidnesbyrd, at Messerne var stadig holdt i de andre Kirker i Slagelse. Rigsraadet dømte derfor, »at fornævnte Hr. Hemming maa og skal samme Alter igen opbygge lade, det første han det bekomme kan, og derefter straks holde fornævnte Messer og Gudstjenester derfor.« Og saa skal Præsten og hans Eftermænd beholde Gaarden.¹⁷⁾

Om det blev genopbygget, ved vi ikke. Den følgende Tid er det uhyggelige Tidsrum, vi kalder Grevens Fejde. Først regerede Biskop Joachim Rönnov paa Rigsraadets Vegne, og hans Haand var haard. Blandt Klagerne over ham var denne: »Han er og voldeligen indfaldet ude Rigens og Kronens Købstæder og besønderlig udi *Slavelse* og andre Steder og dær grebet og fanget Prædikanter og Borgere og dennom bortført.«¹⁸⁾ Om her er et Træk til Hr. Peder Andersens Historie? I Juni 1534 landede Grev Christofer ved Skovshoved, naaede i en Fart Roskilde og underlagde sig Sjælland. Adelen gik nødtvungent ind under ham, Borger og Bonde formodentlig mere villigt. Slagelse Borgere har haft Bud hos ham i Køge om Fornylse af Privilegier og med Klage over »Sporefogeder«, som man fra Adelen Side har villet paanøde Stæderne.¹⁹⁾ Greven lover godt, og man forstod Vink af ham saaledes, at Korsør Borgere overfaldt Korsør Slot, hvor Knud Rud var Lensmand, mens Slagelse Borgere overfaldt og ødelagde hans Gaard Vedbygaard. Sammen med Bønderne i Løve Herred udplyndrede de ogsaa Knudstrupgaard. Det har næppe været gode Tider til et Forsvar for det Gamle, og heller ikke gode Tider for en sund evangelisk Forkyndelse.

Christian den Tredjes Sejr var Reformationens Sejr. Ved Kirkeordinantsen af 2. September 1537 sattes der Reg-

ler for Kirkens fortsatte Liv og Praksis under de nye Forhold, og samtidig indviedes de nye Biskopper, deriblandt Dr. Peder Palladius for Sjællands Stift. Han skulde derefter se at komme rundt og faa en evangelisk Ordning i Gang i alle Stiftets Sogne. Efterhaanden naaede han personlig rundt i alle Sogne, og et Mindesmærke derom har han selv efterladt i sin saakaldte Visitatsbog, idet han i Høsten 1543, da Høsttravlheden hindrede Visitatser, har siddet oppe paa Kalundborgkanten og nedskrevet, hvad han plejede at sige til de forsamlede Sognefolk. Straks kunde han dog ikke naa alle Vegne hen. Men der blev straks lavet den Ordning, at hvert Herreds Præster skulde vælge en Provst, og enten ved hastig personlig Nærværelse i en Kirke midt i hvert Herred, eller igennem den valgte Provst, har han taget Præsternes Løfte om at ville rette sig efter Ordinantsen. Det blev ikke nogen stor Oprydning i Præstestanden, de fleste blev siddende. Her i Herredet ved vi intet om, at nogen gik af, men for flere af Sognene ved vi ingenting.

Foreløbig valgte man til Provst Hr. *Knud Boesen* i Vemmelev, aabenbart een af de ældre. I Slagelse By har man været betænkt paa at reducere, idet der ikke var Brug for tre Sognekirker. Alle tre Sognepræster hed »Hr. Anders«: ved St. Mikkels *Anders Jakobsen*, ved St. Peders *Anders Hintze* og ved Vor Frue *Anders Nielsen*. Den sidste Kirke, som vel har været den ringeste, blev nedlagt, men vi har intet bestemt om, hvornaar denne Nedlæggelse foretoges. Den 16. Juli 1551 fik Borgerne kongelig Tilladelse til at nedtage den øde Kirke og bruge Materialerne til Sognekirken, Præstegaarden, Latinskolen og Raadhuset. Samtidig fik Præsten Kongetienden af Vemmelev Sogn. Sognet lagdes under St. Mikkels, men Kirkegaarden brugtes til Fattigbegravelse indtil 1833, hvorpaa Borgerskolen paa den Tids hensynsløse Maade byggedes ovenpaa Gravene 1856.

Den præstelige Betjening af Købstæderne var et vanskeligt Spørgsmaal, da Købstadfolk unddrog sig at yde noget ordentligt til Præstens Løn. Man søgte derfor gerne

Hjælp gennem Landsogne. I 1542 var Biskop Peder Palladius i Slagelse og samlede Tirsdag den 27. Juni en Del af Egnens Præster i St. Mikkel's Kirke. Han spurgte Præsterne, »hvad os tyktes om *Hejninge Kirke*, om Hr. Hans Mortensøn, som en Tid lang havde været dær Sognepræst og nu var vel forset med to bedre Sogner, Vemmelev og Hemmeshøj, burde længer have fornævnte Hejninge, efterdi han var nu saa vel med bedre Sogner forset?« Det syntes Præsterne ikke, hvorpaa Biskoppen fortsatte: »Hvad om en Mand, som med Tiden blev kaldet til at være *Kapellan* til St. Mikkel's Kirke, finge fornævnte Hejninge?« Jo, det syntes Præsterne ogsaa, og de trykkede deres Signeter under et aabent Brev, der udtalte dette. Med dette Brev gik Dr. Peder til Kongen, som 2% 1543 stadfæstede denne Ordning.

Lejligheden til saaledes at faa en Ordning med Hejninge maa vel være indtraadt ved at den gamle Provst i Vemmelev er død. Anders Jakobsen ved Mikkel's Kirke blev derefter Provst, og han har haft yderligere Sammenlægningsplaner. De middelalderlige Præstelønningsforhold havde været meget utilfredsstillende, hvorfor der stadig maatte omordnes og gives Tilskud. For at faa en endelig Ordning paa dette, stævnedes Kongen Biskopperne sammen, og de skulde have med sig en Redegørelse fra hver Provst om, hvilke Ønsker og Forslag der var i vedkommende Provsti. Af Afgørelsen, de saakaldte Klemmebreve af 9. Maj 1555, kan vi skimte Forslagene. Det er sikkert efter Hr. Anders's Forslag, at Bestemmelsen for Slagelse Herred lyder: »Naar nogen dør af de Sognepræster udi vor Købsted Slagelse, da skal baade (begge) Sognekirkerne der udi Byen være under een Præst, og skal Hegninge Kirke være Annexé dertil, og Sognepræsten udi Slagelse at holde Kapellaner dertil og forestaa alle tre Kirker.«²⁰⁾

Vi kan spore, at der har været gjort Forsøg paa at gennemføre denne Ordning, idet St. Mikkel's Sognepræst Hr. Jørgen Nielsen 1562 har klaget over, at Kapellanen til St. Peders Kirke sammesteds trods Kong Christians Forordning om Kirkerne i Slagelse gør ham Hinder paa den

aarlige Rente og Herlighed af samme Annexkirke. Et Kongebrev 2. Aug. satte Stiftslensmanden til at tage sig af Hr. Jørgen, men det maa være endt med, at St. Peders forblev Sognekirke. Formodentlig har Menigheden villet det.

Slagelse Herreds Kalent med dets Messogods var selvfølgelig ogsaa i Fare, navnlig Godset for Fru Eline Jensdatters Messe. Der var i Ordinantsen givet Adelen Ret til at kræve saadant Sjælemesse-Gods tilbage, naar Tjenesten ikke mere kunde holdes. Men man søgte dog fra kirkelig Side at forklare, at det var meget rigtigere, at man reformerede Tjenesten og saa lod Stiftelsen bestaa med sit Gods i reformeret Form. Dette er lykkedes i Slagelse, idet den beskrevne Messe forandredes til *en ugentlig Mandags-Prædiken* i St. Mikkels Kirke, som skulde holdes paa Omgang af alle Slagelse Herreds Præster, som derfor skulde nyde hver sin Anpart af Kalentets Indtægter.

Kalentet reddede saaledes Gaarden i Vetterslev, dog ikke uden adskillige Brydninger. Kongen var kommen til at forlene Rentemester Joachim Beck til Førsløv med den. Hr. Anders Lauritsen har da 1545 faaet en Dom, hvorefter Brevene blev kendt ugyldige indtil nærmere Undersøgelse.¹²⁾ Den daværende Fæster Mogens Hage havde fæstet af Sognepræsten i Korsør Hr. Ingmar Jensen som „Kalenteprior“, men bagefter havde Mogens Godske som Stiftslensmand (1541—47) ogsaa forlangt og faaet Indfæstning. Da Mogens Hage 1574 vilde skaffe een af sine Sønner Fæste, anmodede han om at faa rigtig at vide, hvem han skulde fæste af, og Kongens Afgørelse faldt da 1578, at Herligheden skulde gaa til Kronen under Stiftslensmanden, men Landgilden til Præstekalentet. 24. Dec. 1601 overdrog Kongen Peder Basse til Sørup denne Krønens Rettighed i Gaarden (Kancell. Brevb.; Skøde udstedt 10. Febr. 1620, Krønens Skøder I 339), hvorpaa Præsterne protesterede og hævdede, at Herligheden var Kalentets. Det endte med et Forlig, hvorved Peder Basse afkøbte Kalentet dets Ret i Gaarden for 800 Rigsdaler in Specie. 12. Juni 1621 stadfæstedes dette Forlig af Kongen. (Kancelliets Brevbøger.) Denne Kapital har senere staaet som Kalentets. Desuden havde Kalentet 1647 8 Gaarde i Slagelses Gader samt en Del Agre i Storevænge eller Biskopsløkke, der endnu er Kalentejord.

Hvor megen Glæde, der har været ved disse Mandagsprædikener, ved vi ikke. Tilfældigt har vi en Rejsendes Optegnelse derom, det er Biskop Jens Bircherod paa Hjemrejse fra København til Aalborg. Da har han Mandagen den 14. Marts om Morgen den 1698 hørt en saadan Prædiken, der blev holdt af Kapellanen i Korsør Hr. Peder Høst, „en meget behagelig og sær udvalgt Prædikant.“²²⁾ Kort

efter blev der gjort et nyt Attentat paa Stiftelsen, idet Rektor M. Clementin foreslog, at samme Prædikenen maatte overlades til Cantor ved Latinskolen tilligemed Lønningen derfor, hvilket Præsterne maatte afværge ved en Fælleserklæring 8. Oktbr. 1700.

Reformationstiden vilde have Prædikener ind alle Vegne, og der var blevet mange af den Slags stiftede Ugeprædikener. Men en Prædikenen kan i Modsætning til Messen ikke holdes uden Tilhørere. Dette foltes efterhaanden, og Kong Christian den Sjettes Regering undersøgte Sagen og ophævede eller forandrede ved Reskript 1. Maj 1739 disse stiftede Prædikener. For Slagelse Konvents Mandagsprædikenen faldt Bestemmelsen saadan, at Præsterne skulde blive ved at dele Indtægten som en lille Extraindtægt, men Prædikenen skulde ophøre. Nu er da den gamle Stiftelse en saadan lille Indtægt udover Lønningen for Slagelse Herreds Præster.

I næsten 200 Aar gik alt nu kun ud paa at fæstne og klare det ved Reformationen vundne. Det betyder aldeles ikke, at dette Tidsrum var forskelsløst, »den lutherske Retroenheds Tid«. Der var betydelige Modsætninger, i Frederik II's Tid en Gliden ret nær hen til Calvin, derpaa en skarp Drejning tilbage til Luther, saa Vækkelsesretninger og engelsk Paavirkning. Men det er alligevel først ved Pietismen at ligesom en ny Tid gør sit Forsøg ud fra nye Synsmaader.

Om St. Mikkel's Sogn for sig er der ikke meget at fortælle, da kun faa af Præsterne og ingen af de andre Sognebeboere har nedskrevet eller udgivet noget.

I en Snes Aar efter Reformationen er man selvfølgelig optaget af at retlede overfor de gamle Skikke og Tanker. Med faa Aars Mellemrum samledes Biskopperne til Raadslagning, Nationalsynode, og affattede Vedtægter og Paa-mindelser, som havde Lovskraft. Saaledes i København 1540, i Ribe 1542, i Antvorskov 1546 og i København 1555.

Den ene af disse var altsaa lige op ad Slagelse i *Antvorskov*, der stadig bestod som et Slags Kloster og som en Præsteskole. Klosteret skulde holde en Læsemester i Theologi, og de unge Mennesker skulde bo i Klosteret i en Klosterdragt. Naar de var tilstrækkeligt uddannede, kunde de

blive præsteviede og som Korpræster i Klostret betjene Klostrets Kirkesogne Bjergby (Brødre-Bjergby, siden Slots-Bjergby), Sludstrup, Kirkerup, Havrebjerg, Sørbymagle. Kun et Par af Læsemestrene kender vi Navn paa, Frands Mogensen, der omtales som død 1560, og Magister Bertoldus, som var der 1562.²³⁾

Her samledes Biskopperne i Oktober 1546 (altsaa 10 Aar efter Rigsdagen). Hans Tavsen har da genset sin Ungdoms Kloster. De udførlige latinske Dekreter fra Mødet gaar særlig ud paa at faa gennemført censartet Skik. Der er en Del om at se sig for med de nye Præsters Valg og Uddannelse. Der er Forholdsregler mod Dyrkelse af Billeder, Brug af Rosenkranse, Gildefaner, overtroiske Begravelsesskikke. Der er Gudstjenesteordning og Altergangsordning. Sakramentets Opløftelse ønsker de efterhaanden at komme bort fra, og anviser hvordan Præsten da skal bære sig ad, og hvordan han skal selv modtage Nadveren sidst ved Altergangen. Meget skarpt tages der fat paa dem, der ikke gaar til Alters. Nu, da der er prædiket saa meget, kan de ikke mere regnes for svage, men for Ordets og Sakramenternes Foragtere, saa de skal udelukkes, maa ikke være Faddere, maa ikke være tilstede ved Altergang hverken i Kirken eller hos Syge, maa ikke være tilstede ved en Brudevielse ved Alteret o. s. v. Der skal sørges for god kristelig Børnelærdom ved Degnene. Og nu skal det have en Ende med Præster, der samlever med deres Husholderske. De maa gifte sig, og er de hemmeligt gifte (hvad man i Middelalderen kunde være), skal Ægteskabet offentliggøres.

Da vi vil komme tilbage til denne Arbejden for Tugt og for regelmæssig Altergang, anfører vi Synodens Bestemmelser. Siden under Christian den Fjerde, da Trediveaarskrigenes Ulykker rullede ind over Landet, søgte man yderligere at fæstne disse Bestemmelser, navnlig i den store Forordning af 27. Marts 1629 om Kirkens Embede og Myndighed mod Ubodfærdige. Der skal i Købstæder ansættes nogle, i Landsogne to Mænd til at være Præstens Medhjælpere i at opspore og paatale misligt Forhold »som Prædikens Forsømmelse, Helligdags Misbrug til Gilde, Drik, Dobbelt, Gøglen, Fægten eller andet saadant, Sakramentens Forholdelse over et Fjerdings-, halvt eller helt Aar, idelig Sværen og Banden, Guds Ords Skæmt samt Misbrug udi Omgængelse, ond Forligelse mellem Ægtefolk.« Hvis de

paagældende er genstridige, skal de udelukkes ved Band og kan i al Fald kun ved at afbede deres Forseelse ved offentligt Skriftemaal (aabenbare Skrifte) igen antages.

Landets bedste Mænd førte an i disse Bestræbelser og i at danne et kristeligt Hjem. Et saadant godt Adelshjem var der paa Antvorskov Slot i de Aar, da *Ebbe Munk* var Lensmand paa det, 1596—1620, navnlig siden han 1604 ægtede een af Dronningens Hofjomfruer *Sidsel Høg*. Det er dem, der har givet St. Mikkels Prædikestol 1614. Der førtes et aabent Hus. Antvorskov laa jo ved Hovedlandevejen, og der gik ikke en Uge, uden at han havde Standsfæller som Gæster. Men man kom ogsaa sammen i Hjemmet for at drøfte kristelige Spørgsmaal. Fru Sidsel Høg udgav »En aandelig saare skøn og trøstelig Kors-Bønnebog«, som oplevede nogle Oplag. Og Ægteparret foranledigede, at der af den daværende Præst paa Antvorskov *Christen Christensen Winter* udarbejdedes en Oversættelse af een af de frommeste Bøger i den Tids Lutherdom, Johan Gerhards *Meditationes* fra 1606, trykt i København 1615: »Sjælens Klenodie, som indeholder 51 Hjertens hellige Betænkninger«.

Vi kan nok nogenlunde opstille en Præsterække for St. Mikkel i denne Periode, men rigtig fortælle noget om Mændene kan vi ikke, før Magister *Peder Villadsen* 1640 blev kaldet hertil efter den gamle Magister Niels Corsøer. Faderen, Magister Villads Nielsen Brøns, var Lektor ved Domkirken i Viborg, og Moderen var en Datter af Biskop Peder Thøgersen i Viborg af Reformatorslægten. Han havde været Ammanuensis hos Jesper Brochmand, Huslærer for Kansler Chr. Friis's Søn, Bibliothekar hos den lærde Jørgen Seefeld paa Ringstedkloster, udenlands at studere Historie, navnlig i Leiden, og saa benyttede Jørgen Seefeld sin Stilling som »Domprovst« i Roskilde Kapitel til at kalde ham. St. Mikkels laa jo stadig under Domprovstiet. Han var da tredive Aar, men først 1649 blev han gift med Mette, Datter af den afdøde theologiske Professor Niels Pedersen Aurilesius.

M. Peder Villadsen var en begavet Mand, men om hans

Virksomhed i Slagelse kan vi i og for sig intet fortælle ud over, hvad han selv har noteret om sin Forkyndelse. Han har udi Prædiken forklaret foruden de ordinære Texter tillige Patriarkerne Abrahams, Isaks, Jakobs og Josefs Livshistorier, Alderdommens Besvær efter Prædikerens Bog 12, Ruths Bog, Profeten Daniel, Jakobs Brev, Judæ Brev, Christi syv Breve til Menighederne i Asien i Aab. 1—3, samt en Del Davids Psalmer.

Iøvrigt ved vi fra senere Tid, at han var en Mand af mange Interesser. I Aarene 1640—52 var Hans Mikkelsen Ravn Rektor ved Slagelse Skole, og de har vist med hinanden delt Interesserne for dansk Sprog, Digtekunst og Musik.

1652 brændte Slagelse og dermed ogsaa St. Mikkels Præstegaard. Det var et haardt Slag. Derefter kom Krigen med Svenskernes Brandskatning af Slagelse 1659. Det tog ogsaa haardt.

Da der var Fred, sammenkaldtes den berømte Rigsdag i København i Efteraaret 1660. Alle Stænder, ogsaa Gejstligheden, skulde vælge Deputerede. Siden 1654 var Peder Villadsen Provst, og nu fik han sin historiske Gerning som een af de Deputerede. Han blev Gejstlighedens Sekretær under Rigsdagen, og han stod Biskop Swane meget nær. Det er endda paastaet, at det skulde have været ham, der støbte de Kugler, Swane skød af. Da Gejstligheden begyndte at blive urolig for adelige Trusler, fik Peder Villadsen paa et hastigt sammenkaldt Provstemøde i Roskilde 4. Oktober Sindene beroliget og kunde tidlig næste Morgen meddele de Indviede, at Stemningen var god. Samme Aften indfandt Kongens fortrolige Raadgiver, Kammersekretær Christoffer Gabel, sig i Bispegaarden, hvor flere af de indviede var samlede til Raadslagning. Da var det, Peder Villadsen udtalte, »at der var jo flere, som ønskede hellere at regeres af een end af mange, og disse skulde vel være baade de fleste og de myndigste.« Det var nok den første Antydning til at vælge kongelig Enevælde som Fremtidens Forfatningsform. Hans Dagbog fra Rigsdagen og Redegørelse for Forhandlingerne hører til de interessante

Efterretninger fra disse spændende Dage i Danmarks Historie.

Men dermed var hans Virksomhed i Slagelse forbi. 1661 blev han udnævnt til Biskop i Viborg, hvad han var med betydelig Dygtighed indtil sin Død 1673.²⁴

Til Eftermand fik han en Mand, der var ældre end han selv. Det hang ogsaa sammen med Danmarks Historie. Manden var Mag. *Hans Allesen*, tidligere Præst i Bunkeflod i Skaane. Skaane var jo i Februar 1658 afstaaet til Sverige. Det har været følt i Landsdelen som noget forfærdeligt og forsmædeligt, og i November 1658 dannede der sig en S sammensværgelse i Malmø for at bringe denne befæstede Stad i de Danskes Hænder. Flere af Lederne, deriblandt Statius, der havde været Livknægt hos Frederik III, og Frederik III.s Generaladjutant Blekingboen Mikkell Skov havde været hos Mag. Hans i Bunkeflod, og denne skal ogsaa have staaet i Forbindelse med Hovedmanden for de S sammensvorne i Malmø, Borgmester Bartholomæus Mikkelsen. Planen gik i Stykker ved, at nogle Skibe med Tropper fra København i Nattens Mørke løb paa Grund ved Saltholm. Mester Hans blev fængslet og med flere andre dømt til Døden. De blev stillet paa Rettepladsen; men da Salmen var udsungen og Executionen skulde foregaa, blev der udraabt Pardon for ham. Men der forlangtes 2000 Rigsdaler i Løsen for ham. Det blev til et Par Aars Fængsel, inden Hustruen kunde skaffe disse. Korfits Trolle, der havde boet i Bunkeflod Præstegaard under en Undersøgelsesrejse i Skaane, fik Kongen til at love at hjælpe Mester Hans til Kald. Han blev da ogsaa kaldet til residerende Kapellan i Hillerød 1660, men allerede Aaret efter kunde man give ham Slagelse.

Han var født 1602 i Bunkeflod og skulde just som Studerende rejse til fremmede Lande, da Faderen døde, og han blev hans Eftermand 1626. Der laa altsaa en lang Virksomhed bag ham i hans gamle Hjem, og kun de store Statsbegivenheder forslog ham i hans ældre Alder til Slagelse. Her forblev han til sin Død 5. Maj 1678, men allerede 1669 var Mag. Niels Langaee kaldet til hans Medhjælper

og Efterfølger. Efterslægten tog Familienavnet Bunkeflod.²⁵)

Efter Mag. Niels Langaes Død 1684 kaldedes hertil en Mand, der i al Fald var en flittig kristelig Forfatter, nemlig Mag. *Peder Møller*.

Hans Vej til Slagelse var meget bugtet. Han var født paa Kongsberg Sølvværk i Norge 30. Nov. 1642. Man maa antage, at Familien har været af tysk Oprindelse, indkaldt til Bjergværket, siden han kom til at gaa i Skole i Lüneburg og derefter studerede (1662) i Wittenberg. 1665 blev han indskreven ved Universitetet i København og blev nu Succentor og Kapellan i Kristiania. Her opdagedes han af Excellencen Ulrik Frederik Gyldenløve, som 1669 fik ham med som Gesandtskabspræst i England. Efter Hjemkomsten blev han 1670 tysk Præst ved Christianshavns Kirke og tillige dansk Præst i den nye Hollænderby paa Amager. 1672 fik han Magistergraden.

Det har vel nok været en temmelig indviklet Maade at være Præst paa, hvorfor man nok kan forstaa, at han foretrak 1684 at blive Sognepræst ved St. Mikkels Kirke, og i denne Stilling døde han 5. September 1697.

Han var kun 42 Aar, da han kom til Slagelse, men havde allerede da en betydelig boglig Virksomhed bag sig. Han var i Datidens dansk-norske Literatur Oversætteren af de Bøger, der udgik af Samtidens bedste Fromhed i Udlandet, særlig i Tyskland men ogsaa i England. Under sit Ungdomsophold i Tyskland maa han være bleven opmærksom paa den fromme Professor og Prædikant i Rostock *Heinrich Müller*, som døde 1675, ikke 44 Aar gammel, men som havde gjort en Livsgjerning, der næsten mærkes endnu. Baade i Tyskland og i Danmark bar hans Bøger mange Mennesker gennem Rationalismens Vinterperiode, og enkelte er blevet oplagt lige til den nyeste Tid. Hos os var det i Peder Møllers Oversættelser. Titlerne falder os for søde nu om Dage, men Indholdet er djærvt nok, ja var i sin Tid endda meget paagaende og kaldte paa Vækkelse og Afgørelse: »Imorgen vilt du bekymre dig om en naadig Gud! Idag holder han Naadedøren aaben, du foragter det.

Imorgen slaar han den i for din Næse. Derfor, mit Hjerte, ak: idag! idag!« Han er haard mod Udvorteshed. »Den itzige (nuværende) Christenhed haver fire dumme (stumme) Kirke-Afguder: Fonten, Prædikstolen, Skriftestolen og Alteret« (i »Spare-Timer« i Møllers Overs.).²⁶⁾

Peder Møller begyndte med H. Müllers »Aandelige Sparetimer«, der udkom i Kristiania i tre Parter 1667 og 1669. Derpaa »Taare- og Trøstekilde«, to Dele, København 1677—79. »Takke-Alter«, København 1683, »Guds Kærlighedskys«, København 1683.

Besøget i England gjorde ham ogsaa til Oversætter fra Engelsk. *Lancelot Andrews* »Guds Hærskarers Herres Krigsartikler«, Kristiania 1678, er Begyndelsen. Senere kom der en Oversættelse af den engelske Nonkonformistprædikant *Thomas Watsons* Skrift »Den bestormede Himmek« (Kbh. 1683). Det gik dengang Europa rundt. Det samme gjaldt Breslau-Præsten *Caspar Neumanns* »Alle Bønners Kerne«, der udkom i Tyskland 1680, og som Peder Møller allerede 1682 har »efter Begæring fordansket«.

Fra fransk katholsk Side oversatte han Biskop *Frands af Sales's* berømte mystisk prægede Bog fra 1618: »Anledning til et gudfrygtigt Liv« (Kbh. 1678), en Bog, der endnu i den katholske Verden kappes med Thomas a Kempis.

Imidlertid var der i selve København opdukket en berømt tysk Prædikant og Andagtsforfatter Dr. *Johan Lasenius* ved Petri Kirke, en Discipel af Heinrich Müller. Denne Kirke har ofte i ældre Tid betydet meget i København. Nu blev Mag. Peder Møller hans Oversætter paa Dansk: en Bønebog 1680, Bibelske Virak 1688, Passionsbetænkninger 1697.

Endnu en samtidig tysk Præst *Johan Qvirsfeld* (død 1686) gav han sig til at oversætte: »Himmelsk Haveselskab«, 1697 (ofte optrykt lige til vor Tid). »Det med Jesu forlovede Dyd-elskende Fruen-Timmers allerdejlige Sjæle-Prydelse«, 1697.

Af denne Oversigt fremgaar det, at han har brugt sin Pen flittigt, men det ses ikke af Titlerne, at han var een af Tidens produktiveste Forfattere af aandelige Sange. Og-

saa de fleste af disse er Oversættelser. De er puttede ind i disse Skrifter og i mange andre Skrifter, navnlig fra Daniel Paullis Forlag. Derfra henter Datidens Salmebogs-Fabrikanter dem.

Det er ikke Kingos vældige Brus, heller ikke hans Gaaen over Gevind. Men det kan være baade kraftigt og kønt efter Tidens Lejlighed, dog i Almindelighed saaledes, at det ikke rigtig kan nydes af de følgende Aarhundreder. Tidens Stil er alligevel for stærk deri. Et Par, som man har kendt som hans, slap ind i Pontoppidans og Guldbergs Salmebøger. De er Oversættelser fra Tysk: »Jeg er med dig, min Gud, fornøjet«, og »Vore trætte Øjenlaage«. (De fremkom først som en »Tilgift« til J. Quistorp: Sjælens aandelige Lyst-Have, 1682). Den sidste ender med følgende ganske fyndige Versificering af Fadervor:

Fader vor, udi det Høje,
helligt vorde os dit Navn.
Lad dit Rige os fornøje,
ske din Vilje, os til Gavn.
Giv idag vort daglig Brød.
efterlad al Syndenød.
Lad ej Fristelsen os skænde,
frels fra alt ondt til vor Ende.

Derimod har det ikke været kendt, før jeg var saa heldig at faa foræret det ellers ukendte fjerde Oplag af »Alle Bønners Kerne« fra 1684, at det er Peder Møller, der er Oversætter af Paul Gerhards berømte Aftensang. Nu bruger vi en stærk Bearbejdelse af Fr. Hammerich, men Peder Møllers Text har været brugt i mange Tider. Saaledes stod den fra 1690 til 1787 i Almanaken hvert Aar som Aftensang. Her et Par Vers:

Nu hviler Mark og Enge,
hver gaar til deres Senge.
Nu sover alle Mand.
Men du, min Sjæl og Tunge,
op! op! I skal udsjunge
hvad eders Gud behage kan.

Se Dagen er forsvunden.
og Stjerners Hær oprunden
paa Himlens Firmament.
Saa skal jeg ogsaa smykkes,
naar jeg herfra bortrykkes,
og Liv og Sorg sig haver endt.

Mit Hoved, Fod og Hænder	Udbred din Naades Fliger;
nu glædes, at sig ender	o Jesu, til dig higer
mit Arbejds Byrde-Bly.	din Kylling fuld af Nød.
Sjæl, fryd dig! Verdens Møje	Vil Satan mig opsluge,
skal Gud med Ro fornøje	lad Englen Ordet bruge:
og fra Synds Arbejd dig befri.	Sit Barn har Gud gemt i sit Skød.

Om hans Virksomhed i Slagelse er det vanskeligt at skaffe særlige Vidnesbyrd. Hans yngre Samtidige Præsten C. L. Friis i Græsted kalder ham: »en god, ærlig og retsindig, ja sær gudfrygtig Præst i Slagelse her i Sjælland«. Man maa vel antage, at hans Aandsretning og Virkemaade har været i Slægt med den Type af fremmede Forkyndere, som han oversatte. Det kan kaldes den orthodoxe Vækelsesretning. Man prædikede Bod, men man søgte ogsaa at bruge Lovens Midler til at gennemføre Tugt og Alvor. I den Retning lærer man en Del af et Par bevarede Bestalinger for Præstens Medhjælper i Landsognet, saakaldte »Medhjælpsmænd«.

Instruction, hvorefter Niels Jensen og Jørgen Matzøn i Store Waldby, som hermed bestilles til St. Michaels Kirke at være Præstens Medhjælper, sig haver at rette og forholde:

I. Skal de tilholde alle og enhver i bemeldte Store Waldby, være sig Gaardmænd, Husmænd, Kvinder, Inderster, Tjenestetyende og Børn, som dertil ere voksne, — hvilket de og selv med deres Husgesinde skal være tiltænkte i alle Maade at efterleve, — at de om Søndagen saavel som andre hellige og Bededage god Betid forfojer sig til Kirken, der at være saasnart det ringer sammen og Tjenesten anfanges, da de ej maa blive staaende paa Kirkegaarden at holde Samtale og unyttig Snak, som hidindtil er sket, men strax begive sig udi Kirken, at de tilligemed Degnen og ander Guds Børn kan efter Kirkeritualet paakalde Gud med den sædvanlige Bøn og ej begive sig udaf Kirken igen, førend al Guds-tjeneste er til Ende og igen sluttet med den dertil forordnede Bøn. Hvilket altsammen iligemaade naar Aftensang holdes, særdeles paa de trende store Højtider og almindelige Bededage, skal iagttages, holdes og efterkommes. Og maa ingen uden højnødvendig Aarsag, som dog skal kunne bevises, enten sig selv herfra entholde og hjemme blive eller nogen af sine tilbageholde uden een, som i det højeste i hver Gaard og Hus fornødent kunde behøves at tilse; hvortil de skal skiftes, og dette gaar omkring iblandt dem, saa at den, som een Gang er hjemme, en anden Gang kommer i Kir-

ken. Skulde Nogen herimod findes nachlessig eller gønstridig, da haver bemeldte Medhjælpere det strax for Præsten og Øvrigheden at give tilkende, da de skyldige skal blive straffede. De, som forsømmer at komme i Kirken, betale hver Gang deres trende Lod Sølv efter Lovens 6te Bogs Cap. 3, Art. 1, pag. 868. Og dersom Nachlessige findes, eller paa Kirkegaarden med unyttig Snak og Samtale, efter det er ringet sammen, sig at opholde, skal straffes med Gabestok og videre efter Kongelig Majestæts allernaadigste Lov og Fordringer.

II. Skal de have Indseende med, at al Ungdommen, Børn og Tyende, flittig og ordentlig baade i Kirken og hjemme hos dem selv holdes tilstede til at blive øvede i deres Catechismo og Børnelærdom efter den Anstalt og Ordning, som derom af Sognepræsten og Degnen gjort vorder; og at Forældrene og Husbonderne dem ingenlunde derfra forholder, men at de end heller Morgen og Aften foruden daglige Bønner, besynderlig paa de hellige Dage, lærer de Unge overalt, som de have hos sig, det de selv tilform have lært, og det efter Lovens 2den Bogs 6te Capt., Art. 2 pag. 245, saa at enhver, naar de have naaet Skelsalder og imod deres 15de Aar kan være dygtige og oplærte til at annammes til det højværdige Altarens Sacramente, og ikke, som hidindtil er sket, indtil de have naaet en langt højere Alder, sig derfra entholder. Saa og skal de have flittig Tilsyn med, at ingen holder sine Børn til Orkesløshed og Ledighed, hvoraf skulde følge et uskikkeligt Levnet, men holder til al Ærlighed, Gudelighed og Skikkelighed, som de for Gud med en god Samvittighed ville svare.

III. Skal de vide deres Skyldighed at være, 1: Naar Præsten det af dennem begærer, sig med hannem at forsamle. 2: udi alt trolig raadføre, saavidt hans betroede Tilhøreres skikkelige og christelige Levnedes Fremdragelse angaar; og 3: naar behøv gores hjælp og bistance; saavelsom 4: selv at Agt give og derforuden ransage og sig flitteligen bespørge om alt, hvis tvivlraadigt kunde være og til Guds Ære og hans Menigheds Opbyggelse tjene; og det 5: uforsømmet at give deres Sjælesorger tilkende. Og dersom befindes, at de med Nogen enten for Vild eller Venskab ser igenem Fingre, da skulle de være forfaldne til de Fattige at give 6 Lod Sølv efter Lovens 2den Bogs Cap. 9, Art. 3, pag. 258.

IV. Skulle de ellers herforuden efter Loven have Indseende med hellige Dages Misbrug, fornemmelig for og efter Prædikenen, med Gilde, Drik, Dobbøl, Gøglen eller andet saadant, Fraholdelse fra Sacramentet over et fjerding-, halvt eller helt Aar, idelig Sværen og Banden, Guds Ords Skæmt og Misbrug i Omgængelse, ond Forligelse imellem Ægtefolk med videre, efter Lovens 2den Bogs Cap. 9, Art. 8, pag. 262, 263, 264. Saa og at enhver sig holder de hellige Dage fra alle Rejser og Arbejde hjemme saa og fra alt Hovveri, af hvem de endog derom bliver tilsagte.

V. Naar nogen Fremmed eller Tjenestetyende til Byen ankommer, eller de nogen af deres egne Tyende forløver, skal de strax give Præsten det tilkende, som sig videre dermed forholder efter Lovens 3die Bogs Cap. 19, Art. 8, pag. 553.

VI. Naar Mandtal over deres Folk og Familie der i Byen af Sognepræsten skal forfattes, haver samtlig Bymændene sig efter Sognepræstens Advarsel og Tilsigelse strax og uforvægerlig hos hannem at indfinde, at ikke formedelst deres Efterladenhed med Mandtal over den rette Tid skal tilbageholdes. Hvorved Medhjælperne skal have tilbørlig Indseende og paadrive, at det under tilbørlig Straf forsvarligen efterkommes.

VII. Skal og bemeldte tvende Mænd tilholde og foreholde samtlige Bymænd, at de giver og gør Præsten og Kirketjeneren deres sædvanlige Rettighed uforkrænket og klagesløs i alle Maader under vedbørlig Straf og Tiltale efter Lovens 2den Bogs Cap. 12, Art. 5, pag. 302.

Med videre, som dennem af deres Sognepræst, naar de med hannem forsamles, kan foreholdes og advares om at have Indseende med efter deres Pligt og den Ed, som de derpaa aflagt haver.

Hvorimod om nogen skulde findes, der sig over Præst og Kirketjenere formedelst deres Ungdoms Undervisnings Forsømmelse, Tienders Oppebørsel, Stolestade eller i andre hvad helst Maade være kan, skulde have at besvare, haver de for Øvrigheden sligt med sine Omstændigheder og dets rette Beskaffenhed skriftligen at andrage, da det skal vorde remederet og de brøstholdne herudi til deres Ret forhjælps.

Dette haver bemeldte tvende Medhjælpnings-Mænd strax for enhver i deres By og Huse at hjemkyndige og dennem til Efterretning lade oplæse og det siden hver Fjerdingaar continuere, paadet det dennem desto bedre kan være i frisk Hukommelse og uforglemmelig Minde. Og som dette altsammen til Guds Ære, Menighedens Bedste og Saligheds Befordring er henseet, saa haver enhver Vedkommende sig herefter i alle Maade hørsommeligt at rette og forholde.

Til hvilket alt disse forbemeldte tvende Medhjælpnings-Mænd hermed anbefales at have vindskibeligt og flittigt Tilsyn, saavidt hans kongelige Majestæts allernaadigste kongelige Forordninger og Kirkeritual byder og tilholder. Og hvis noget derimod skulde gaa i Svang, da ufortøvet give Sognepræsten og Øvrigheden det tilkende, saafremt ikke, om deres Forsømmelse herudinden befindes, de da vil undgælde og i alle Maade stande til Rette som vedbør.

Datum Antvorskoug d. 13. May 1695.

V. H. Vieregg.

P. Müller.

Th. J. Mantix.

En ligelydende og samtidig Instruktion findes for Jørgen Nielsen og Christen Nielsen i Hiernebjerg.²⁷⁾

Som det vil ses af Henvisningerne, hviler det meste paa Danske Lov og gaar tilbage til Kirketugtslovgivningen fra 1629. Men her er alligevel taget fat paany, og der skal reformeres. Det skal ikke mere gaa »som hidindtil er sket«. Det første Punkt med den gennemførte Kontrol med Kirkegangen er ogsaa sat meget stærkere i System end i Lovens knappe Antydninger. Vi kan vist godt sige, at en Reform i Stil med Heinrich Müller og Johan Lassenius her er forsøgt.

Det med Kristnes Pligt til at deltage i Søndagsgudstjenesten og Altergangen stammer jo fra Jesus selv og har altid været fastholdt i Kirken, selv om Romantikens Persondyrkelse i det 19. Aarhundrede har forkludret dette Bud for mange. Stærkt op imod 1200 fastholdtes ogsaa paa Papiret alle Kirkegængeres Forpligtelse til at deltage i Altergangen hver Søndag, men samtidig var der opfundet en Mængde Undtagelser, at man under visse Forhold ikke maatte, og hvor langt man var kommet ned i Praxis, ses vel bedst af, at Laterankonciliet 1215 kan nøjes med at sige, at i det mindste til Paaske skal enhver ærbødigt modtage Evcharistiens Sakramente, med mindre han muligvis efter sin egen Præsts Raad i Øjeblikket bør afholde sig fra Deltagelse. Ellers skal han udelukkes af Kirken og fra kristelig Begravelse. Luther forsøgte at faa Folk til hyppig Altergang. Han siger det stærkt til Præsterne i Fortalen til den lille Katchisme og ligefrem voldsomt til Folket i Skriftet »Formaning til vor Herres Legems og Blods Sakrament« 1530. Dette Skrifts Tone gaar igen i Peder Palladius's Tale ved Visitatsen i Sognene: »Gaar her faa til Sakramentet om Søndag og Helligdage, heller og stundom ingen, da er det en visse Tegn, at der er endnu en gammel Skarns papiske og Munkekirke og ikke en hjertens god og kristen Kirke.«²⁸⁾

Det var dog ikke saa lige at faa den gamle Ængstelighed ud af Sindet, og snart lavede man nye Ængstelser. Men saa fastholdt man Forpligtelsen til regelmæssig at

være med til Prædiken og Bøn. Paa Reformationstiden søgte man i flere Byer, f. Ex. i København, at fremme Kirkegang ved at lukke Byportene, indtil Gudstjenesten var til Ende. 1623 blev dette Lov i Landet. I Ribcartiklerne 1542 straffes de, der ikke holder helligt paa Søndage og Helligdage, som for Helligbrøde med 3 Marks Bøde, og paa Roskilde Landemode 1553 indskærper P. Palladius dette skarpt »ikke aleneste under tre Marks Bøde hver af sit Herskab, men under Guds store Hevn og Straf efter det tredje Budord.« I Bededagsforordningen under Krigen 1626 blev denne Straf sat for at udeblive fra Kirketjeneste paa Bededagene, hvilket gik over i den store Reces 1643. I Danske Lov 1683, 6—3—1, er denne Helligbrødestraf (3 Lod Sølv) efter Rasmus Vindings Forslag sat for ikke at findes i Kirken paa Gudstjenestedagene. Iøvrigt er der 1676 og 1679 kommet Forordninger om »Sabbatens Helligholdelse«, et Ord, som endnu da kun synes at betyde Hvile (»Sabbaten saavel paa Festsdage som om Søndagen«). Gabestok var en komisk Afstraffelse, som i de gamle Byretter brugtes for Torveuorden. Offentlig Sværgeren og Banden straffedes dermed efter Kirketugtsforordningen 1629. Dette er gaaet over i Danske Lov 6—2—2, og i 6—3—10 sætter den ogsaa Gabestok for at strides i Kirketiden paa Kirkegaarden.

Det er altsaa i Orden med Lovhjemlen for, hvad der foreskrives i Instruksen. Hvor godt da alle disse Bestemmelser er blevet overholdt, ja det ved vi ikke. En Meneskealder senere førte disse Regler ind i en Krise, idet Modstanden ikke kom fra Verdsligheden men fra Vækkelsen i Slagelse.

Det residerende Kapellani var jo knyttet til Sognekaldet i Hejninge. Men Præsten flyttede ind til Slagelse, hvor Kirken stillede en Bolig til hans Raadighed, hvorefter han bortfæstede Præstegaarden i Hejninge. Han havde i Slagelse Gudstjenesterne ved Froprædiken og Aftensang, mens Hejninge saaledes maa have faaet Højmessen. Han maatte prædike over de Lig, som begravedes paa Frue Kirkegaard, døbe alle uægte Børn, som førtes til Aftensang i Kirken, eller med Sognepræstens Samtykke til andre Ti-

der. Endvidere nød han $\frac{1}{3}$ af Indtægten ved Brudevielser ved Froprædiken, og under Sognepræstens Forfald $\frac{1}{3}$ af de forefaldende Forretningers Indtægtsbeløb. Han var altsaa i høj Grad Nr. 2.

Kapellan-Rækken i denne Tid er for os egentlig kun en Række Navne. En af dem bærer et for os berømt Familienavn, *Frederik Sthenius*, en Søn af den bekendte Skribent og Salmediger Hans Christensen Sthenius. Han kom her 1631, og hans Moder var iøvrigt en Søster til Hans Allesens Moder. Han fik 1665 den hidtilværende Rektor i Faaborg *Oluf Lauritsen* til personel Kapellan. Denne blev siden hans Efterfølger i mange Aar til han døde 1712, 80 Aar gammel.

Denne gør et temmelig ynkeligt Indtryk med idelige Klager. Residentsen, der skulde vedligeholdes af Kirken, var for lille til, at han kunde have sin Tiende deri. Saa fik han 1671 16 Sletdaler aarlig i Husleje. Residentsen brugtes en Tid til Organistbolig, men derefter forfaldt den helt, med udfaldne Vægge og uden Glas i Vinduerne, hvorfor han klager til Biskop Bornemann ved Visitats 1695 for at faa Løn og Husleje. »Thi som de fraplukke mig paa alle Sider, og alting, siden Mag. Møller begyndte at misbruge sin Myndighed, er corrumperet, saa kan hverken jeg eller mine fattige Efterkommere efter mig subsistere.« Det er ogsaa galt med Rettighedernes og de dermed følgende Indtægters Fordeling. 1607 rejste han Sag derom, og der foreligger en umaadelig vidtløftig Landemodedom, der ordnede Forholdet, men ogsaa idømte Hr. Oluf en Bøde for unødige Klage.

I sin høje Alder maatte Hr. Oluf tilsidst tage sig en Kapellan, en Nordmand Hans Kiep. To Aar efter døde den gamle, og Kapellanden blev forbigaaet til Efterfølger. Men da 12 Aar efter Hr. Christopher Lynow dør, dukker Hans Kiep atter op som Ansøger, stadig levende i Slagelse, »men har i saa mange Aar siden maattet leve i Armod ved en liden Løn af Præsterne sammesteds for de Kirketjenester, jeg paa deres Vegne haver forrettet.« Nu fik han Embedet 1724—1746.

Mag. Møllers Eftermand var Mag. *Johan Barscher*. Han var født i Sæby i Løve Herred som Søn af Sognepræst Mag. Clemens Clementin, men Moderen Johanne Barscher var Datter af Biskop Barscher i Viborg. Sønnen kaldte sig med hendes Familienavn. Han blev Hører i Sorø 1691 og Sognepræst ved St. Peders Kirke 1696, men allerede 1697 kom han til St. Mikkels. Den 9. Nov. 1730 var alle Herredets Præster samlet til Provstvalg i Bjergby Kirkes Sakristi. De stemte alle paa Johan Barscher, skønt han bad for sig paa Grund af Alder og Skrøbelighed. De indsendte alligevel deres Valg til Biskoppen med energisk Betoning af, at det var deres Mening trods hans Vægning. Fra Barscher kom der under 10. Nov. en Ansøgning om Fritagelse. Biskop Worm skrev imidlertid venligt og indtrængende til ham, og saa gik han ind paa at være Provst. Der ligger en Del Skrivelser fra ham i Bispearkivet, og de gør et godt Indtryk, klare, faste, fri for Smaalighed. Hans andelige Præg er ikke let at fastslaa. Det maa være den Tids orthodoxe Lutherdom, men man faar egentlig ikke Indtryk af, at han hører til dem, der forløb sig overfor Pietisterne. 1738 forlangte han paa Grund af sin Alder en Viceprovst valgt, og 1744 døde han.

Det interessante fra den Tid er Sammenstødet med *Separatisterne*.

Siden Aarhundredskiftet havde Pietismens Talsmænd her og der vist sig, men før sidst i Tyverne havde den ikke givet sig større Udslag i Kirkefolket. Da begyndte der at danne sig udprægede Kredse, som søgte sammen. De samledes gerne om Vajsenhuspræsten Enevold Ewald, men snart blev der ogsaa andre unge Præster. Til Lærere i Vajsenhuset brugtes Studenter og Kandidater, der var grebne af Bevægelsen.

I denne Bevægelse blandede der sig dog flere Strømme. Der var den kirkelige Pietisme fra Halle, som den nye Konge Christian den Sjette hørte til. Men der var ogsaa helt sværmerske Strømninger. Nogle var paavirkede af en Tysker Johan Conrad Dippel, som netop havde brudt med alt kirkeligt, og som forresten ogsaa var Vidunderlæge

og Guldmager. I Altona var han blevet dansk Kancelliraad, men saa fornærmede han Guvernøren og blev sat i Fængsel paa Hammershus, blev atter givet fri og kom til Sverige. Han landsforvist og havnede ved et lille Hof i Berleburg, hvor den Slags Mennesker holdt til. Her døde han 1734. Under sit Ophold i Sverige havde han forskruet adskillige i de vakte Kredse i Stockholm. Nu fandtes der i Finland en mærkelig lille Kreds, *Erikssønnerne*, ledede af to Brødre, Kornet Jacob og Sergent Erik Ericksson. De havde forlæst sig i Gotfried Arnolds »Den første Kærlighed, det er sand Afbildning af de første Kristne« (1696). De kunde ikke have med Kirken, dens Forkyndelse og Sakramenerne at gøre. De holdt sig saa stejlt, at de i Maj 1733 dømtes til Landsforvisning. Dommen blev dog først Aaret efter stadfæstet af Kongen. Under Opholdet i Stockholm har de vist faaet endnu en dippeliansk Paavirkning. Selskabet var socialt ret broget, adelige og borgerlige, Embedsmænd og Arbejdere. »De nedlagde godvilligen deres Charger og Embeder, og hellere vilde forlade alle Ting og lide ondt med Guds Folk end frivilligt synde imod Gud.« I Løbet af August 1734 ankom de i smaa Hobe til København, hvor de satte fuldstændig Feber i de vantes Kredse. Kongen lod dem afhøre, og Resultatet blev, at de i den Grad satte sig ud over Kirkens Lære og Skik, at man forlangte, de skulde rejse til Fristaden Fredericia. De nægtede ogsaa skarpt at lade være med at agitere for deres Meninger. Københavnerne fulgte dem til deres Skib med Tilraab og Haansord og kastende Sten, Jord og Snavs.

Sidst i Oktober rejste de af, grundstødte ved Vordingborg men kom da om ad Svendborg til Fredericia den 6. November. Der svaredes, at de skulde blive modtagne i Staden, om de vilde aflægge Borgered. Men da de ansaa Edsaflæggelse som forbudt, kunde de ikke dette. De anvises da at tage til Frederiksstad, hvor ingen Borgered krævedes. De forsøgte at indrette sig udenfor Fredericia, men det maatte de ikke, hvorfor de sejlede sydpaa og naaede Sønderborg:

Nu viste det sig, at de havde Venner og Meningsfæller

i *Korsør* og *Slagelse*. Hovedkvarteret var vistnok i *Korsør*, samlet om »fornemme Borger«, Handelsmand *Michael Bentzen*. I hans Hus holdtes der Forsamlinger. Blandt Tilhængere nævnes særlig Organisten *Jes Jessen* og Købmanden *Arent Jansen Dam*. Alle de rejsende Separatister søgte aabenbart ind til *Michael Bentzen*. Den 24. Decbr. 1734 har denne sendt et med en Mængde Skriftsteder beslaaet Andragende til Kongen om at maatte huse Svenskerne Vinteren over: »Tillader mig da, min Konge, at gøre disse fordrevne og svenske Personer, Jesu sande Elskere, delagtige i den Jesu Kærlighed, som han har mig skænket af idel Naade, ikke for mig selv men for Jesu fornedrede og foragtede Lemmer.« Dette vilde man dog ikke tillade. Derimod blev det *Michael Bentzen* tilladt at overlade dem et større Skib. Det hed »Lammet«. De sejlede da ad *Korsør* til, men de blev standsede udenfor Havnen. Kommandanten erklærede endda, at hvis de kom nærmere, vilde han skyde med skarpt. Tilladelsen lød kun paa, at *Michael Bentzen* maatte sende Skibe til dem. Han var allerede sejlet af den foregaaende Dag Kl. halv to og havde med sig *Peter Nicolai Holst* og *Studiosus Dyrhof*. Ligeledes gelejdede *Organist Jessen* og *Arent Jansen* dem. Om Aftenen ved Syvtiden (26. Marts 1735) naaede Svenskerne *Bentzen* og hans Ledsagere i *Nyborg*. Efter nogle Dages Ophold sejlede de videre om ad *Norge* til *Frederiksstad*, hvor de blev i nogle Aar. Siden kom de til *Amsterdam*, og 1745 vendte Resten af dem under *Erik Ericksson* tilbage og fik *Gaarden Skevik* paa *Värmdö* ved *Stockholm*, hvor de dannede et mærkværdigt lille Sektsamfund, *Skevikerne*, som det i alle Maader gik sørgeligt med, indtil *Fattigvæsenet* 1832 maatte overtage det hele.²⁹

Dette svenske Besøg voldte en hel aandelig Epidemi i de vakte Kredse. Siden 1730 var *Christian den Sjette* Konge. Han hørte personlig til *Pietisterne*, der holdt paa, at alt aandeligt skulde saa vidt muligt gaa *frivilligt*. Nu kom han i *Vinden*. Den Slags *Uregelmæssigheder* forløber jo uden borgerlige Følger i et Land med *Religionsfrihed*. Men det var *Danmark* ikke. Man hvilede paa den *lutherske*

Reformations fra Middelalderen paavirkede Synsmaade, at Landet er en Kristenhed, styret af den af Gud beskikkede Konge og af de ligeledes af Gud beskikkede Ordets Tjenere. Da kan kun ret Kristendom taaes i Landet, og efter sin Ed paa Kongeloven skulde Kongen »ved samme rene og uforfalskede kristelige Tro holde Landsens Indbyggere og den vædeligen haandhæve og beskærme i disse Lande og Riger mod alle Kætttere og Sværmere og Gudsbespottere.«

Den eneste Undtagelse var, hvad der kunde tillades i Fristæderne Fredericia, Frederiksstad, Glückstadt og Altona.

De gammelorthodoxe Præster larmede og klagede over al den Vranglære, der gik i Svang. Kongen tog helst lempe­ligt derpaa, men paa den anden Side var han nødt til at holde paa en vis Lovlighed. Efter al denne Uorden strammer han atter noget i de gamle Bestemmelser. Faderen havde i sin allersidste Tid givet en »Sabbatanordning« af 21. April 1730, hvorved de gamle Lovbestemmelser om Gudstjenestedagene indskærpedes, men hvori forresten Bødebeløbene for Bønder nedsattes til meget smaa Beløb men som til Gengæld, hvis de ikke betaltes, skulde afsones ved at staa i Gabestok ved Kirkedøren (!). Christian den Sjette ophævede meget hurtigt denne Lov (19. Januar 1731). Men nu blev han betænkelig og genindførte den 12. Marts 1735, dog med atter halverede Bøder for Bønderne. Følgerne i Slagelse vil vi faa at høre om.

I 1733 havde Kongen nedsat en Kommission til at indkalde for sig alle dem, der klagede over Vranglære, for at faa alt frem og om muligt faa det jævnet. Derefter havde han udfærdiget nogle meget betydningsfulde Aktstykker, som var hans eget Arbejde, 23. April 1734. Heri udtaler han, at det meste har været Misforstaaelser, og forbyder Skælden og Larmen paa Prædikestolene. Men i en hemmelig Instrux for Kommissionen beskæftiger han sig ogsaa med de ikke faa, der længe har holdt sig fra Altergang. Er det af Angst for deres egen Uværdighed, skal det respekteres. Er det af Forargelse over, at saa mange uvær-

dige stedes til den hellige Nadvere, skal retsindige Præster formane dem. »Dog, hvis de ikke er at vinde, maa ingen Snare lægges for deres Samvittighed, saalænge til Herren værdiger dem en bedre Indsigt i denne Sag, og denne Skrupel bliver dem betaget ved Aandens levende Overbevisning.« Men er det af virkelig Foragt for dette Naade-maal, da maa de anses for ubodfærdige, og agiterer de, bør de have et Vink om at rejse bort.³⁰⁾

Saaledes var altsaa Kongens Indstilling overfor Forholdene, inden det svenske Uvejrs kom. Efter dette maatte man til at se sig for. Præsten *Peter Nicolai Holst*, Kapellan ved Trinitatis Kirke, havde faaet vidtgaende Lempelser. Nu blev han helt umedgørlig og dømtes fra Embedet i Febr. 1735. Det var ham, vi derefter mødte i Korsør. De unge Lærere ved Vajsenhuset har faaet forelagt nogle Spørgsmaal, og Besvarelserne af disse førte til, at to af dem, *Matthias Dyrhof* og *Jacob Dannefer* blev afsat. Vi møder dem snart efter i Vestsjælland. En tredje af disse theologiske Kandidater *Christian Ditlev Nissen* svarede egentlig ret undvigende, men man beholdt ham dog. Lønnen steg endda lidt. Den havde hidtil kun været 25 Rigsdaler om Aaret. Derfor havde han i August anmodet om en anbefaling til Kongen for at søge anden Tjeneste og da skrevet til Direktionen: »Det er de høje Herrer Direktører bekendt, af hvad Aarsag jeg befinder mig ikke bekvem til noget gejstligt Embede at forestaa, og altsaa derom ikke tør men maa, næst Gud, om et eller andet verdsligt Embede gøre Ansøgning.« Kongen var ham velvillig, thi omkring Nytaar 1735 blev han Birkeskriver i Slagelse, og her optræder han sammen med Separatistene.³¹⁾

Kongen ønskede, at man skulde forsøge med det gode med Separatistene. Han satte to-tre Præster til at forsøge at tale forstaaende og sagtmodigt med disse Mennesker. Vi har disse Præsters Indberetninger i Behold. Resultaterne var ikke store. Forholdet overfor den forhenværende jyske Skoleholder Jens Broch, der ikke anerkendte Barne-daab, har det interessante ved sig, at Kongen ikke vilde

gaa med til Tvangsdaab, — saaledes som man gjorde 100 Aar senere.

Alt dette ser vi nu afspejle sig i Mag. Barschers Provsti. Lige efter Svenskebesøget i København var *Morten Støttrup* kommet til Viborg og havde vakt megen Bestyrelse. Man søgte imidlertid at jævne ham Tilbagevejen, Morten stod aabenbare Skrifte og gik til Alters i Februar 1735 og rejste derpaa sydpaa ad Sjælland til. Men paa Vejen mellem Vejle og Fredericia slog det ned i ham, at det var galt; han havde sveget. Paa Bæltet mellem Nyborg og Korsør følte han »en stor Guds Revselse i sin Sjæl, hvilken kom til større Virkning efterhaanden, besynderlig da han kom igen til andre Guds Børn, som han havde Fortrolighed til, først i Korsør og siden i København. Thi da havde han saa stor Undseelse for at tale med dem, at der var sat et Skillerum af Mørkhed mellem hans Sjæl og deres, saa at de endog skyede ham som den, der havde gjort den allergroveste, morderiske og misdædiske Gerning.«

Da han blev 3 Uger i Korsør i April, kan vi skønne, at her sigtes til Stemningen hos Michael Bentzen og de andre. Det er jo lige efter Korsør-Kredsens Møde med de flygtende Svenskere i Nyborg.

Just 26. Marts 1735 har Biskop Worm skrevet til Provst Barscher, at han har hørt om Michael Bentzens Vildfarelser, hvorfor han sætter Provsten, Sognepræsten i Korsør Peder Rolld og Sognepræsten i Vemmelev Henrik Herman Roeder til »jevnligen at besøge merbemeldte Michel Bendsen og anvende al mulig Flid og Omhu ved Guds Ord at bringe ham i bedre Tanker«, samt indberette Resultatet.

Barscher har skyndt sig til Korsør, men da var Manden endnu ombord hos Svenskerne i »Lammet«. Han læste Skrivelsen op for Konen. Siden havde han en Del Forhandlinger, de andre Præster ligesaa, men uden Resultat. De mente, at der var intet at stille op, saa længe *Jacob Dannefer* opholdt sig i Huset. Denne var en af de unge Mænd, som blev slaet ud af normal Løbebane ved Op-

rydningen paa Vajsenhuset. Født 1707 i Nykøbing F., Kandidat 1729 var han i 3½ Aar Lærer ved Vajsenhuset. Det var vist Meningen, at han skulde været Huslærer hos Bentzen. Da dette ikke gik i Orden, gik han til Altona, hvor han giftede sig med en Enke hos Svenskerne og holdt Skole sammen med Matthias Dyrhof. Omsider Skoleholder ved en af Garnisonens Skoler i København, Sogne-
degn for Dalby-Stubberup paa Fyn, 1757 Sognepræst i Skodborg, 1759 i Halk, afgaaet 1779.³²⁾

Disse Skikkelser fortæller os om den voldsomt bevægede Kreds af Mennesker i Vestsjælland. En Gruppe af dem var i *Slagelse*, og her blev det tilsidst mest interessant. Her var for det første M. Bentzens Broder, »fornemme Borger« Købmand *Zacharias Bentzen*. Hos ham fik Støttrupernes Forældre Tilflugt. Der var hans Svoger Købmand, Consumptionsforpagter, Stempelpapirforvalter og Gæstgiver *Niels Sørensen Stub*, som var Ejer af den Ejendom, der nu hedder Postgaarden. Hans Hustru *Karen Falchenberg* synes at have været ivrig Separatist. Endelig den omtalte Birkeskriver *C. D. Nissen*, »han er og af samme Slags onde Folk og holdes af nogle for Hovedmand.«

Nogen rigtig Indberetning har vi ikke før 1736. Da var jo den halvårlige Konfirmation indført ved Forordning 13. Januar. Den første saadanne Konfirmation afholdtes da i St. Mikkel's Søndag efter Paaske, 8. April. Zacharias Bentzen havde to Døtre. De havde mod deres Moders Vilje (»som er rigtig i sin evangeliske Religion«) i 3 Aar været anbragt udi Kirstine Jensdatters Hus i Klosterstrædet udi København, hvis Mand hedder Simon Sørensen, Skrivermester og Bogholder paa Vajsenhuset, begge hengivne til vrang Lærdom. En stor Mængde af vildfarende Folk kom der i Huset, som underviste dennem; den ene sagde dette, den anden det. Men nu havde Madame Bentzen ikke uden stor Fortræd og Viderværdighed faaet dem hjemhentede. I Mag. Barschers Overværelse haver den ældste af dem frasagt sig de Irringer, til hvilke hun haver været hengiven. Det var Meningen, at hun skulde have været til Konfirmation og til Alters nu, men det havde

Mosteren Madame Stub faaet hindret. Mag. Barscher an-
søgte derfor om at maatte holde en extra Konfirmation
for hende til St. Hansdag, »fordi man befrygter, at den
vildfarende Fader (som dog maatte forsikre i Andres og
min Nærværelse, at han ej vilde forhindre disse sine Børn
fra deres Skriftemaal og Altergang) skal, førend man ved
deraf, føre dennem ud af Landet til det Slags Folk, hvor
de retsindige nødig vil have dennem hensatte.« — Der
maatte dog ventes til Mikkelsdag.

Ogsaa fra Oplandet mærker vi Uroen. I Sorterup sad
1727—1761 Elias Svane som Præst. Han havde forud fra
1721 været Præst i Christiansborg i Guinea og havde her
indlagt sig Fortjeneste ved et Arbejde blandt Mulatterne.
22 havde han undervist, 4 havde han faaet døbt i Afrika
og 2 tog han med sig. De blev højtidelig døbt i Garnisons
Kirke 1727 med Kong Frederik 4. som Fadder, den æld-
ste med Navnet Frederik, den yngste Christian. Disse to
letbevægelige Sydboer har aabenbart ogsaa været i Sven-
skerselskab, thi i December 1734 indberetter Elias Svane,
at de desværre er henfaldne til Vildfarelse. Paa Didrejsen
skal de have været hos Bentzen i Slagelse og Bentzen i
Korsør. Christian paastod, at det ej var os befalet at bruge
Nadverens Sakramente. Frederik var vidtløftigere. Han
har sagt, at han var i Helvedes Pine i Sommer, inden han
blev omvendt. Nu vil de begge til Fredericia (som Sven-
skerne), men Elias Svane foreslaar at sende dem til Gui-
nea. De kom forresten begge til Guinea siden, men Fre-
derik (Fridericus Svane Africanus) kom atter tilbage og
huskedes som »den sorte Degn i Havrebjerg« (1751-85)³³)
I December 1735 maa samme Elias Svane indberette om
en Kvinde Cathrine, som holder sig fra Nadveren »og end
desforuden forhærdeligen at hænge ved samme grove Vild-
farelser imod den guddommelige Sandhed, som Mikkil
Bentzen i Korsør og Zacharias Bentzen i Slagelse og andre
deslige.«

I Maj 1735 har Biskop Worm hørt, at begge Præsterne
i Korsør »skal med Trusel og Skældsord have begegnet de
tvende Piger, der nægtede at søge Guds Hus og helligholde

Sabbaten«. Mag. Barscher kan oplyse, at Pigerne nu er løsladte, og at Stiftsbefalingsmanden har beordret Præsterne i Korsør at besøge dem endnu i 2 Maaneder.³⁴⁾

I sin Samtidsroman Menoza fra 1742 i dens 49. Brev har Erik Pontoppidan et Stemningsbillede fra disse Forhold. Den asiatiske Prins rejser fra Nyborg med Smakken og oplever Søfolks og Passagerers Uforsømmethed mod to separatistiske Kvindfolk, som de bl. a. søger at hindre Adgang med mindre de vil »sværge en Ed«, fordi de »af stor Skinhellighed ikke vil sværge en Ed ligesom alle andre«. Derefter i Herberget i Korsør hører han ofte Ordet Separatist og forsøger at erkyndige sig om, hvad der er i Vejen med disse, om det er dette, at de ikke gaar til Skrifte og til Alters. Manden forsikrer atter og atter, at de har saa mange andre Vildfarelser, men Prinsen kan ikke faa at vide, hvilke disse da er.

Omsider blev det i Slagelse til en lille Konflikt med Loven med en interessant Udgang ved Kongens Indgriben.

Tøvende havde Kongen jo fornyet Sabbatsanordningen. Det nye er vel særlig det, at enhver Præst skulde hvert Fjerdingaar udstede en Attest til Føgden om forefalden Helligbrøde, »og at de ikke veed flere dertil at være skyldige«. Iøvrigt blev der noget vaklende ved Systemet, thi det blev først til Bøde, »naar Præstens Advarsel ej har frugt«.

Mag. Barscher har da omsider under 24. April 1737 sendt Byfoged Harring en Oversigt over Forsømmelser siden Forordningen kom. I Smedegades Fjerding har Birkeskriver Nissen kun været i St. Mikkels Kirke 2 Gange, Zacharias Bentzen slet ikke. I Slotsgades Fjerding har Niels Stub forsømt siden Mikkelsdag 1736, og Madame Stub har ikke været der siden 25. Juni 1735. I Bredegades Fjerding nævnes Winckler og Hustru. Alle disse er paamindede af Kapellanen og Provsten og har ikke villet adlyde. »Jeg tilstaar vel, at andre af Tilhørerne een og anden Gang haver været borte, naar Gudstjenesten om de hellige Dage i Kirken er forrettet; men efterdi de have andraget lovlig og skellig Aarsag til Udeblivelsen, som haver været an-

tagelig, og da derefter flittig haver indfunden sig i Kirken, da haver jeg ikke opskrevet deres Navne.«

Winckler kunde klare for sig med en Attest. Det øvrige udarbejdede Byfogden til specificerede Regninger, og da disse Mennesker var Købstadfolk, nød de jo ikke godt af Sabbatsanordningens nedsatte Bødetakster. De skulde svare deres 3 Lod Sølv for hver Forsømmelse efter Danske Lov, omsat til 3 Rigsdaler.

Saaledes fik da Niels Stub en Regning paa 543 Rdl. (144 for ham, 399 for Madam Stub), Zach. Bentzen paa 462 Rdl. og Birkeskriver Nissen paa 396 Rdl.

Alle tre har straks svaret Byfogden med Skrivelse, hvori de hævder at have god Grund til Udeblivelsen og regner med, at Kongen netop under dem denne aandelige Frihed. Zach. Bentzen har tillige en Bemærkning om, at de Personer, som er i hans Hus, er hans Venner og Bekendte fra Ungdommen og har deres Pas og Rigtigheder. Han har vist haft en lille Koloni af ligesindede.

Kongen maa have eftergivet dem Bøderne, men de gik jo ikke i Kirke, saa det var lovmedholdeligt, at der blev en ny Regning næste Aar, og Byfogden vilde ikke fritage dem, med mindre de kunde forevise kongelig Dispensation. De tre Mænd indgik da 8. Juli 1738 til Kongen: »Da, som vi vist er forsikrede, Deres kongel. Majest. *ikke vil tvinge nogen Samvittighed men forunde Enhver den Frihed, som Gud giver*, saa bønfalde vi til Deres Majest., at vi for slig Underøvrighedens Tiltale og Truseler, hvorved Deres Majests. uindskrænkede Magt misbruges (!) maatte formedelst Deres Majestæts sædvanlige Naade vorde allernaadigst befriet i de Ting, som angaar Samvittigheden, hvorover den Højeste alene byder.«

De har hermed slaaet paa det, som var Kongens og Pietismens stadige Emne, Samvittighedsfriheden. Brevet havde de indsendt til Generalkirkeinspektionskollegiet, som udtalte til Kongen, at det vilde være en utilladelig Samvittighedstvang at forpligte nogen til at anse noget for helligt imod sin Overbevisning, og at saadanne skrøbelige Gemytter ikke ved Bulder og Larmen men alene ved

Sagtmodighed og Overbevisning kan bringes paa bedre Tanker. Og selv om mange vanartige og onde Gemytter vil give sig Skin af øm Samvittighed, saa henstilles det at eftergive Bøderne, tilholde de tre at have Stolestader i Kirkerne og komme der en Gang imellem, — og iøvrigt gennem Biskopperne at paalægge Præsterne, »at de i Fremtiden ej anfører dem til Helligbrøde, som af en sand eller foregiven Samvittigheds-Tvang ej idelig søge Kirken, naar de sig ej aldeles og bestandig derfra entholde; — saa og entholde sig fra alle saadanne Expressioner, hvorved slige mod vor Gudstjeneste og den udvortes Brug af Naadens Midler præoccuperede (forudindtagne) Gemytter ej kan overbevises men vel videre opirres, men alene i Enrum og i al Kærlighed at handle med dem, saa ofte de forhaabe at vinde noget hos saadanne Sjæle.«³⁵⁾

Ved kongeligt Reskript 22. Aug. 1738 meddeltes dette Biskopperne.

Separatisterne hører vi ikke meget om i de følgende Aar. Bevægelsen udbredte sig ikke. 1740 har Hr. Peder Rolld sendt en udførlig Indberetning om Korsør. Der er kommet een ny til, nemlig et af de urolige Hoveder fra Viborg, Ole Pind, der i to Aar har undervist Mich. Bentzens Børn og »holder sig ganske fra Ordets Hørelse og Sakramentets Brug«. Men en Del er rejst bort (deriblandt Organist Jessen) og har paa deres nye Opholdssted sluttet sig til Kirken. De øvrige siges at kunne tænkes at gøre ligesaa, hvis Korsør fik andre Præster, hvorfor Peder Rolld henstiller, »at jeg allernaadigst maatte blive kaldet fra denne Korsens Ø og urolige Folk«! Dette skete ikke, men siden ser man, at Mich. Bentzens Datter Maren er konfirmeret 1745 og da har kommuniceret, »men siden den Tid ikke, dog ikke af Foragt men langt mere af Banghed og Undseelse at gøre sin gamle Fader imod«. Endelig har hun ladet sig tegne til Skrifte 1748, og Præsten ansøger om, at hun faar let Adgang (uden aabenbar Skrifte). Men samtidig erfares, at Arent Jansen Dams Datter Kirsten har siden sit 16. Aar begæret af sin Fader at komme til Konfirmation, og nu, 19 Aar gammel, begærer hun det igen,

men nej. »Om hun var 30 Aar gammel, skulde hun ikke komme til Konfirmation førend det var hans Vilje.« Magistraterne i Korsør og Slagelse fik da Befaling til at kalde Separatisterne for sig og særlig Arent Dam.

Trods denne Standhaftighed er det tydeligt, at man staar overfor noget smuldrende. Saaledes er det ogsaa i Slagelse. I hvor høj Grad gamle Barscher og den norskfødte Kapellan Hans Kjep har været Hindringer for en Udsoning, kan ikke ses. Derimod er det tydeligt, at Barschers Eftermand Provst *Christian Jensen* i sin korte Embedstid har beredt Vejen.

Han var fra Als, født 1696. Først var han Bødker men blev da Student og 1731 Kandidat. Han var blevet Klokker (Degn) i Sandherreds Præstegæld i Norge. Her blev Chr. Langemach Leth Sognepræst 1732 og fremkaldte sammen med Ungdomsvennen Henrik Gerner i Vaale en stærk Vækkelse. Han fik 1733 Chr. Jensen kaldet til sin Kapellan. Leth blev imidlertid kaldet til København 1736 som Sognepræst ved Trinitatis og Professor catecheseos. Han sørgede for at faa sin tjenstledige Kapellan forfremmet til Sognepræst i Torkildstrup paa Falster 1738, hvorefter han allerede 1739 blev dansk Compastor i Magleby paa Amager, 1740 midlertidig Feltprovst over de danske Tropper, der stod i hannoveransk Sold, og endelig 1744 Sognepræst i Slagelse. Han hørte aandeligt sammen med Leth og Gerner, har maaske ogsaa haft noget af den Dragelse mod Brødremenigheden, der siden slog Gerner helt ud af Kirkens Tjeneste.

Det viste sig snart, at han var noget usædvanligt i Slagelse. Saa vidt jeg forstaar, blev han indsat 19. Søndag efter Trinitatis 11. Oktober. I den følgende Tid holdt han Fredagsprædikener over Romerbrevet, og for en saadan Prædiken blev han stævnet af en hel Række af Slagelses »bedre« Selskab, fordi han skulde have sigtet til dem, som Tirsdag Aften den 24. næsttilforn vare forsamlede udi Sr. Ostermejers Hus til en sømmelig Lystighed. I Jensens Redegørelse til Biskoppen ser det saaledes ud:

Da jeg i Fredagsprædikener gaar Brevet til de Romere cursorie igennem og daglig mærker de her i Svang gaaende Drukkenskaaber, Slagsmaal etc., og jeg paa Fredagen den 27. Nov. skulde i Ordenen have Rom. 2, 5—17, saa stillede jeg deraf for: *Guds Vredes Samling til Vredens og Guds retfærdige Doms Aabenbarelses Dag*. A. Vredens Samling, ved Kivagtighed, Ulydighed og Uretfærdighed, V. 8. 12. 14. 15. B. Den retfærdige Doms Dags Aabenbarelse, V. 6. 7. 9. 11. 16. Og ved den første Del nævnte de af Paulo Gal. 5, 19. 20. 21 beskrevne og blandt os i Svang gaaende Kødets Gerninger, og efter Jakobs Exempel Genes. 49, 7 forbandede saadanne Kødets Gerninger og ønskede, at de maatte bortvisne blandt os og i deres Sted igen iblandt os maatte blomstres rette. Omvendelses værdige Frugter, Matth 3, 8.

Stævningen blev taget tilbage, saa der skete ikke noget ad Rettens Vej. Chr. Jensens Tid blev ikke lang. Allerede 1. Maj 1746 døde han paa et Besøg i Assens,³⁶ men under hans Eftermand *Frants Thestrup Stampe* (1746—62) ser vi Frugter af hans Virksomhed. 1740 blev Ny Garvergaard, tilhørende Zacharias Bentzen, solgt ved Auktion til Købmand *Bent Zachariassen* af Korsør. Denne hørte ogsaa til Separatisterne og kom iøvrigt gennem Sygdom og andet i Fattigdom. Han skriver 1749 til Stampe om sit Forhold hvordan han har holdt sig fra Sakramentet, ikke af Foragt men af Angst og har derfor i nogle Aar gaet hen i og under den store Sjæleangst og Byrde og aldrig været hjerteglad. Men hans »udvalgte gode Ven« Provst Jensen kom tidt og besøgte dem i det store Kors og langvarige Nød og Sygdom og klarede Tankerne for dem med overtalende og overbevisende Samtaler. Derfor ønsker han Dispensation fra offentligt Skriftemaal for at kunne gaa til Herrens Bord. 1748 foretog Niels Sørensen Stub og Hustru Karen Rasmusdatter Falkenberg det samme Skridt, men det ser ganske vist ud, som om de har været paa Vej 8 Aar før, idet det siges, at de i 8 Aar har entholdet sig fra Herrens Nadvers Sakramente af Aarsage, at de stedse have holdet sig ganske uværdige til at nyde dette Saligheds-Middel.

Den sidste Del af Aarhundredet var anderledes indstillet og lagde sit Arbejde paa et andet Felt. Det er Pie-

tismens blivende Fortjeneste, at dens Mænd skabte den danske Folkeskole ved Forordningen af 1739. Der maatte begyndes med smaa Midler, og der tænktes særlig paa kristelig Oplysning. Og dog lagde de vel paa sin Vis et Grundlag for Landboreformerne. Omkring den franske Revolutions Tid er et borgerligt Oplysningsideal raadende, og med en naiv Forventning om Borgerlykke ved Udbredelse af Kundskaber. Kirkens Mænd havde den førende Stilling og førte ogsaa an i Forbedringerne.

Provst *Diderich Top* (1769—1796) synes ikke at have ført videre an. I al Fald var Slagelse Skolevæsen ikke imponerende i hans Tid. Han døde 20. Febr. 1796 som en affæddig Mand. Slagelse eligerede Mænd (Byraad) foretog derefter en mærkelig Henvendelse til Biskop Balle, som vist nu kun kan kendes gennem Biskoppens Brev til Kancellipræsident Chr. Brandt:

Hosfølgende forunderlige Brev fra de eligerede Mænd i Slagelse tør jeg ej tilbageholde, men finder dog ej, at jeg bør sende det til Kancelliet, fordi det kaster Haan paa død Mands Aske.

Den gamle Provst Top var i senere Aar meget skrøbelig og lod maaske derfor tidt prædike for sig. Selv har han aldrig været nogen stor Taler men fulgt den gamle Methode. Dog var han kristelig og ærlig. Men de gode Mænd have aldrig klaget, og aldrig er enten mundtlig eller skriftlig bleven forebragt mig noget fra Menigheden imod ham. Hvor ingen Klage er, kan jo heller ingen Tiltale finde Sted. Underligt er det ogsaa, at disse Mænd kræve Præst af mig, da dog enhver baade kan og maa vide, at det er Kongen, som kalder Præst efter Kancelliets og ej efter Bispens Forestillinger.³⁷⁾

Saa meget ivrigere var Kapellanen *Eiler Hammond*, der kom her 1788. Den 16. April 1796 paalagdes det Kancelliet at tilkendegive ham Kongens allerhøjeste Tilfredshed med hans Embedsflid og Duelighed, samt give ham Løfte om Forfremmelse. Denne Forfremmelse skete allerede sidst paa Aaret, da han blev Sognepræst i Brøndbyvester, hvor han fortsatte sine Bestræbelser for Almueoplysning og bl. a. gennemførte sin Plan om offentlig Undervisning i Vinteraftenerne, hvorfor han atter fik en takkende Kancelli-

skrivelse. Han fik ogsaa et Skolelærerseminarium. Men alt dette er jo efter hans Flytning fra Slagelse, hvor Bestræbelserne for at faa ordenlige Skolelokaler blev stillet lidt i Bero, da han var borte.

Ogsaa Fattigvæsenets Ordning optog Pastor Hammonds Tanker stærkt. At man regnede med ham, viste sig i, at Regeringen satte ham til at udarbejde en Plan for Fattigvæsenet paa Landet, der blev lagt til Grund for Forordningen af 28. Maj 1802 om Fattigvæsenet i Sjælland.

Imidlertid var Provst Tops Eftermand ogsaa en ivrig Oplysningsmand, nemlig Provsten fra Korsør Dr. theol. *Frederik Plum*. Denne var da en Mand paa knap 36 Aar. Han var født i Korsør, hvor Faderen havde været Præst. I Universitetstiden havde han haft som et Hjem hos Professor A. C. Hviid, der var en Søn af een af Pietismens Førere, Provst Hviid ved Holmens Kirke, men selv var Fritænkter. Plum ægtede siden hans Enke. Paa Regensen delte han en Tid Værelse med Jens Baggesen, hvem han beundrede, og Plum var selv lidt Digter, navnlig som Oversætter af klassiske latinske Digtere. Han begyndte som Sprogmand men slog 1787 pludselig over til Theologien, »fordi han ikke kunde faa Fred paa anden Maade.« Denne Theologi var imidlertid præget af Rationalismen, som egentlig var et vigende Forsvar for Kristendommen, men saa vigende, at man endte med at leve paa nogle hedensk-filosofiske Udødelighedsforestillinger, som man drog Jesus ind i, og saa paa nogle kristeligt prægede Morallove.

Allerede 1788 tog han Examen, blev 1789 Præst ved Københavns civile Arresthus og 1791 i Korsør. Da Provst Top frasagde sig Provstestillingen, blev Plum Provst 1794, og 1796 blev han ogsaa Tops Eftermand i Slagelse.

Allerede i Korsør havde han med stor Iver og stor Dygtighed kastet sig over Fattigvæsen og Skolevæsen. I Slagelse blev det ligesaa. Han fik gennemført en Skoleordning, der blev taget til Mønster i flere Købstæder, og udgav derom: »Plan til en offentlig Læse- og Arbejdsskole i Slagelse, udgivet paa Skolecommissionens Vegne«, Sorøe 1799. Senere kom Love for Slagelse Arbejdsanstalt, Sorø 1800. 1802

udgav han en »Haandbog for Lærere og Opsynsmænd ved Borger- og Almueskolerne«, der roses som et helt fortrinligt Arbejde. Pestalozzis Methode interesserede ham, og derom udgav han 1803 »Pestalozzis Læremaade«. Den Slags Arbejde fortsatte han med, da han sidst i 1803 blev Stiftsprovst i København, og ogsaa da han 1811 blev Biskop i

DR. THEOL. & PHIL. FREDERIK PLUM.

Fyn. Man taber Vejret ved at læse den Skrivelse, hvormed han for til Kancelliet 1823 i Anledning af, at han havde erfaret, at B. F. Rønne havde faaet nogle fynske Præster til at ophænge en Missionsbøsse i Præstegaarden. Med den dybeste Foragt for Hedningemissionen udtaler han, at det synes *upassende* at betale Lærere for andre Verdensdele, naar man ikke kan skaffe Skolelærere for sine Indfødte tilstræk-

keligt Udkomme, og især er det *oprørende* at lade Almuen bidrage dertil i en Tid, da dens Armod hindrer de nødvendige Skolereparationer.

Plum var med til at forberede Evangelisk-Kristelig Psalmebog, dog ikke til at redigere den. Han er Forfatter til Salmen: Korsets Død min Jesus døde. I Aaret 1800 er der givet Indberetning om, hvordan det gaar med Udsigterne til Bogens Indførelse. Der er godt Haab i Korsør-Taarnborg, i Sorterup-Ottestrup, i Sønderup-Nordrup, i St. Mikkel's og St. Peders, i Bjergby-Sludstrup, især hvis Vajsenhuset vilde lempe sig. Derimod er der intet Haab om godvillig Antagelse i Boeslunde, Vemmeløv, Hemmes-

høj, Hejninge, Lundforlund og Gerlev. »Svaret har været, at man er fuldkommen fornøjet med den gamle, og at den Bog, som har opbygget dem i saa mange Aar, kan vedblive at gøre det i deres Levetid.«

1797 fik Kirken som residerende Kapellan *Hans Bastholm*, der dog allerede 1801 gik over til St. Peders Kirke, hvor han blev til sin Død 1846. Han var formentlig Rationalist i langt højere Grad og paa den ynkelige Maade, at man kunde »akkomodere« og tale orthodoxt eller filosofisk, alt som man antog, det givne Publikum derved kunde faa en moralsk Tilskyndelse.

I denne Tid skete Afbrydelsen af Danmarks lange Fredsperiode ved Slaget paa Reden 1801. Ingemann fortæller om, hvordan de abrahamsonske Krigssange holdt deres Indtog i Slagelse, og hvordan man med Beundring saa en og anden, der havde været med, deriblandt den gamle Provsts Søn Løjtnant Top, hvis Moder boede i Slagelse. Ingemann husker dog fejl med Træbenet. Det fik han først efter Træfningen ved Sjællands Odde 1808. I Løbet af 1801 holdt Skuespiller H. C. Knudsen, »Fædrelandets frivillige Sanger«, Aftenunderholdninger rundt om i Landet til Fordel for de Saarede og for de Faldnes Efterladte. Han samlede 257,533 Rigsdaler. Festen holdtes i Slagelse som andre Steder i *Kirken*, formentlig i St. Mikkels Kirke. Ingemann fortæller:

Alle Byens unge Damer og en hel Mængde Smaapiger havde flettet Kransene til Festen og bleve opstillede i hvide Klæder paa Orgelet i theatralisk Gruppering. Ledsaget af de unge Damers Kor sang og deklamerede den vakkre, begejstrede Skuespiller meget smukt i Kirken. Ingen tog Anstød af det theatraliske og kunstigt opstillede i den hele Anordning. Baade Store og Smaa lode sig uvilkaarlig henrive af den Sandhed og Inderlighed, der her forbandt sig med en hidtil ukendt Fællesfølelse. Der kom Taarer i mange Øjne, naar Knudsen ved en opstillet Urne, der symbolsk forestillede Gemmet for alle de Faldnes Aske, istemte Abrahamsons Sang for deres Sjæle: Værer Fred med eder alle, Jer, vi saa i Kampen falde! ³⁸⁾

Om den haardhændede Istandsættelse af Kirken 1803 er der fortalt andensteds.

Efter Dr. Plum kom der en interessant Mand *Niels Studsgaard Fuglsang*. Straks efter at han 1792 var bleven Kandidat, kom han som Præst til den danske Zions Menighed i Trankebar. Der var vist ikke megen Præstegering. Kolonien var gennemverdslig og kritisk mod Missionen, der lededes med Tyskere fra Halle. Den unge Præst har faaet samme Indstilling overfor Missionen. Men han blev interesseret i indisk Aandsliv, erhvervede sig Sprogkundskaber og blev derigennem den første, der paa Dansk fremdrog Prøver af Indiens religiøse og filosofiske Literatur. Han var hjemme fra indstillet paa at søge og at forkynde »Religionen« og »Moralen« og ikke just Kristendom. Derfor kan han karakterisere Inderne som »et frit og oplyst Folk, hvis Forfædre vi maaske maa takke for vort Lys.«³⁹⁾

Han kom hjem i Begyndelsen af 1802 og blev 1804 Sognepræst ved St. Mikkels til sin Død 29. Dec. 1832. 1828 blev han Konsistorialraad. Efterhaanden blev der trykt en Del af hans Oversættelser fra Indisk. Nogen stor Produktion kom der ikke ud deraf, men det er dog ham, der har indledet de indiske Studier i Danmark. Hans Samlinger kom til Ethnografisk Museum og det kongelige Bibliothek.

Hans Præstegerings Art kan vist ikke mere oplyses. Hans Ungdoms Standpunkter kan jo godt være reviderede en Del. Man ser ham anseet staa i Forbindelse med Datidens gode Mænd.⁴⁰⁾

Blandt disse var Professor Jens Møller. Han var ivrig for Bibelselskaber, men Hans Bastholm var imod det danske, fordi det ikke gik an at slippe Bibelen løs uden oplysende Anmærkninger. Selskabet burde ogsaa uddele andre gode Bøger, f. Ex. Mallings Store og gode Handlinger. Men 1824 har Jens Møller dog paa et Besøg i Slagelse faaet stiftet et Bibelselskab for Slagelse. »Jo større Forpligtelser jeg har mod denne kære By (jeg er som fattigt, faderløst Barn bleven holdt frem i dens Skole, og har siden i sex Aar arbejdet som Lærer ved samme) desto inderligere glædede det mig at se den prydet med en Forening, hvis velgørende Indflydelse paa Guds frygt og gode Sæder jeg

har haft mangfoldig Anledning til at overtøye mig om.« Bastholm var falden til Føje. Men 1831 har han dog atter udmeldt sig. Da holdtes der 15. Maj Generalforsamling i St. Mikkel's Kirke med Tale fra Prædikestolen af Pastor J. P. Østrup. Fuglsang var i Bestyrelsen, Formand var Etatsraad J. G. L. Manthey paa Falkenstein.⁴¹⁾

Kapellanembedet kom nu ind under Forvandlinger. Det gjaldt at skaffe Midler til Skolevæsenet, og da man be-
tragtede Kirken som en Oplysningsanstalt, lod man den
betale. En Seminariefond lavedes ved at paalægge vel-
stillede Præstekald en Afgift. I den store Skolekommission
havde man straks Kig paa Degnekaldene, at de burde ind-
drages under Skolevæsenet. I sit Udkast 1793 i Skolekom-
missionen foreslog Grev L. Reventlow tillige at nedlægge
de residerende Kapellanier i Købstæderne til Fordel for
Skolevæsenet. Under 20. Novbr. 1802 forespurgte Kancelliet
da Biskopperne om, hvilke Kapellanier der saaledes kunde
nedlægges. Biskop Tønne Bloch fandt det »sørgeligt, især
i et saa velsignet Land som Danmark, at en priselig Ind-
retning ikke skulde kunne bevirkes uden paa Ruinerne af
en anden lige saa priselig.« Men Biskop Balle billigede
Planen. Ved Reskript 29. Juli 1803 sloges den fast. En
Mængde residerende Kapellanier, deriblandt det ved St.
Mikkels i Slagelse, skulde ved første Vakance nedlægges
til Fordel for Byens Skolevæsen. Sognepræsten her skulde
derefter tillige være Sognepræst i Hejninge. Ved Resolu-
tion 1. Juli 1808 bestemtes det tillige, at den første Lærer
ved Købstædernes Borgerskoler skulde være ordineret
Kateket, hvilket optoges i Skoleordningen for Købstæderne
29. Juli 1814 § 10.

Kapellanen i Slagelse var dengang *Rasmus Kierulf*
(1801—17), hvem Plum holdt til at bruge sine Evner i
Skolerne. Han ansaa ham for »skikket til at styre en Søn-
dagsskole« (d. v. s. en Haandværkerskole om Søndagen).⁴³⁾
Da Kierulf forflyttedes, blev det dog ved Reskript 13. Marts
1818 bifaldet, at Kapellaniet forblev bestaaende imod at
Kapellanen blev forpligtet til at give Undervisning i Reli-
gion i Borgerskolen.

Den Kapellan, der under disse Vilkaar skulde fortsætte, var den hidtilværende Lærer ved Landkadetakademiet Peter Uldahl Andreas Riis. Denne blev gentagne Gange sindssyg, tungsindig, og maatte have Ophold paa Bistrup. 1823 tog Amtsskoledirektionen (Amtmand P. C. Stemann og Amtsprovst P. H. Mønster) Sagen med Kapellaniet op igen. De oplyste Kancelliet om, at ved den indbyrdes Undervisning (som Mønster var ivrig for) lettedes Skolevæsenets Organisation. Nu ved Reskript 24. Sept. 1823 bestemtes det, at Kapellaniet ved Vakance skulde nedlægges, og der skulde straks udnævnes en Kateket og Førstelærer, som dog ikke skulde være offerberettiget før Vakancen, og som iøvrigt skulde være pligtig at prædike til Aftensang i St. Mikkels Kirke samt ved enkelte Lejligheder være Sognepræsten behjælpelig med Betjeningen af Hejninge.

Den uarbejdsdygtige Pastor Riis blev siddende til 1836, da han beskikkedes til Sognepræst for Ovre og Vejstrup paa Fyn, hvor en Kapellan maatte besørge Tjenesten for ham.⁴⁴⁾

Det blev saaledes en halvfærdig Stilling, der opstod ved Borgerskolen. Først med Tiden kunde dens præstelige Side træde i Kraft. Foreløbig kaldedes ^{2%} 1824 den nye Mand til Førstelærer og ved indtrædende Vakance Kateket. Det var den theologiske Kandidat *Johan Peter Østrup*. Der skete det mærkelige, at denne Mand alligevel fik en Præstegerning af den største Betydning i Slagelse. Han var født i København ^{30/12} 1800 som Søn af kgl. Løber, senere Mundskænk Jens Østrup. Han var et fromt Barn, der gik ivrig i Kirke og vilde være Præst. En from kristelig Mand Tegnælærer Schandorff lagde Mærke til Drengen, talte med ham paa Vej fra Kirke og blev derefter en aandelig Fader for ham, som vejledte ham til at forstaa Forskellen i den Forkyndelse, der da lød i Hovedstaden, og at vende sig fra den rationalistiske. Allerede som Student søgte han ivrig Lejlighed til at prædike, mest i Københavns Omegn, og der gik Historier om den løjerlige orthodoxe Student og hans Prædikener. Iøvrigt var han et livligt Hoved med en forbavsende Hukommelse. 1822 tog han Embedsexamen med

bedste Karakter og Dimisprædiken med Udmærkelse. Kort efter blev han Huslærer hos Godsforvalter Schrøder paa Svenstrup ved Ringsted, hvorfra han kom i Førstelærerembedet i Slagelse.

Han gik straks stærkt op i sin Lærergernings kristelige Side, men det blev til mere. I Begyndelsen af 1825 blev Hans Bastholm ved St. Peders Kirke ramt af en Nervesvækkelse. Under Sygdommen prædikede Østrup for ham. Bastholm besluttede sig til at holde Kapellan, og skønt Østrup endnu ikke var 25 Aar, beskikkedes han hertil 14. Septbr. 1825, sammen med Stillingen ved Børgerskolen.

Dette udviklede sig til en forunderlig vel-signet Præstegerning. Efter en Ordning fra 1796 holdtes Gudstjenesten i St. Mikkel's

PASTOR J. P. ØSTRUP.

Kirke Kl. 9 og i St. Peders Kirke Kl. 11. Den sidste Tid passede Folk godt, men han var da ogsaa Byens bedste Prædikant. Det var den nye Opvaagnen af gammel Kristendom, der her kom til Slagelse. Selvfølgelig mishagede denne Forkyndelse mange. Han blev kaldt »hyper-orthodox«, den gale Kapellan, Munke-Præsten, der snakkedes om, at han vist ledede hemmelige religiøse Konventikler. Men der blev en trofast Kreds, som ved hans Forkyndelse kom til rigtig kristelig Erkendelse. I Sommeren 1827 blev P. A. Fenger Sognepræst i Slotsbjergby, og de to blev nære Venner. Det er Fengers Skildring af Østrup, vi især bygger paa.⁴⁵⁾ Bastholm og Østrup var saa forskellige i Anskuelse, som det omtrent var muligt, og de skjulte

det ikke for hinanden men vedligeholdte alligevel et smukt Forhold.

Men, som Fenger skriver, alt med Østrup synes at have haft Hast. Efter Forslag af Patronen Grev Moltke til Aagaard blev han % 1830 Sognepræst i Gørlev og Bakkendrup, hvor han vakte et betydeligt Røre men døde allerede ^{23%} 1833. Efter hans Bortrejse begyndte nogle Familier i Slagelse at samles Søndag Aften eller andre Tider for at læse en Prædiken af Luther og synge et Par Salmer. De vakte Opsigt, og Øvrigheden gjorde Skridt til at passe paa. De bad ham imidlertid aldrig at komme ved deres Andagtsøvelser. En af de af ham vakte, Gravør P. Mønster, holdt Forsamlinger, men flyttede 1832 til Skelskør, da Øvrigheden var paa Nakken af ham.

Efter Østrups Forflyttelse blev hans Eftermand udnævnt som ordineret Kateket i Slagelse. Det var Peter Frederik Nielsen (1830—37), der siden blev gift med Fuglsangs Datter og som Sognepræst i Jelling fik oprettet Jelling Seminarium 1841.

Den 29. Decbr. 1832 døde Konsistorialraad Fuglsang. I Vakancen skulde Herredets Præster paa Omgang besørge Tjeneste i St. Mikkel's Kirke. Der var en stor Spænding i Tiden. 1825 havde Grundtvig udgivet sit voldsomme »Kirken's Genmæle«. P. A. Fenger havde som Kandidat straks offentlig sluttet sig til ham. Først paa Aaret 1832 var der givet Afslag paa et Andragende om at maatte danne en dansk-tysk Frimenighed paa Christianshavn med Grundtvig og Siemonsen som Præster. 1828 var der i Anledning af Rationalisternes Forandringer ved Daaben givet skarpt Paalæg om at følge Ritualet. I November 1832 var der klaget over Stiftsprovst H. G. Clausen i den Henseende. Til Gengæld havde Københavns Præster begæret en Revision af Ritualet, og nu flød baade Literaturen og den kristelige Presse over med Skriverier for og imod. Grundtvig udgav sin Bog om Daabspagten, hvori han gjorde opmærksom paa, at de gammeldags Kristne ogsaa havde en Samvittighed, hvorfor han foreslog Sognebaandets Løsning. Paa Kertemindekanten og paa Langeland var det forlængst be-

gyndt med gudelige Forsamlinger. Saadanne holdtes nu ogsaa paa Grevskabet Holsteinborg. Rasmus Ottesen fra Fyn fik en Gaard i Venslev 1830, og sammesteds var den urolige Rasmus Sørensen Skolelærer. De ledede gudelige Forsamlinger. I Slagelse var der, som meddelt, begyndt lidt. Østrups gamle Tilhørere brugte at gaa til Slotsbjergby i Kirke.

Under disse Forhold skulde P. A. Fenger holde Prædiken i St. Mikkels Kirke 2. Søndag i Fasten (3. Marts) 1833. Næppe nogen anden Prædiken i denne Kirke er bleven omtalt saa meget.

Hvis Prædiken var blevet holdt nu 100 Aar senere, vilde man have kaldt den god, men den vilde ikke have vakt Opsigt. Fenger havde valgt at holde en Fasteprediken over Stykket om Jesu Fængsling, fra det, at Judas kom, og til den unge Mand flygtede nøgen bort. Han brugte dette som Grundlag for at udtale sig om, at Jesus led ikke blot ved sine aabenbare Modstandere, men ikke mindst ved falske Venner. Saaledes er det endnu. Der er Fjender. Ham selv, der satte sig ved Faderens Højre, kan de ikke naa, men efter hans eget Ord er det, der gøres mod hans mindste Brødre, gjort mod ham. „Holder En sig stadigt til Herren og hans Ord, tjener han ham med Bøn og Sang og Paakaldelse, hjemme og i Herrens Hus, . . . saa behøves der ikke mere, som vi vide, til at blive spottet, bagtalt, foragtet, tilsidesat, til at blive et Ordsprog for Verden; og mon det er Kærlighed og Mildhed, eller Frygt og Svaghed, som holder mangen en Haand tilbage, som ellers vilde blive udrakt, vilde blive opløftet, for paa en følelig Maade at give tilkende, hvad der bor i manges Hjerter?“ Men vær ikke saadan, thi den Slags Fjender kommer altid tilkort. Meget farligere er de falske Venner, deriblandt dem, som vil have Navn af rette Kristne, „men som ved at gøre sig en egen Retfærdighed og lære andre det samme, af al Magt bestride hans Rige og Troen paa ham.“ „Om de saa 10 Gange kalde ham Mester og Lærer, skal det dog hedde: Ven, hvorfor er du kommen, du som ikke vil retfærdiggøres uforskyldt af Guds Naade ved den Forløsning, som er sket ved Christum Jesum? Vil du kalde ham Mester og dog mestre hans Ord? Vil du skyde dem atter ind under Loven, som Jesus har dyrekøbt med sit Blod, som han har frigjort, og saaledes være en Forræder mod ham og hans Rige?“ . . . „Er det da ogsaa saa nødvendigt, kunde I spørge, ikke at dølge sin Tro, er det saa nødvendigt at bekende Jesum for Menneskene? Ja! svarer jeg, det er aldeles nødvendigt efter hans egne Ord . . . Tror mig, eders aandelige Liv bliver kun et sygeligt Liv, saalænge I ikke vil rykke ud

med Bekendelsen, saalænge I baade vil beholde Guds og Verdens Venskab. Bekendelsen paa Læben, den styrker Troen i Hjertet, og den er stærk til at afvæbne alle indvortes og udvortes Fjender af eders Tro.“

I næste Nummer af »Den Vest-Sjællandske Avis eller Slagelse Ugeblad« læstes der en indsendt anonym Opfordring til at lade Prædikenen trykke, »for at man kunde sammenligne den med Christi milde og kærlige Udtryk i *Bogen*«. Forfatteren var den unge konstituerede Adjunkt ved Latinskolen *Jens Hviid*. Han tog pænt og alvorligt paa Sagen i sit »Gensvar« (Slagelse 1833), men hans Indstilling var en anden, og saa var der ogsaa noget om, at han »havde hørt tale om, at der her i Slagelse skulde finde nogle separate religiøse Sammenkomster Sted imellem Folk, som man vel ikke kan anse for dannede nok til at vejlede sig selv i Religionsanliggender.«

Fenger lod Prædikenen trykke, og saa myldrede det frem med Skriverier. *Hans Bastholm* skrev i sin Avis »Om Hindringerne for Kristendommens Udbredelse paa Jorden«. Han benægter Fengers Bemærkning: at Kristi Kirkes Fjender altid kommer tilkort. Det er gaaet helt anderledes. Grunden er: »fordi Menneskene have foretrukket Troen for Dyden.« Jesus Christus er kommen som Menneskenes Lærer og som Menneskenes Frelser. Men hans Død for Menneskenes Frelse »er een af de Lærdomme, som maa regnes til dem, hvilke Menneskene ikke saavel kunne taale at høre, da Alle ville gribe efter Saligheden, men Faa gør sig værdige til den.« Derfor vil han, at de Lærde og Oplyste i Kristendommen træde sammen i et Concilium, som nøje skal prøve de bibelske Skrifter og oplyse »hvad der udgør Kristendommens sande Væsen, og hvad der kun hører til Tidsalderens Iklædning.« Derfor skulde man ogsaa have ventet med at uddele Bibler, indtil den nødvendige Forklaring kunde have fulgt med!

Der kom straks en begejstret Tak paa Vers for »de djerve Raad« fra resid. Kapellan ved Holmens Kirke *H. C. Michelsen*, sluttende:

Men naar de Avner engang svinde bort,
 og vi skal møde for den store Dommer,
 da spørger denne kun: hvad har du gjort?
 Thi Troen ej i stor Betragtning kommer.

Men Grev *F. A. Holstein*, Holsteinborg, skrev et alvorligt Sendebrev til Bastholm, og da Bastholm svarede, atter et udførligt Skrift »Nogle Bemærkninger«. Imidlertid rykkede Rektoren ved Slagelse Latinskole *J. Chr. Qvistgaard* ud med Skrifter baade til Holstein og til Fenger. Han gennemgaar med Rettelser hele Prædikenen, Linje for Linje. Men helt forfærdet bliver han ved Fengers Ord om at skyde dem atter ind under Loven, som Jesus har dyrket. »Nej, nu gaar det for vidt!« Det er »en Tiltale, som sætter den, der kender lidt til Jesu Lære, i dyb Harme over, hvad en Prædikestol i en evangelisk kristelig Kirke dog stundom maa bære, og over, hvad der fra det Sted, hvorfra Lysets og Sandhedens og Forædlingens Ord skal lyde, stundom maa høres.«

Fenger udgav Skrifter til Svar til Bastholm og til *Qvistgaard*. Paa Fengers Side rykkede Skolelærer *Rasmus Sørensens* frem med tre Stridsskrifter, voldsomme og nærgaaende i Formen, saa at han hentede sig en Bøde ved et Sagsanlæg fra Bastholm. Men der kom ogsaa Præste-Vener med Skrifter, *J. Holm* i Hyllested, *C. F. Rønne* i Høve, ja ogsaa *J. P. Østrup* forfattede et Skrift mod *Qvistgaard* med Tanken paa »Svage og Ubefæstede i den By, hvor jeg i henved 6 Aar har prædiket ganske det samme som Fenger.« Han døde, før Skriftet naaede at udkomme. Endelig fulgte *Jac. Chr. Lindberg* i sin Nordisk Kirke-Tidende troelig Begivenhederne i Slagelse, som han kaldte »den vest-sjællandske Krig«.

Der var Tidchverv i Danmark, og det mærkedes i Slagelse.

Til Fuglsangs Efterfølger kaldedes 2. Maj Sognepræsten i Haraldsted *Gerhard Giese Salicath*. Da 1836 Riis blev forflyttet, blev Sognepræsten tillige Sognepræst i Hejninge, og 1841 blev han Provst. Han regnede med, at Slægten var

italiensk og indførte derfor at skrive Salicatti, hvad Efter-slægten dog ikke har fortsat med.

Han havde været i Haraldsted siden 1815 og havde godt Ry. Saa vidt jeg kan skønne, har han været en fordragelig Mand af Mynsters Støbning. Ved hans Død fremhævedes det: Sine Foresattes navnlig Biskop Mynsters særdeles

PROVST SALICATH.
(Litografi).

Agtelse og Venskab erhvervede han sig blandt andet ved den forsonende og mæglende Maade, paa hvilken han som Præst og Provst i Slagelse Herred optraadte under Ytringerne af den religiøse Meningsforskellighed i Herredet. Ellers siges det, at han var streng i Embedsanliggender, navnlig i Skolevæsenet. Biskop Mynster har været paa Visitats 28. Juli 1839 (9. S. e. Trin.) og skriver i sine private Optegnelser:

Sognepræst Salicath prædikede over Dagens Evangelium „Troen paa det tilkommende Liv giver det nærværende Betydning og Værd“. Meget smukt og godt; Foredraget frit men noget affekteret, og meget for svagt. Han katechiserede overmaade godt. Den store, smukke og vel vedligeholdte Kirke var ganske opfyldt af Mennesker af alle Stænder. Ungdommen, hvoriblandt mange af de anseeligere Indvaaneres Børn, svarede særdeles vel. Alt var meget stille og højtideligt i Kirken.

Det er bekendt, at Mynster noget spidst betegnede Sydvestsjælland som »det hellige Land«.46) Han har ved denne Lejlighed, da han havde været rundt i Herredets Sogne, nedskrevet følgende:

I Slagelse Herred har jeg havt mest Anledning til at være tilfreds i Kiøbstæderne. Landsbyerne ere kun maadeligt forsynede med Præster og tildels med Skolelærere. Den eneste Præst, som kunde virke noget betydeligere, er P. A. Fenger, men han har de mange Udvæxter, og har nok mindre Yndest hos sin egen Menighed end hos de ikke faa fra fremmede Sogne, der søge hen til ham. Dog skal Boisen i Skiørpinge begynde at gjøre ham Rangen stridig hos disse omvankende Christne.

De omtalte »omvankende Kristne« var jo Tidens Problem og den kirkelige Øvrigheds Bekymring. Just fra 1839 har vi en udførlig Betænkning af Mynster om de gudelige Forsamlinger, som han finder slemme. Han vil have Ram paa de omrejsende Prædikanter, mens han venter sig noget godt af, at Præsterne selv holder Forsamlinger.⁴⁷⁾ Paa Slagelseegnen havde den nævnte Gravør P. Mønster holdt Forsamlinger, og da dette formentes ham af Politiet, flyttede han 1832 til Skelskør. Men ogsaa her klagedes der over, at hans Venner i Slagelse kom til ham for, som han sagde, at søge Raad over Guds Ord. Der blev dog ikke dengang (1832) taget andre Forholdsregler, end at det tilkendegaves Mønster, at Politiet havde været i sin Rē til at forbyde hans Forsamlinger.⁴⁸⁾ Kort efter flyttede han til København, hvor han søgte Grundtvigs Forkyndelse i Frederiks tyske Kirke. P. A. Fenger var de vaktens Yndlingspræst. Det var ham, der kom ind paa den af Mynster ønskede Udvej med selv at holde Forsamlinger. Det var en Søndag 1835. Han havde været syg og ikke kunnet prædike men var blevet bedre og sad oppe i sin Sofa Søndag Eftermiddag. Langvejs fra kom der nogle Mennesker til Kirke uden at kende Aflysningen. De saa ind til Fenger. Det var et skrækkeligt Vejr. »Da de mærkede, at jeg var ret livlig, spurgte de, om jeg ikke vilde læse lidt med dem og synge en Salme. Vore Husfolk tog Del deri. Det var Begyndelsen.« Siden holdt han saadan Forsamling, naar der var Eftermiddagstjeneste i Bjergby. Folk kaldte det »Bøn hos Præsten«.⁴⁹⁾ Sidst paa samme Aar kom Kancelliets Cirkulære til Biskopperne og Amtmændene af 12. Dec. 1835 med Indskærpelse af nøje at

overholde de i Forordningen af 13. Januar 1741 om gudelige Forsamlinger allernaadigst givne Forskrifter, i hvis Følge slige Forsamlinger ikke maa være talrige og heller ikke afholdes af omflakkende Personer eller uden vedkommende Gejstliges Nærværelse eller Forevidende. Pastor *Duus* i Vemmelev, der var meget vred paa Forsamlingerne og paa Kirkegangen i Bjergby, læste Cirkulæret op ved Julegudstjenesten og erklærede, at han vilde og burde være Øvrigheden behjælpelig i at hindre Forsamlinger, og advarede mod de Slinger, der sneg sig rundt i Folks Huse og forførte deres Tjenestefolk til at gaa hele Mile bort til Kirke. Men nogle af Beboerne vilde gerne samles de Søndage, da der ikke var Eftermiddagstjeneste i Bjergby, og lovtro anmeldte de det. *Duus* forbød det og nægtede at komme. De samledes alligevel et Par Gange (første Gang 6, anden Gang 7—8), sang en Salme, læste Dagens Kollekt samt Luthers Prædiken i Huspostillen over Epistelen, sang endnu en Salme og oplæste af Salmebogen Aftenbønnen til Søndag. Paa *Duus*' Klage blev tre af dem i den følgende Uge indstævnet for Birkedommer Birch i Slagelse og fik Forbudet fornyet. I Anledning af Besøg af to kristne Venner fra Haarlev blev der dog nogen Tid efter atter holdt en saadan Andagt. Det blev meldt, og da Sognefogden var med, blev han suspenderet. Der gik nu en rum Tid, men da man ikke kunde se rettere, end at dette var urimeligt, og at dette var en ganske uberettiget Benyttelse af Forordningen af 1741, indbød man til en Forsamling Septuagesima Søndag $\frac{2}{4}$ 1873, hvor Rasmus Sørensen talte hos Husmand Hans Osted i Vemmelev for mange Mennesker, bl. a. ogsaa fra Slotsbjergby og fra Jernbjerg i St. Mikkels Sogn. P. *Duus* sendte straks en skarp Klage til Birkedommer Birch med Henstilling om ved Straf at faa denne »Trodsighed mod Lovene« til at faa Ende. Følgen blev en langvarig Proces mod Rasmus Sørensen og et Par andre, som fik nogle Bøder. Men Rasmus Sørensen bed fra sig og foranledigede en Klage over Præsten, mod hvem Forordningen af 1741 formentlig kunde anvendes. Under disse Forhold blev man ved med Forsamlinger. Man fik

paa Egnen en mærkelig Gæst, den unge norske Haugianer Elling Eielsen, der rastløs og paagaende, velsignet af Biskop Bugge i Trondhjem, havde gennemvandret Norge. Han var kommet til København og vilde til Kristiansfeld. Paa Vejen standsede han i Fuglebjerg og spurgte efter Vej til Rasmus Sørensen i Venslev. Han kom straks til Forsamlinger i Fuglebjerg og Haarslev. R. Sørensen skulde om Tirsdagen for Retten i Slagelse og tog derfor sin Gæst med om Mandagen (1. Maj 1837) til Vemmelev, og der blev en Forsamling hos Gaardmand Hans Andersens i Forlev, hvor Elling Eielsen gjorde stærkt Indtryk paa de tilstedeværende. Næste Morgen rejste han videre til Fyn og Jylland, men P. Duus anmeldte ham, og da han 7 Uger senere kom tilbage, laa der en Anholdelsesordre. Han var med til en Række Forsamlinger paa Holsteinborg-Egnen. Grevinde Holstein ønskede ham ogsaa, og det blev aftalt. Birkedommer Lund var Middagsgæst, og Grevinden fortalte om den interessante Gæst, som Rasmus Sørensen vilde komme med Kl. 6. Birkedommeren maatte da rykke ud med, at han laa med en Fængslings-Rekvisition mod ham fra Birkedommer Birch i Anledning af Mødet i Vemmelev Sogn. Eielsen kom og talte i Ridder-salen. Næste Dag (20. Juni) blev han saa kørt til Slagelse, hvor Birch fængslede ham. Grevinde Holstein tilbød Kavtion, men det kunde ikke lade sig gøre. Han skulde i Arrest. »Nu førte Slutteren ham ud fra Retten paa Raadstue-Gangen, hvor en stor Del af de troende Folk fra Vemmelev Sogn stod og skulde ind til Forhør for deres sidste Søndag afholdte gudelige Forsamling (thi for hver Gang de samles faa eller mange til indbyrdes at læse eller synge Guds Ord, blive de stævnede til Forhør) — og der Elling nu gik midt igennem deres Flok, hvor ogsaa Sørensen stod, sagde han: Værer trøstige og glade, Brødre i Herren! Han, som er med os, er større end ham, der er med dem.« Først blev han sat i en Arrest underneden med et Par grove Forbrydere. Den ene havde myrdet sin Fader. »Ved Læsning og gudelig Samtale med de to Misdædere havde vi en fornøjelig Opbyggelse med hverandre, indtil

Arrestforvareren efter nogen Tids Forløb tog mig ud derfra og førte mig til en anden Arrest, hvor der var mange Misdædere, ved hvilken Lejlighed vi og fik Anledning at læse og betragte Guds Ord. En Del hørte derpaa med Begærighed, og tillige bad de Fangevogteren om Morgenens, om han maatte tillade mig at komme i det største Rum i Fængslet for at holde Opbyggelse iblandt dem. Men forgæves.«

Prins Christian Frederik (VIII) og Prinsesse Caroline Amalie ventedes fra Fyn. Sørensen jog straks til Korsør, hvor Grevinde Holstein ankom samme Eftermiddag for at hilse paa Herskaberne. Næste Formiddag ankom Grevinden med dem til Slagelse, og nu aabnede Fængselsdøren sig mod Grevindens Kavtion. Dog maatte han blive tilstede paa Holsteinborg, indtil Kancelliet 5 Uger senere kendte hans Arrestation ulovlig, og han kunde rejse tilbage til Norge, en egen Oplevelse rigere. Hans Venner i Norge siger iøvrigt, at efter Danmarksrejsen var han i ikke ringe Grad bleven greben af aandeligt Hovmod. 1839 rejste han til Amerika, hvor han 1843 blev ordineret til Præst. Denne mærkelige Mand med Jernvilje og Jernhælbred gennemgik uafslædig Egn efter Egn for at finde og vække og hjælpe Landsmænd, kantet og haard, kærlig og hjælpsom. Han døde i Chicago 1883.⁵⁰⁾

Naar Slagelse idelig var Centrum for den Slags Oplevelser, forstaar man, at der var Uro. Den egentlige Forfølgelse af Forsamlingerne løb dog træt. Duus fik en Paa-mindelse af Biskoppen, og en Kancelliskrivelse indskærpede, at der ikke stod noget i Forordningen om, at Præsten simpelthen kunde forbyde Forsamlinger. Et Par Bønder fra Vemmelev opsøgte i den følgende Vinter Biskop Mynster og paavirkede ham.

Men dermed var det ingenlunde roligt. En af de Vakte fra Langeland, Skomagermester *J. A. Hansen* flyttede 1838 til Slagelse og førte stærkt an. Det var den senere saa bekendte Politiker, der lærte at tale i de gudelige Forsamlinger. Grundtvig og i hans Kølvannd Lindberg og de andre havde paa en ny Maade fremdraget Spørgsmaalet om Sa-

kramenternes rette Udførelse. Særlig gjaldt det Daaben, hvor Spørgsmaalene om Forsagelse og Tro blev den store Hovedsag. Fra Tyskland var den lærde Dr. Rudelbach kommet Vennerne til Hjælp ved videnskabeligt at underbygge Paastanden, at dette hørte med til den apostoliske Ordning. Ogsaa med Nadveren var man nøjeregnende. J. A. Hansen havde faaet tvunget Sognepræsten i Rudkøbing til at følge Ritualen. Lærer Jensen i Sæby var i stor Vaande med hans Sognepræsts Daabshandlinger. Overfor alt dette raabte man paa en Adgang til at løse Sognebaand for at være frit stillet overfor Rationalisternes Vilkaarligheder: I Stænderforsamlingen 1838 behandlede et Lovforslag om Sognebaandsløsning, og man ventede egentlig et Resultat. Men Forslaget faldt.

Da har formodentlig J. A. Hansen foranlediget, at 11 Indvaanere i Slagelse 25. Marts 1839 indgik til Kongen med et af ham forfattet Andragende: Da de i flere Aar ordentligvis havde bivaanet den offentlige Gudstjeneste i en fremmed Sognekirke (Slots-Bjergby), androg de om ogsaa at maatte søge Altergang, Konfirmation og Daab hos fremmed Præst. Kancelliet svarede 14. Juli med et Afslag. Dette Afslag forelaa altsaa just, da Mynster var paa sin omtalte Visitats i Slagelse.

I Virkeligheden havde de intet at klage over Salicath. De bruger et vagt Udtryk om, at han »ikke har vor fulde Tillid og Fortrolighed«. Nu efter Afslaget gik nogle af dem til Salicath og bad om hans personlige Tilladelse angaaende Altergang. Han havde før givet saadan. Men nu efter Sagens Afgørelse mente han ikke at kunne. Dog lovede han Glarmester C. Witthaus at tale med Biskoppen derom ved den forestaaende Visitats.

P. A. Fenger kom i meget Betryk ved dette, thi han vidste, at med Undtagelse af Witthaus havde de tænkt at komme til ham, og hvad skulde han saa svare? Som sædvanlig skrev han til Grundtvig, og denne svarede, at de først burde have bedt Salicath om Tilladelsen, og at de for Resten uden Fare kunde gaa til Alters hos ham. Ellers burde de vente og se, hvad der kom. De synes ogsaa at

være lidt paa vilde Veje ved at vurdere Sakramentet efter deres Meninger om en ellers hæderlig Præst.

Der kom da Bud ved Visitatsen, at Biskoppen gerne vilde tale med Witthaus, som ønskede at søge til Boisen i Skørpinge. Biskoppen begyndte meget mildt, men den efter Fengers Referat temmelig lange Samtale førte til, at han stadig bestemt fastholdt sin Vægning, »og nu blev han ved at tale saa meget frem og tilbage og give gode Ord og Formaninger, at han nær havde gjort Manden ganske tvivlraadig, om han ikke havde gjort galt i at begære den attraaede Frihed.«

Snedkermester P. H. Thers meddelte nogle Dage senere, at de havde besluttet, at de, der syntes, at de kunde, vilde gaa til Alters hos Salicath, og de andre vilde vente. Han sagde ogsaa, at de var bekymrede ved at se selv Bespottere knæle ved samme Alter. Apostelen havde jo sagt (1. Kor. 5, 11), at vi end ikke skal æde med en saadan, og dette Forbud maatte i al Fald gælde om at æde Herrens Nadvere med dem.⁵¹⁾

Det er jo nedslaaende, hvad der kan opleves i den Retning, og dog ser vi her nogle af de Bekymringer, som viser, at Forsamlingerne uden Vejledning ikke var uden Farer. Ret snart søgtes de af en Baptistagent fra Hamborg Julius Købner, og adskillige blev derigennem Separatister.

Det begyndte med den nævnte Gravør *Mønster* og med en nedslaaende Oplevelse i Slagelse. Han fortæller:

I Aaret 1834 kom jeg paa en Rejse gennem Slagelse og blev af en derboende Mand bedt om at være Fadder ved hans Barns Daab. Efterat vi var komne fra Kirken, indledte jeg ved Bordet en kristelig Samtale, idet Løftet, som den Kone, der holdt Barnet over Daaben, paa Barnets Vegne havde aflagt, blev berørt. Konen forsikrede, at der ingen Djævel var til, lige saa lidt som der er tre Personer i Guddommen. Og da jeg foreholdt hende, at det ikke var dansk endsige kristeligt at tale mod sin Overbevisning og drive Gæk med saa hellige Ting som Daaben, saa paastod hun, at enten skulde jeg forlade Stuen eller hun; thi med det skinhellige Pak vilde hun ikke være i Hus. Jeg gik naturligvis straks for ikke at forstyrre Selskabet, men kunde fra den Dag af ikke blive fri for at efterse i den hellige Skrift, hvorledes det dog forholdt

sig med Barnedaaben, der efter mit Begreb om Pagten, der oprettedes mellem Gud og Mennesket, paa en saa skammelig Maade blev misbrugt.

Denne Bordsamtale hviler paa de af Grundtvig rejste Spørgsmaal om Betydningen af Forsagelsen og Trosbeken-
delsen for en ret Daab. Men Mønsters Udvikling gik videre i baptistisk Retning. En Oplevelse af en Spotters Al-
tergang fik ham ind i pinlige Overvejelser angaaende Nad-
veren, og han anfører ligesom Snedker Thers 1. Kor. 5.,
men han gik videre til en rent symbolsk Opfattelse af
Nadveren.

Han gik i Kirke hos Grundtvig, men derefter plejede
han og nogle ligestemte at samles hos Kattuntrykker Emil
Ryding. Samtalen blev tidt om Sakramenterne. Julius
Købner færdedes i de fynske Forsamlinger og undgik mest
at tale om Daaben, men en Aften traf han sammen med
Rasmus Ottesen, og de kom i en ivrig Debat om Daaben.
I Stridens Hede raadede Rasmus Ottesen ham til at gaa
med den Slags Lærdomme til dem, der troede ligesom
han. Købner spurgte forbavset: Hvor? — I København.
— Det kan jeg næppe tro. I København er vist ingen af
den Slags Folk. — Jo, der vil De finde en Gravør Mønster
og flere, som er ligesindede med Dem.

Købner skyndte sig til København. Resultatet blev den
første Baptistdaab i Lersøen 27. Oktober 1839. Mønster
blev Leder af den nye Menighed.

Næsten alle Vegne, hvor der var Forsamlingskristne,
fik man nu en baptistisk Uro, hvis Resultat blev nogle
smaa baptistiske Menigheder. Der kom iøvrigt en Split-
telse 1845, som trængte Mønster og flere af de andre ud.
Men saa sluttedes der op af andre. Mønster betegner Vest-
sjælland som det Sted, »Daabssandheden møder heftigst
Modstand af Præster og Lægfolk«, men 1841 kan han dog
berette, at Rasmus Ottesen vakler. Baptisten Væver Hen-
rik Peulicke besøgte ham i Oktober 1841. Resultatet var,
at han tilskrev Pastor Mau en Begæring om, at han vilde
komme og døbe hans spæde Barn ved Neddykkelse. Mau
nægtede. Otte Dage efter er Peulicke Vidne til, at Ras-

mus Ottesen selv døber ved at sætte sit Barn paa Fødderne ned i en med Vand fyldt Smørkærne, saa Vandet gaar Barnet over Hovedet. Derved standsede han dog. Ogsaa Rasmus Sørensen vaklede men standsede.⁵²)

Mod Baptisterne gik man haardt frem med Fængslinger. Udenlandske Venner androg om Frihed for deres Samfund. Christian den Ottende ønskede vistnok at jævne Vejen. Sagen gik til Biskoppernes Betænkning. De svarede vidt forskelligt. I Kancelliet var Uenigheden endnu større. Kongen maatte da personlig vælge og fulgte stærkt Biskop Mynster. Ved Plakat af 27. Dec. 1842 bestemtes det, at Baptisters Børn udenfor Fristæderne skulde døbes i den evangelisk-lutherske Kirke, idet der skulde beskiknes dem en Værge, — altsaa det, som man 100 Aar før ikke kunde faa sig til. Det maa indrømmes, at Mønster havde givet Mynster en viss Begrundelse, idet han gentagne Gange stærkt understregede, at Børnene slet ikke hørte til Baptistmenigheden. Men samvittighedsfulde Præster kunde ikke være med til at døbe under saadanne Forhold. Det begyndte først paa Aaret 1843 i Pedersborg, hvor P. Chr. Kierkegaard nægtede at foretage en saadan Daab. Den udførtes af en Kapellan fra Sorø. Men sidst i 1844 forelaa der atter et Tilfælde, og Kierkegaard fik da (Febr. 1845) Ordre til enten at frafalde sin Vægning eller ogsaa at indsende Begæring om Afsked. Omtrent samtidig kom Vilhelm Rothe i Vemmelev og E. Th. Clausen i Boeslunde i samme Stilling og nægtede ligeledes. Rothe skrev »Tvangsdaaben, betragtet fra Kirkens Standpunkt« (Berl. Tid. 1845, Nr. 133). De var hos Kongen, der i en bydende Tone befalede, at Præsterne skulde adlyde, og ellers henviste dem til Biskoppen. »Tror de Herrer, at jeg vil være Konge over Hedninger?« »Deres Majestæt kan ikke undgaa det, der er mange døbte Hedninger i Danmark«. Men Københavns gejstlige Konvent mødte ogsaa med Andragende. Grundtvig og H. N. Clausen samvirkede. Roskilde Konvent paa sit Efteraarsmøde i Ringsted 1845 sluttede sig til. Kongen indsaa, at der var ingen Vej frem. Dr. *Rudelbach* var just kommet tilbage fra Tyskland. Hos

ham bestilte Kongen da en videnskabelig Betænkning i Sagen (trykt paa Tysk: Theologisches Gutachten über die Frage betreffend das Verhältniss der Baptisten zur Kirche und zum Staate und die denselben zu gewährende Religionsfreiheit, Magdeburg 1846). Rudelbach udtalte sig heri stærkt imod Tvangsdaaben. Denne Betænkning sendte Kongen til Kancelliet 16. Marts 1847 med Ordre til at udarbejde nye Bestemmelser angaaende Baptisterne. Videre kom Sagen aldrig. Ved Grundloven 1849 indførtes der Religionsfrihed.⁵³⁾

I disse bevægede Aar var Salicath Slagelse Herreds Provst. Helbredet vaklede, hvorfor han søgte og blev udnævnt til Sognepræst i Stillinge 29 Marts 1848. Men Sygdommen forværredes. Han naaede ikke at tiltræde sit nye Embede men døde i Slagelse 24. September. I Selmers Nekrologiske Samlinger (I, 225) kom der en smuk Skildring af ham, lidt rigeligt i Tidens Stil. Under sin Sygdom forlangte han at faa sin Grav i Haraldsted. Der var vist hans bedste Minder. »Ved din gamle Præstegaard du sover; fra Haven sørgende hen over din Gravhøj hælder Linden ned« (Digt i Berl. Tid. 1848, Nr. 247). Graven er stadig fredet.

Til hans Efterfølger udnævntes 26. Juni 1848 en Mand med evropæisk Berømmelse, Dr. theol. *Andreas Gottlob Rudelbach*. Tyskerne betegnede ham som maaske Tidens lærdeste lutherske Theolog, og fra Tyskland var han kommet tilbage.

Han var født i København Mikkelsdag 1792, men Faderen var en sachsisk Skrædder, som var indvandret faa Aar før. Faderen hørte til den tyske St. Petri Menighed og ønskede at bevare Børnene tyske. I Petri Kirkeskole fortsattes den tyske Opdragelse. Hjemme var der ikke mange tyske Bøger, men Drengen læste i Schmolckes Bønnebog, og han drømte om at blive »Præst først og saa Student«. Trods Hjemmets Fattigdom blev han virkelig Student, og derefter studerede han bredt og vidtløftigt Sprog, Klassikere, Filosofi og da især Theologi. 1820 blev han Kandidat med Udmærkelse. 1822 tog han den filoso-

fiske Doktorgrad og kom derefter paa Udenlandsrejse. Han besøgte mange tyske Universiteter og opholdt sig derefter i længere Tid i Paris, beskæftiget med Afskrivning af Haandskrifter af middelalderlige Skolastikere, som han tænkte sig at udgive. Men denne Udenlandsrejse medførte ogsaa en religiøs Vækkelse, saa at han vendte hjem som ivrig Lutheraner. Han holdt Dimisprædiken over Matth. 22, 1—14 og udgav den naturligvis (Det store Naademaal-tid, Kbh. 1824). Rektor Worm i Horsens fandt, at den var »noget mystisk Vaas«. Han stillede dog efter en Stilling ved Universitetet. Foreløbig udgav han sammen med Grundtvig Theologisk Maanedsskrift, 13 Bind, 1825—28. Det blev et Stridsskrift for den gamle Tro. Grundtvigs Tone var stridbar, og Rudelbachs var ogsaa. Det var jo de voldsomste Stridens Aar. Samtidig skrev han paa Tysk i Hengstenbergs Evangelische Kirchenzeitung, bl. a. Beretninger fra Danmark, ogsaa i den haarde Tone. For store Kredse stod denne unge vældigt udrustede Lærde som den store Fremtidens Mand i en dansk luthersk Theologi. Men Vejene lukkede sig for ham ligesom for Lindberg. Det saa ikke ud til, at her kunde blive nogen Ansættelse i Danmark. Han begyndte derfor at vende sine Tanker mod Tyskland. Ministeriet i Berlin gav et Løfte; det saa ud til en Stilling ved Universitetet i Königsberg. Imidlertid var et Embede som Sognepræst og Superintendent i Glauchau i Sachsen i Mulde-Dalen blevet ledig. Greven af Schönburg havde Patronatsretten og havde egentlig udnævnt Professor Hengstenberg, der følte sig trykket i Berlin. En kongelig Kabinetsordre greb ind, Hengstenberg blev men henlede Opmærksomheden paa Rudelbach. Denne blev kaldet og kunde 1. Juni 1829 tiltræde Embedet. Forud gik en Prøve i Dresden for Konsistoriet, og den blev bevæget nok. Hans Ry for Lærdom men ogsaa for »Mysticisme« var løbet forud. Der skulde holdes to Prædikener i Hofkirken. Under den første blev der efterhaanden voldsom Uro. En Del Studenter havde sluttet sig sammen for at forulempe den uvelkomne Gæst. Med den anden gik det roligere. Men saa kom det latinske Col-

loqvium, hvor den berømte Rationalist Hofprædikant von Ammon og Superintendent Seltenreich rent ud søgte at gøre Rudelbach latterlig for Tilhørerne som »Mystiker«.

Rudelbach undgik ikke at føle, at han var Udlænding, og han holdt stadig Forbindelse med danske Venner, særlig Jac. Chr. Lindberg.⁵⁴⁾ Men han fik ogsaa Venner i Glau-chau, den grevelige Familie og jævne Mennesker. Noget til en Side syntes de nok, han var. Formanden havde levet meget selskabeligt. Rudelbach levede i sit Studereværelse, og selv gode Venner kunde ikke lade være at lægge Mærke til, at endog mens han førte opbyggelige Samtaler, skrev han videre ved sit Skrivebord. Fru Rudelbach var en stætelig Dame, hvem han overlod alt det praktiske, ogsaa Børnens Opdragelse. Hans Prædikener var noget egne, men der var Indhold og Alvor, og det hændte, at Mennesker kom langvejs fra for at høre. Der var Hunger efter Guds Ord. Men der var ogsaa megen Vantro og megen Modstand. Som Superintendent brugte han sin Indflydelse til at faa rigtig kristne Præster ind, og fra 1831 fik han et Præstekonvent (Muldenthaler Pastoralkonferenz) i Gang. Man begyndte at tale om Muldedalen som en farlig Rede for »Mysticisme«. Det virkede i hele Sachsen. Men Rudelbach følte sig ogsaa kaldet til at lede et Fremstød for hele *den lutherske Kirke*, ikke en enkelt Folkekirke men den samlede Lutherdom i alle Lande. 1839 henvendte han sig til Professor Guericke i Halle, der paa Grund af sin Modstand mod den preussiske Union var sat fra baade Forelæsninger og Præstegerning. Rudelbach fik ham til Medudgiver af et »Tidsskrift for den samtlige lutherske Theologi og Kirke«. Det skulde være for Lutheranere i alle Lande. Heri skrev han meget, og iøvrigt kom Skrift efter Skrift af ham. Betydeligst er vel »Reformation, Luthertum und Union« 1839, tilegnet Grundtvig, men om det gælder rigtignok Martensens Bemærkning, at Rudelbachs Skrifter mere ligner »forberedende Materialsamlinger for En, der agter at skrive en Bog over disse Genstande«⁵⁵⁾ De vidner om en vældig Belæsthed, men Formen er tung, og der er gerne taget mere lærdt Stof med end nødven-

digt. Man skal have god Tid, og man skal have en Del Forkundskaber, men saa kan man rigtignok læse dem endnu med betydeligt Udbytte. Gennem sit Tidsskrift gjorde han Danmarks kirkelige Udvikling kendt i Ulandet. Han har 1841 meget rigtigt gjort opmærksom paa den Ejendommelighed, at Vækkelsen i den danske Kirke begyndte som en Vækkelse i Folket selv, og at denne Vækkelse først senere venlig sluttede sig til det i »Lærerstanden« vakte nye Liv. I denne Periode skriver han særlig om Grundtvig. Mynster faar nok godt Skudsmaal, men han finder dog, at Mynsters Grundanskuelse mindre hviler paa den faste kirkelige Grund end paa en følelsesmæssig Opfattelse af Kristendommen.⁵⁶⁾

1841 gjorde Universitetet i Leipzig ham til Æresdoktor.

Han vilde ogsaa samle Lutheranerne stærkere end ved et Tidsskrift. Han var ogsaa med til at faa Fællesmøder i Gang, *Allgemeine lutherische Konferenz*. Det første af disse Møder holdtes i Leipzig 1843 under Rudelbachs Forsæde, og han blev ogsaa fra Danmark ved at være en virksom Deltager. Tanken er i de sidste Aar taget op i Det lutherske Verdenskonvent.

Imidlertid blev han træt af Forholdene. Han var upraktisk som Kontormand. Arkivet i Glauchau var ikke i Orden efter ham, ejheller det i Slagelse. Det trak op i Sachsen til, at det kunde blive lovligt at døbe uden Trosbenedelse. Saa opstod lige i et Øjeblik den saakaldte Tysk-Katholicisme, en Protestbevægelse indenfor Romerkirken, der hurtig gled ud i det ubestemmelige. Men Føreren Ronge kunde begejstre Mængden og berejste ogsaa evangeliske Lande. En saadan Taler kom ogsaa til Glauchau. Man ønskede at høre ham, men Rudelbach nægtede ham Kirken og sendte en Protest til Konsistoriet. Dette afviste Protesten. Da nedlagde Rudelbach sit Embede og holdt 26. S. e. Trin. 1845 sin Afskedsprædiken »Den Fremmedes Afsked«.

Han drog til København for atter at søge ind ved Universitetet. Han havde vist flere Betingelser herfor end Lærdommen. Fra Tyskland fortælles det i al Fald, at det

var hans Lyst at have med Studenter at gøre, og at det gik saa fornøjeligt. Han blev ogsaa modtaget med Hønr. Kong Christian den Ottende regnede meget med ham. Han tilstod ham foreløbig Ventepenge. Den 7. Sept. 1846 skriver Rudelbach til Grevinden af Schønburg: »Min Stilling er ikke uden venlige Udsigter. Det er sandt, at jeg har undslaaet mig for flere betydelige gejstlige Stillinger, fordi jeg i den Henseende regner mig for en Herrens bundne Tjener, at jeg maa virke gennem Vidnesbyrd for en videre Kreds. Et Professorat, hvis Løn forhaabentlig vil give mig en helt sikker Stilling, er lovet mig af Kongen.« Foreløbig skrev han Bøger, bl. a. Bindet Christelig Biographie I. Først paa Aaret ansøgte han paa Kongens Opfordring Universitetsdirektionen om at maatte holde Forelæsninger i det theologiske Fakultet. Det anbefalede af Fakultetet, men en Maanedes Tid senere indsendte Fakultetet en af H. N. Clausen affattet Henstilling til Direktionen om ikke at gaa med til en Ansættelse af ham som Professor paa Grund af hans »reaktionære« Theologi.⁵⁷) Han læste saa i de følgende to Semestre. C. Hermansen fik (og burde have) det ledige Professorat i Gamle Testamente. Christian VIII døde. Saa søgte Rudelbach St. Miksels Sognekald i Slagelse og fik det tildelt 26. Juni 1848.

Han havde længe staaet Grundtvig nær, selv om han ikke helt kunde følge ham. Efterhaanden blev Afstanden større. Han kunde ikke med Grundtvigs Behandling af Skriften som det »døde« Ord i Modsætning til Sakramentordene, og med sin internationale Indstilling maatte han modsige den voldsomme Fremhævelse af Danskhedens kristelige Værdi. Det var en Tid i lidenskabelig Bevægelse, og ganske uforsvarligt skældte man ham fra grundtvigsk Side (nemlig F. E. Boisen) ud for Tysker. Paa sine gamle Dage tog han derfor ogsaa selv skarp Afstand fra »Partiet«.

Da Martensen blev Biskop, blev der af theologiske Studenter gjort endnu et Forsøg paa at faa ham ind ved Universitetet, men han maatte blive i Slagelse. Den særlige Mand kunde ikke drage Befolkningen til sin Forkyndelse,

og man morede sig over Upraktiskheder. »Den fremmede« i Tyskland var ogsaa bleven »den fremmede« i Danmark. Med alt det stod der i hele den danske Kirke alligevel en Respekt om ham. Bog efter Bog og Tidsskrift-Afhandlinger kom stadig fra hans Haand, tunge og svært beslaaede, om alle de Spørgsmaal, der var oppe i Tiden. I Anledning

DR. A. G. RUDELBACH.
Efter Tegning af F. Storch.

af Grundlovsforhandlingerne: »Den evangeliske Kirkeforfatnings Oprindelse og Princip« 1849, »Om det borgerlige Ægteskab« 1851 (hvori han paastod, at Luthers Ægteskab var borgerligt). »Om Sognebaand og om Ordinationens Væsen og Betydning« 1852, og adskillige flere. En Del af dem udkom tillige paa Tysk. I Anledning af Arbejdet med Roskilde Konvents Salmebog kom 1854-56: »Om Psalme-

Litteraturen og Psalmebogs-Sagen«, en Bog paa 544 Sider med en for den Tid vældig kundskabsrig Oversigt over den kristne Kirkes Salmedigtning. Han opstiller bestemte Krav om de ældre Salmers Behandling og bryder Staven over Konventssalmebogen. Man har siden arbejdet mere efter hans Grundsætninger. Ogsaa Melodierne og Kirkesangens Historie behandler han deri med skarpt Angreb paa den stive Koral. »Den nærmeste Opgave maatte blive en Genopvækkelse af den gamle evangelisk-lutherske rytmiske Kirkesang i al dens Renhed og al dens Kraft« (S. 206). Det er vistnok det første Udtryk paa Dansk for den Bevægelse, som Laub siden førte an i.

Der var en vis Modsætning mellem Rudelbach og Biskop Mynster. Denne var paa Visitats i St. Mikkels Kirke 16. S. e. Trin. 23. Sept. 1849 og nedskrev da følgende Indtryk:

Sognepræsten Dr. Rudelbach prædikede over Dagens Evangelium: „Ilvorpaa grunder jeg vor fulde Forvisning om Sandheden af den christelige Bekiendelse: Jeg tror paa Kiødets Opstandelse og det evige Liv.“ Ikke just gemytlig, temmelig tør dogmatisk, og megen Vægt lagt paa „Kiødet“, og Foredraget ikke smagfuldt; men dog en levende og kraftfuld Prædiken af en begavet og tænksom Mand. Katechisationen god. En meget talrig Forsamling, og Ungdommen svarede godt.

Fra 1858 var han svækket. Han opholdt sig da en Tid i København for at gennemgaa en galvanomagnetisk Kur hos sin Søn, og da blev hans Billede malet af Professor C. A. Jensen for Organist Rasmussen i Slagelse. ^{23/4} 1860 fik han P. H. Gjessing til Kapellan (siden Præst i S. og N. Onsild, død 1872). Han vilde skrive sit Levned, men kun smaa Stykker lykkedes. Men Andagtsøvelse og Bøn vedblev. Han laa med foldede Hænder, og Læberne bevægede sig i Bøn. Den 3. Marts 1862 døde han, »den ensomme Literatør og Stridsmand«, som han kaldte sig engang.

I Tyskland kom der dog en taknemlig Bog om ham i Hundredaaret for hans Fødsel (Andreas Gottlob Rudelbach ein Zeuge der lutherischen Kirche im 19. Jahrhundert. Dargetellt von C. R. Kaiser, Leipzig 1892).⁵⁸⁾

Efter den ensomme stuelærde Rudelbach kaldedes en Mand, der havde staaet i levende Forbindelse med det vakte Lægfolk paa Fyn, Dr. phil. *Karsten Friis Viborg*. Han var født i København 1813, men Faderen blev 1816 Byfoged i Faaborg. Fra Nyborg blev han Student 1830 og studerede Theologi, Kandidat 1837. Men han havde tillige kastet sig over Studiet af Kunst og Kunsthistorie og udgav en Del Kunstkritik. Magister (senere forandret til Dr. phil.) blev han 1843 paa en Fremstilling af Nordens Mythologi for dannede Læsere. I 1841 fik han Statsunderstøttelse til at undersøge de fædrelandske Kunstminder og Kunstsamlinger for derefter at udarbejde en dansk Kunsthistorie. Varmtfølte Skildringer af Ribe Domkirke stam-

mer herfra. Han blev dog ikke i Længden Kunsthistoriker men Præst. 1845 blev han Sognepæst i Rynkeby og Revninge ved Kerteminde. Her paa Østfyn udviklede sig i disse Aaringer et rigt aandeligt Liv, og efterhaanden kom der en Kreds af ligesindede Præstebrødre til, med hvem der levedes et stærkt Samliv. 1849 kom Vilhelm Birkedal til

DR. K. F. VIBORG.

Ryslinge, 1850 E. Mau fra Haarslev til Skellerup og M. Wad til Seden, 1855 kom Jørgen Victor Bloch til Kerteminde, og samtidig blev E. Meinert Kateket i Kerteminde. Endvidere kan nævnes, at 1857 kom Ludvig Helveg til Odense.

I Vækkelsens Spor søgte ogsaa Baptisterne at komme ind. I Stige i Lumby Sogn boede og virkede en Baptist Frederik Rymkjær. Sognepræsten Provst Hald tav stille og regnede med,

at saa vilde det dø hen. Men den ansete Gaardmand Mads Andersen og hans Sønner Anders og Jens Madsen følte sig foruroligede og bad Birkedal og Viborg om at komme og tale. De bad da Provst Hald om at maatte holde en Gudstjeneste i Kirken og Provsten om selv at være med. Provst Hald afslog det. Men Gaardmanden aabnede da sit Hjem til et privat Møde, hvorved de to talte (24. Juni 1851) og virkelig med den Virkning, at Baptistbevægelsen faldt hen. Men Provst Hald klagede, og de to Præster fik en lempelig Irettesættelse, nærmest fordi de kunde have givet lidt mere Tid og set at forhandle sig til Rette med Sognepræsten. De udgav deres Taler og tilige i Fællesskab et Skrift: »Skal Præsten være Sognepave

eller Menighedens Tjener?» Det vakte voldsom Opsigt. I Konventer og i Literaturen behandlede man allevegne »Stige-Sagen«. Der maatte lempes noget ved Sognebaandet. Biskop Brammer skrev imod. Men fra Slagelse mødte Dr. Rudelbach tungt rustet til Forsvar for Birkedal og Viborg med Skriftet »Om Sognebaandet og om Ordinationens Væsen og Betydning« (1852). Aaret efter nedsatte Ministeriet Kirkekommissionen af 1853, der foreslog en Lov om Sognebaandets Løsning, som derefter kom 1855.

I Rynkeby havde Viborg virket under stærk Tilstrømning med Forkyndelse, Bibellæsninger og Møder. Aandfuld kunde han være, ogsaa djærv og plat. Et udførligt Arbejde af ham fra den Tid er: »De fire Evangelier, paany efter Grundtexten oversatte, samt med Forklaringer til Opbyggelse for menige Kristne og til Bibellæsningens Fremme udgivne«, udkom 1857-62. Bogen har tidligere været meget brugt.

1862 blev han saa kaldet til Slagelse. Der blev straks stærk Tilstrømning til hans Forkyndelse, som var grundtvigsk men i en stærk Tone, som visse Folk maaske nu vilde kalde »indre Mission«. Det var i den Tid, da de nye Salmer og nye Toner holdt deres Indtog. Viborg var ivrig. Han holdt nogle Salmesangs-Møder, hvor han først gennemgik Ordene og saa lærte Forsamlingen Melodierne. Nogle af Melodierne lavede han selv. Og det var ikke efter Rudelbachs musikalske Program.

St. Mikkel's Kirke stod i en slemt mishandlet Skikkelse, saa man forstaar, den gamle Kunsthistoriker ønskede den restavreret og tilbageført til den rene gothiske Stil. Det skete, og i sin fornyede Skikkelse kunde den genindvies 1876. Men han havde vel ogsaa sin Medskyld i, at Arkitekten gik saa haardt frem mod det gamle Inventar.

Iøvrigt samledes her igen en Del af Præstevennerne. Allerede 1860 var Wad kommet til Korsør, og 1869 kom Meinert til Havrebjerg. I de senere Aar gik det ikke saa godt med Kirkegangen. Et apoplektisk Anfald tog paa hans Evner. I August 1883 døde hans Hustru. Saa tog han sin Afsked i December. 22. Maj 1885 døde han i Slagelse.⁵⁹⁾

PROVST C. F. SORTERUP.

PASTOR M. G. F. BRØNSTED.

Den residerende Kapellan *Christian Ferdinand Sorterup* rykkede op som Sognepræst. Samtidig tog Sognepræst Branner ved St. Peders Kirke ogsaa sin Afsked, saa at hans personelle Kapellan *Michael Gerhard Frederik Brøndsted* blev tjenstledig. Han blev da residerende Kapellan ved St. Mikkel's.

Sorterup havde som ung været personel Kapellan i Skaarup og havde baade som Præst og Seminarie-lærer gjort et godt Arbejde. Siden 1877 var han knyttet til St. Mikkel's Kirke. 1887 blev han tillige Provst. Hans første Hustru døde 1886, hvorefter han 1888 ægtede en Datter af Viborg. Han huskes som en veltalende og dygtig Mand, vel nærmest af »Kirkeligt Centrum«, som man nu siger. Den vidtløftige Gerning tyngede ham dog, hvorfor han 1899 op-

naaede Forflyttelse til Stillinge, hvor han var til sin Død 1904.

Brøndsted fik en efter Nutidsforhold langvarig Virksomhed i Slagelse, nemlig til sin Død 1912. Han var som Dr. Viborg en Grundtvigs Discipel, og om sin Forkyndelse samlede han en meget stor Kreds, og Arbejderne fyldte stærkt i denne Kreds.

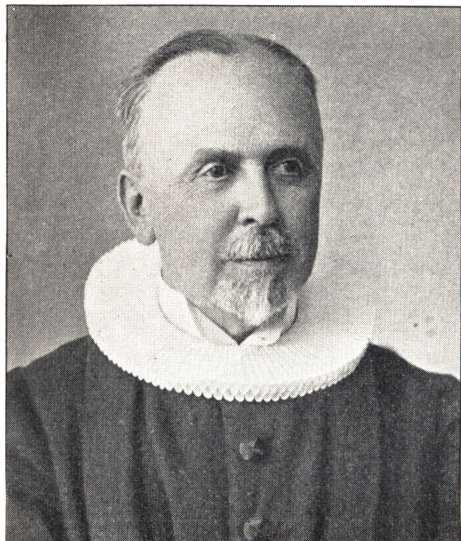
Dem havde Viborg ikke kunnet vinde. *Brøndsted* var iøvrigt i politisk Henseende en ret konservativ Mand, men alligevel hed han »Arbejderpræsten«. En stor Velgørehed øvede han og ledede han. Han havde ogsaa en stor Evne til at vinde og beholde sine Konfirmander. Og i det hele en sær Evne til at faa noget til at gaa, hvad enten det var et Folkebibliothek eller en sønderjydske For-

PASTOR O. N. GLARBO.

ening. Hans Latinskoletid i Aarhus var faldet under Preusernes Besættelse af Aarhus 1864, og disse Indtryk blev ham en blivende national Tilskyndelse.

Efter Provst Sorterup kom fra Esbønderup *O. N. Glarbo*, der bl. a. 1881—1892 havde haft en betydelig Gerning som Sognepræst ved Søndresogns Kirke i Viborg. Han havde sit eget Præg ved Siden af de andre. Medens Sorterups Veltalenhed kunde rulle lidt stærkt afsted og *Brøndsted*s let bevægelige Sind nok engang imellem kunde føre ham ud et Sted, hvor han ikke kunde bunde, var *Glarbo*s Styrke det ædrueligt afklarede i en stilfærdig Form, som maa-ske ikke altid værdsattes nok af Borgerskabet.

STIFTSPROVST FR. SCHEPELERN.

PASTOR O. H. NYHOLM.

PROVST K. V. TONSGAARD.

PASTOR J. J. VOLF.

Efter Glarbos Død 1916 fulgte *Fr. Schepelern*, som 1923 drog til Viborg som Stiftsprovst og 1924 efterfulgtes af *K. V. Tonsgaard*. Efter Brøndsted har *O. H. Nyholm* (1912-25) og derefter *J. J. Volf* været residerende Kapellaner, og saaledes fortsættes videre den ved *P. Palladius* istandbragte Ordning af Tjenesten ved St. Mikkels Kirke. Vi bringer bag i Bogen saa godt som muligt Rækkerne af disse Ordets Tjenere ved Biskop Svends gamle Kirke. Rækkerne er lange og til dem svarer tilsvarende Slægtled, der har skiftet. Mange af disse Navne er for os nu netop kun Navne. Men Gud har dog gennem de mange Skifter bevaret sin Menighed, og det gamle smukke Hus's største Ære er stadig den at tjene som *Kirke*.

SCT. MARCUS LØVE.

VESTBALUSTRADEN OG DEN NY TAARNHVÆLVING.

SKABSPLANKE MED INDSKRIFT OM SANCT MICHAEL.

KIRKEBYGNINGEN OG DENS UDSTYR.

AF CHR. AXEL JENSEN.

Efter at vi har lært Hovedtrækkene af Kirkens Historie at kende, skal vi tilslut se paa selve Bygningen og de Mindesmærker, den rummer. Skønt Skrifter og Dokumenter giver os fyldigere Oplysninger om St. Mikkels Kirke end om de fleste andre danske Købstadskirker, kan de dog ikke fortælle os alt. Kunsten og Haandværket, som en saadan gammel Kirke gennem Tiderne har givet Opgaver og Fristed, hører med i Billedet af dens og Byens Fortid, og Murværk, Sten og Træ taler deres eget Sprog, som det nok er værd at lytte til og prøve at forstaa. Det for Bygningens Historie saa vigtige Aarstal 1333 kendes kun fra selve Kirkens Mure, og disse maa da hjælpe os til en nøjere Forklaring af Ordene:

ANNO DOMINI MCCCXXXIII COMPLETA EST
HÆC TESTUDO

I det Herrens Aar 1333 er denne Hvælving fuldendt.

De store, kraftige Bogstaver, som er malede med Kalkfarve paa en Hvælvingsbue i det søndre Sideskib, er af den Form, som kaldes »Majuskler«, og som netop blev brugte i denne Del af Middelalderen. Men Indskriften har delt Skæbne med Bygningen selv; da den blev genfundet ved Hovedistandsættelsen i 1870'erne, efter at den i Aarhundreder havde været skjult af Hvidtekalk, blev den opfrisket i alt for kraftige, moderne Farver, ligesom Kirkens Mure ingenlunde blev blidt behandlede, men saa stærkt

fornyede, at man ikke rigtig har Følelsen af at staa overfor en ærværdig og gammel Bygning. Sikkert virkede Bygningen langt mere gammeldags malerisk, førend den blev restaureret. Det nye Taarnspir, de glatte, moderniserede Murflader og mange andre Enkeltheder forstyrre i nogen Grad Illusionen. Men til Forsvar for den Restaurering, som præger Kirkens Udseende, maa det dog siges, at Bygningen paa mange Maader var blevet forringet og forfuset gennem Tiderne, og det maa ikke glemmes, at den gamle Arkitektur paa afgørende Punkter træder tydeligere og mere forstaaeligt frem, end det var Tilfældet før 1873—76. Trods de nye Kulører og trods de haardhændede Fornyelser af adskilligt Murværk, som vi i vore Dage vilde have behandlet med større Varsomhed, er det klart nok, at Aars-
tal og Bygning hører nøje sammen.

Om Biskop *Svend Nordmands* Michaelskirke minder kun Beliggenheden paa den høje Banke. Af selve Bygværket er der ikke levnet det ringeste Spor over Jordens Overflade. Efter de andre Kirker fra denne fjærne Tid at dømmes har dens Mur rimeligvis været af Fraadsten (Kildekalk), men om den har haft eet eller tre Skibe, derom kan intet sikkert siges; kun hvis der engang bliver gravet under Kirkegulvet, kan der blive Mulighed for at faa opklaret dette interessante Spørgsmaal og derved at kaste Lys over Landets aller ældste Stenbygningskunst.

Det er muligt, at de nederste Dele af det nuværende Taarns Mur, der i Modsætning til hele den øvrige Bygning er opførte af Kampesten, er Kirkens ældste, nu synlige Murværk. Den Maade, hvorpaa Kampestenene er ordnede, med de store Hjørnekvadre i Taarnhjørnerne, synes snarest at tilhøre 1100'erne, ligesom de ældste Dele af St. Peders Kirke, og disse Murpartier kan maaske være Levninger, om ikke af selve Biskop Svends Bygning, saa dog af en lidt yngre Udvidelse mod Vest. Men det er kun saare usikkert Gætteværk, saa længe vor Viden om den ældste Kirke paa Michaelsbjærget er saa minimal som i Øjeblikket, og tilmed er der, som vi senere skal se, andre Forhold, som ikke taler til Gunst for Formodningen.

Som bekendt er det store Flertal af Landets gamle Kirker opførte i Tiden mellem 1100 og 1250, og ganske overvejende er de byggede af Kampesten, der samledes sammen paa Markerne. Men Valdemar den Store og Biskop Absalon indførte fra Italien den romerske Kunst at brænde Leret til Mursten, og dette hidtil ukendte Materiale, der herhjemme først brugtes i Ringsted og Sorø, viste sig prak-

KIRKENS YDRE FØR HOVEDISTANDSÆTTELSEN.
Efter Maleri af Ludvig Abelin Schou.

tisk og godt. Det kom til at præge Værkerne fra den sidste Del af den store Kirkebygningsperiode, da den romanske Stil endnu herskede, og da den gotiske Stil sejrede, blev Murstenene eneherkende. De store, røde Munkesten, murede i Munkeskifte, finder vi ikke blot i Roskilde Domkirke, som er Landets mest imponerende Bygværk fra Overgangstiden mellem de to Stilarter, men ogsaa i alle Kirker fra den senere Middelalder.

Allerede Materialet giver saaledes en Oplysning om Michaelskirkens Byggetid; men endnu mere oplyser Arkitekturens Formsprog. Som de fleste store middelalderlige Kirker har den tre Skibe, et højere og bredere Midtskib og to Sideskibe, men den har ikke som de romanske Domkirker Korsarme og særligt afskildret Kor. Efter Forbilledet fra Roskilde Domkirke, der var nogenlunde fuldført ved Aar 1300, danner hele Kirken et ubrudt Langhus, og mere gotisk end Domkirken har St. Mikkel ikke halv-runde, men tresidede Afslutninger mod Øst.

Den gotiske Stil viser sig i det ydre ved, at Kirken har Stræbepiller og store, spidsbuede Vinduer. Stolt og virksomhedsfuldt gør den sig gældende mod Øst, hvor Midtskibet hæver sig over Bakkefaldet i fuld Murhøjde med slanke Vinduer, hvis Karme er sirligt murede af skiftende, sort-glaserede og uglaserede Sten. Rigt virker det ogsaa, at Midtskibets tresidede Afslutning gentages i de to mindre Polygonbygninger for Enderne af Sideskibene, af hvilke kun den nordre er gammel, den søndre derimod en moderne Rekonstruktion. Langsiderne i Nord og Syd er mindre imponerende, selvom de vel nok har vundet derved, at man ved Hovedstandsættelsen har genskabt Tagets oprindelige Tredeling, medens der før 1870'erne en Tid lang laa et tungt, ubrudt Tag over alle tre Skibe.

Det klareste og mest levende Indtryk af Bygningsstilen faar vi dog inde i Kirken. Hvad den gotiske Stils Arkitekter tilstræbte, var først og fremmest at skabe høje, hvælvede Rum. Spidsbuerne, som afløste den romanske Stils Rundbuer, var ikke en tilfældig valgt Bueform, men de tjente i første Række til Gavn for Hvælvingskonstruktionerne. Fremfor de runde Buer, der kun tillod at overhvælve kvadratiske Rum, havde de spidse Buer den store Fordel, at de gjorde det muligt at bygge Hvælvinger over rektangulære og manglekantede Planer. Og Hvælvingernes diagonalkrydsende Ribber, der kom i Brug sammen med Spidsbuerne, hjalp yderligere til at lette Hvælvslagningen, saaledes at man kunde gøre baade Hvælvene og Kirkemurene spinklere end tidligere, naar man blot sørgede for

KIRKEN SET FRA ØST.

at bygge Støttepiller paa de afgørende Steder, ved Hjørnerne af de enkelte Hvælv.

St. Mikkels Bygmestre har sikkert ikke besøgt Frank-

rig, Gotikens Hjemland; de har kun lært Stilen at kende i den af Murstenene prægede, forenklede Form, som den fik i Nordtyskland og Danmark. Men de har dog forstaaet at udnytte de tekniske Erfaringer. De glemmer ikke de ydre Støttepiller, og ogsaa i det indre bæres Hvælvingerne af et fast Murskelet, som fagdeler Væggene efter lodrette Linjer. Midtskibets Højture hviler paa svære Piller, mellem hvilke der aabner sig store, spidsbuede Arkader ud til Sideskibene, saaledes at de tre Skibe trods deres forskellige Højde dog forenes til eet stort Hele. Ogsaa oven over disse nedre Arkader er Midtskibsvæggene gennembrudte; de øvre, spidsbuede Vægfelter, der nu er tilmurede og fyldte med moderne Murstensdekorationer, har fra første Færd aabnet sig ud til Sideskibstagen, ganske som det er Tilfældet i St. Knud i Odense. Pillerne mellem Arkaderne fortsætter sig derimod ubrudte op i de svære Gjordbuer, der mellem hvert Hvælvingfag spænder fra Væg til Væg. Disse Gjordbuer er tungere og kraftigere end i den fuldt udviklede Gotik, og ogsaa en Mængde andre Enkeltheder vidner om, at de danske Bygmestre ikke med et Slag kunde frigøre sig fra den romanske Stil. Flygtigt set er Kirkerummet vel helstøbt og ensartet, men fordyber vi os i Detaillerne, opdager vi en Mængde Forskelligheder; det viser sig, at ikke to Hvælvingfag er helt ens.

Rigest er Enkelthederne formede i den østlige Del af Kirken. Korpartiets Arkader ud til Sideskibene er smykkede med fint profilerede Formsten, hvorimellem der forekommer tre Led med den for Gotiken saa karakteristiske »Pærestav«. Pillernes firkantede Grundstamme forsvinder næsten helt for Øjet; thi tilsvarende Profilknipper, der tjener til Støtte for Hvælvenes Gjordbuer og derfor løber op i Højden paa Midtskibets Vægge, flankerer de østligste Arkader og genfindes i Sideskibene. Ogsaa de to næstøstligste Arkadepiller, hvor Prædikestolen nu staar, har Profilbundter, men her og paa de tilsvarende Partier i Sideskibene er der helt andre Detailformer end i selve Arka-

KIRKENS TAARN SET FRA VEST.

derne, idet Vægpillerne er formede som en kantet Halvsøjle med Rundstave paa Hjørnerne. Fælles for de forskellige Vægprofiler i Østpartiet er det imidlertid, at de ved Overgangen til Gjordbuerne bærer Søjlekapitæler; under Højkirkens to østligste Gjordbuer er der endogsaa

halvrunde Smaasøjler, paa de andre Steder kun Søjlehoveder af den Art, som kaldes Trapezkapitæler, og som kendes fra Ringsted, Sorø og Roskilde og i det hele er ejendommelige for Danmarks romanske Murstenarkitektur. Det er næsten den omvendte Verden, at saa udpræget gotiske Vægpillen bærer Kapitæler af ældre, romansk Type; men det kan sikkert forklares derved, at Gotikens Knippekapitæler efter Stilens almindelige Regler skulde være formede som Ringe med Løvværk af Stenhuggerarbejde, og at man ikke i Slagelse har haft en øvet Stenhugger til et saadant Arbejde og derfor er tyet til de murede Kapitæler, som man kender saa godt fra ældre danske Bygværker.

Ogsaa selve Hvælvene i Østpartiet er ganske rigt udformede. Kappekanterne langs Gjordbuerne og Væggenes Skjoldbuer ledsages af Rundstave, der sammen med Ribberne løber ned paa smaa, spinkle Hjørnesøjler ved Sider af Vægpillernes Søjlehoveder. Ogsaa disse Hjørnesøjler har Kapitæler, og forneden hviler de paa smaa Konsoller, der med Kniv og Mejsel er tilskaarne i Form af Menneskehoveder. Krydsribberne er alle murede af Formsten, og næsten hver Hvælving har faaet sin Ribbeprofil. I de to Hvælv i søndre Sideskib, hvor Aarstallet 1333 findes, er Ribberne spidsryggede, i det nordre Sideskib har den østre Hvælving Rundstavribber, den vestre en tredelt Ribbeprofil med spidsrygget Middled. I Midtskibet har Mangelkantens Hvælv spidsryggede Ribber, men af en noget anden Form end søndre Sideskibs, og af de retkantede Hvælv har det første fra Øst Rundstavribber (som i det tilsvarende Fag af nordre Sideskib), medens det næste nøjes med simple, uprofilerede Ribber.

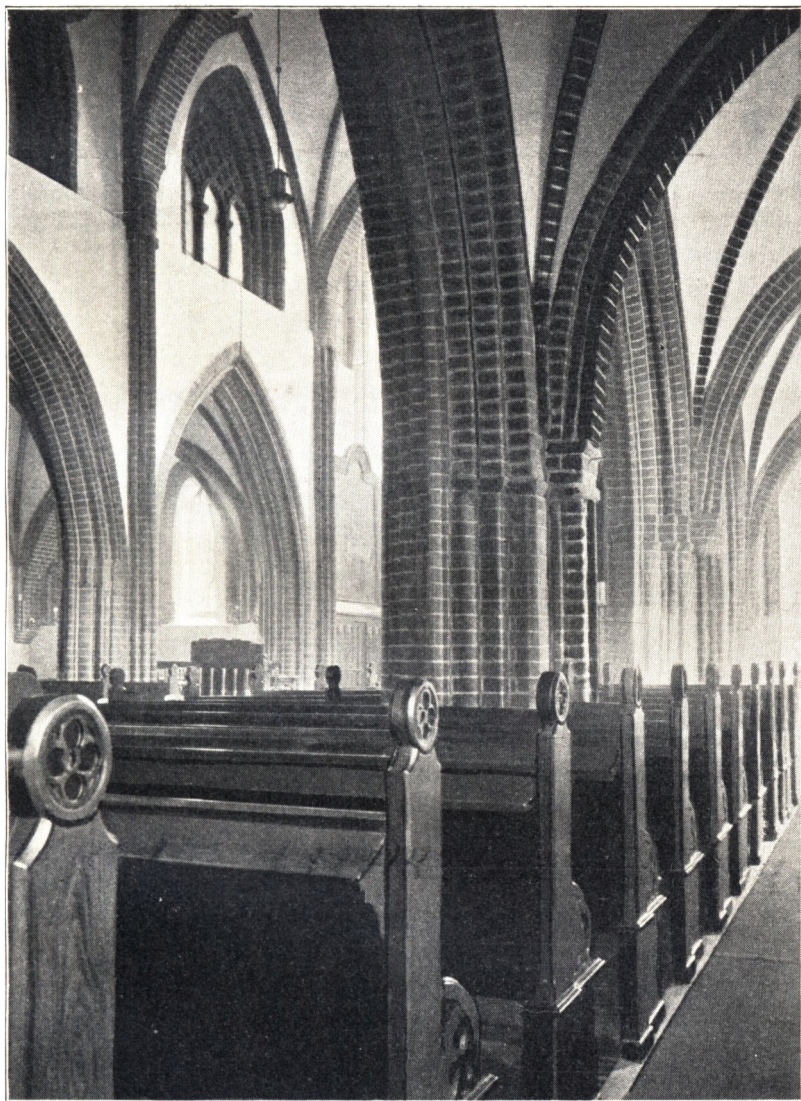
Naar vi efter at have gennemgaaet Østpartiet betragter Skibets tre vestlige Fag, finder vi, at Hovedformerne vel er de samme, men at alle Detailler er langt enklere. De ikke helt faa Formstensprofiler, der er brugte, bliver grovere og sparsommere, jo længere man naar mod Vest. Arkadbuerne i Vestfaget er næsten uprofilerede. Ingen af Hvælvingskapperne er bræmmede af Kappekanter; de smaa

ARKADEPILLER OG ARKADEBUER SET FRA NORDRE SIDESKIB.

Hjørnesøjler bliver spinklere og simple; Kapitælerne skrumper ind eller forsvinder helt, og alle Krydsribberne er almindelige, firkantede »Halvstensribber«.

Denne Forenkling stemmer med den almene Udviklingsgang i den hjemlige Murstensgotik. Bygværker som Vor Frue Kirke i København eller St. Knud i Odense, hvis ældste Del stod fuldendt i Aaret 1300, havde endnu fine Formstensprofiler, men i Løbet af 1400'erne strøg man efterhaanden alle de sirlige Detailler, og man kunde forøvrigt paa denne Maade opnaa en storladne Kraft, som ikke bør ringeagtes. Naar den fremadskridende Forenkling genfindes her i St. Mikkels Bygning, er den altsaa paa Forhaand et Vidnesbyrd om, at Østpartiet er det ældste. Men man behøver ikke at holde sig til Formodninger og Almindeligheder, man kan gaa Spørgsmaalet langt nærmere paa Klingen, hvis man vil foretage en Kravletur oppe over Hvælvingerne, og især hvis man vil smyge sig gennem smalle Murhuller og ad vaklevorne Stiger ned paa Sidskibenes Lofter. Man kan her studere Hvælvingernes Oversider, som viser mange Variationer, men dog alle røber Slægtskab med de tunge, gammeldags Hvælv, der er en hel Sten tykke; den lettere, helt gotiske Byggemaade havde deres Bygmestre endnu ikke lært. Og medens Ydermurene er stærkt reparerede og fornyede, finder man heroppe, at Midtskibets Højkirkemure er bevarede ganske uforandrede; selv den middelalderlige Fugekalk er uskadet og velbevaret. Det ses tydeligt, at Østpartiets Mure er ældre end Vestpartiets. Over begge de Piller, der svarer til Prædikestolens nuværende Plads (de sidste med Profilknipper og Trapezkapitæler), er der »Fortandinger«, som viser, at der har været en større Standsning i Murarbejdet, da man Øst fra er naaet til dette springende Punkt. Allerede før dette Tidspunkt har der været en mindre Standsning. Medens Korets søndre Højkirkemur er bygget i eet Træk, findes der en tredje Fortanding i den nordre Højkirkemur, over Pillen mellem de to østligste Arkader, og ogsaa her ses det, at Murpartiet Øst for Fortandingen er det ældste, Vestpartiet senere tilføjet, hvilket stemmer godt med Hvælvingsformerne; netop det tilsvarende Højkirkehvælv er jo (som nævnt S. 104) det simpleste og yngste i Langskibets østre Del.

ARKADER SET FRA SØNDRE SIDESKIB MOD NORDØST.

Slige Standsninger, kortere eller langvarigere, spores i næsten alle vore middelalderlige Storkirker og har deres naturlige Aarsager i Tidens smaa Forhold. De opsparede Pengemidler kunde ikke sættes i Banker og Sparekasser;

der var ikke Teglværker, men kun smaa Teglovne, som i Reglen først indrettedes, naar man havde Brug for dem. Kalken maatte hentes langvejs fra, og det var vel ikke altid sikkert, at man kunde finde dygtige Murmestre. Økonomiske og praktiske Vanskeligheder har man sikkert ogsaa haft at kæmpe med i Slagelse, da man rejste St. Mikkels nye Kirke; men rimeligvis har ogsaa et andet Forhold gjort sig gældende.

Hvad der har været Grunden til, at man i de urolige Tider under Erik Menved og Kristoffer 2., da Riget knagede i Fugerne og truede med at falde i Stumper og Stykker, bestemte sig til at ombygge Biskop Svends ærværdige Kirke, kan vi ikke sige, men det er sandsynligt, at man har søgt at bevare den gamle Kirke i brugelig Stand saa længe som muligt og derfor, ligesom man senere gjorde det i Køge, har rejst det nye Østparti udenfor den ældre Bygning. Medens de nye, røde Mure voksede op, har Messen rimeligvis lydt i den gamle Kirke, og først da man havde det nye under Tag og nogenlunde overhælveth, er man flyttet over i det nye Kor, som man saa i Vest midlertidigt har lukket med Tømmer og Bræddevægge. Om Overflytningen just er sket i Aaret 1333, skal ikke paastaas, men det betegner dog det afgørende Vendepunkt i Byggeriets Historie. Med Stolthed har man set de første Hvælvinger i færdig Stand!

Hvor længe Arbejdet i det hele har varet, og hvornaar hele Kirken var fuldendt, lader sig ikke sige, men efter alt at dømme er det tidligst begyndt ved Aar 1300 og senest afsluttet henimod Aar 1400. Den første Arkitekt har vel næppe set Værket fuldendt, men trods Øgningerne, trods alle Forskelligheder spores der dog gennem hele Bygningen fra Øst til Vest en fast Tradition. Alt for mange Aar har Østpartiet ikke ventet paa Byggeriets Fortsættelse, og da der ikke findes Øgningslinjer i Vestpartiet, maa man tro, at Byggeriet har taget fuld Fart, da Valdemar Atterdag igen havde bragt nogenlunde Ro i Landet.

St. Mikkels Kirke er, forstaaeligt nok, et af de faa større Bygningsværker her i Landet, som minder os om disse

KIRKEN SET FRA NYTORV.

urolige Tider, da Forholdene var alt andet end gunstige for Fredens Sysler, og da tilmed Trangen til Kirkebygninger paa Forhaand i Hovedsagen var tilfredsstillet. Perioden er mest repræsenteret ved beskedne Klosterkirker; hver-

ken Odense- eller Aarhusbisperne formaaede at holde Arbejdet i Gang paa deres Domkirker, og Københavns gamle Vor Fruekirke kendes nu kun af Billeder og af dens Søsterkirke, St. Peder i Malmø. Hverken i Helheden eller i Detaillerne naar Slagelsekirken dette efter danske Forhold fine og elegante Bygværk, der slutter sig nøje til udenlandske Forbilleder. St. Mikkel er mere hjemmegjort. Det mærkes ikke blot i Enkeltheder som Trapezkapitælerne, men ogsaa i Bygningens store Træk. Dens Midtskib hæver sig ikke saa højt over Sideskibene, at Højkirken kan faa Vinduer som i Odense og i Malmø, og dette er atter i høj Grad bestemmende for Kirkerummets Lysvirkning. Skønt Sideskibene ingenlunde er mørke, er dog Korpartiet den klarest belyste Bygningsdel. Gennem Midtkorets tre mægtige Vinduer strømmer Lyset næsten blændende ind over Alteret og baner sig Vej mod Vest under Hvælvene, som i Kamp med Mørket. St. Mikkel er den ældste danske Kirke, hvori dette Lys paa langs i Rummet er fremherskende, men det ejendommelige Spil mellem Lys og Skygger, der giver Arkitekturen Relief, genfindes i en Række, lidt yngre danske Købstadskirker (Næstved St. Peder, Nyborg, Helsingør, Køge) og virker derfor hjemligt dansk.

Oprindelig har Østlyset i St. Mikkels Kirke haft en Modvægt i et Vestvindue. Baade dette Vindue, som for faa Aar siden er genaabnet, og en nu lukket Vindeltrappe, som gennem Vestmuren har ført op til Tagrummet, vidner om, at det nuværende Taarn er en senere Tilføjelse, og om det virkelig er bygget ovenpaa Mure af en ældre Bygning, bliver derfor dobbelt tvivlsomt. De sparsomt bevarede Enkeltheder, især Taarnvindeltrappen, tyder paa, at det er rejst i Løbet af 1400'erne, i den Periode, da man byggede de fleste af Landets Kirketaarne. Paa samme Tid fik Kirken ogsaa andre Tilbygninger. Mod Syd, foran det næstvestligste Fag, laa et Vaabenhus, og ved Siden af det hævede sig St. Annas Kapel, begge meget anselige og mod Sædvane lige saa høje som Midtskibet. Bevaret fra dette Aarhundrede er nu kun Kirkeladen, den senere Latin-

KIRKENS INDRE SET MOD ØST.

skole, med den blændingsprydede Gavl. Sydsidens Tilbygninger forsvandt 1803 sammen med den anselige, pyramideformede Spirhat, som kronede Taarnet, og som ses paa Byprospekterne fra det 17.—18. Aarhundrede. Om dette Taarnspirs Alder kan intet sikkert siges; om dets

Efterfølger, den lave Kalot, vides det derimod, at det blev bygget af den bekendte Slagelseborger Hans Abelin Schou, der var Møller og Møllebygger; han afbandt selv Tømmerværket, paa »Hjelmstangen« skar han sit Navn, og da Blytækkeren ikke vilde sætte Vindløjen op, uden at der blev bygget et Stillads, krøb han selv op ad Fløjstangen og anbragte den. Nu findes den paa Antvorskov Hovedbygning.

KIRKENS INDRE, SET MOD VEST.
(Prædikestolen under Istandsættelse 1933).

Iøvrigt er der ikke Grund til at gaa nøjere ind paa de Forandringer, Bygningen gennem Tiderne har undergaaet. Alle Spor af dem er udslettede i 1870'erne ved Kirkens sidste Istandsættelse, hvis ledende Arkitekt, Harald Drewsen, i sin kortvarige Virksomhed i øvrigt ikke har beskæftiget sig med Restaureringsarbejder.

Bortset fra selve Murene er der ikke i St. Mikkels Kirke levnet meget, som minder om Katolicismens Dage. Stendøbefonten, der ellers plejer at være det ældste Inventar, er forlængst fjernet; allerede 1697 stod den itubrudt i

Præstegaarden. De talrige Sidealtre har selv sagt ikke overlevet Reformationstiden, og om den katolske Tavle paa Højalteret findes der kun skriftlige Oplysninger. Den havde efter almindelig sentmiddelalderlig Skik Fløjdøre; i Midtpartiet var udskaaret en Golgatascene med Kristi Kors mellem de to Røvere, paa Fløjene de tolv Apostle, og alt Snitværk var rigt malet og forgyldt. Bortset fra et, sikkert senere tilføjet Topstykke, hvis Figurer forestillede Kristi Gravlæggelse, maa den have lignet den endnu bevarede Tavle i Skelskør Kirke,

LYSESTAGE
(fra omkring Aar 1500).

og den var da ogsaa udført i den seneste katolske Tid; en rimet latinsk Indskrift fortalte, at »det fremragende Værk« var fuldendt 1505. Den fandtes endnu 1770, men er senere forsvundet.

Ogsaa det Egetræsskab, hvori Kirkens Skatte har været opbevarede, er ødelagt, men bevaret er dog dets takkede Topgavl med en udskaaren Indskrift i snørklede Minuskler fra 1400'erne (sml. Vignet S. 97).

Archangele Michael constitui te dominus principem super omnes animas suscipiendas.

Ærkengel Mikkell, dig har jeg, Herren, sat til Fører for alle Sjæle, der skal optages (i Himmelen).

Af selve de katolske Kirkeskatte er de sparsomme Rester komne til Nationalmuseet, som ejer et Par Smaagenstande, der stammer fra samme Tid som Bygningen, to ejendommelige Lysestager eller rettere Lysetorne med emaillede Fodstykker, indrettede til at putte inden i hinanden og til at gemme i et endnu bevaret, middelalderligt Læderetui, samt et noget aneligere Relikviegemme af forgyldt Kobber, smykket med Smaarelieffer af Apostlene og kronet af et Krucifix med Maria og Johannes som Sidefigurer. Den latinske Indskrift paa Foden betyder: »I denne Kapsel indeholdes disse Relikvier af Herrens Kors og af andre gode Helgener.«

Paa Kirkens Alterbord staar dog endnu et Par anseelige malmstøbte, smukt profilerede *Alterstager* fra den seneste katolske Tid, og endnu i Aarene umiddelbart før Reformationen sørgede Gejstligheden for Kirkens Udsmykning. Thi da anskaffedes det store *Lægmandskrucifix*, som har hængt under Hvælvingen paa Grænsen mellem Kor og Skib. Det er et betegnende Eksempel paa Tidens stærkt bevægede, patetiske Figurstil. Frelseren er afbildet døende, med næsten helt lukkede Øjne; som tynget af den mægtige Tornekrone synker hans Hoved ned mellem Skuldrene, og det kraftige Legeme krummer sig til venstre Side, en Bevægelse, der yderligere fremhæves af Lændeklædets smukke Folder. Korstræet ender i dekorative Firpas med Evangelisternes Tegn. Billedskæreren har rimeligvis arbejdet i den berømte Claus Bergs Værksted i Odense og er ialfald tydelig paavirket af hans Kunst. Den mærkelige Blanding af kras Realisme og traditionsbunden Stilisering er ikke umiddelbart tiltalende for moderne Følelser, men oppe i Højden har det kraftfulde, noget grove Snitværk kunnet gøre sig udmærket gældende.

Til Minderne om den katolske Tid hører endelig tre af de fire *Kirkeklokker*, som hænger i Taarnet. Ældst er den mindste, som ikke bærer Indskrift, men kun et lille Signetaftryk med Navnet paa Klokkestøberen Olaf Henriksen Kegge, der virkede paa Sjælland c. 1350—75. Der efter følger i Alder den næstmindste Klokke, Tolvklok-

KRUCIFIX FRA OMKRING AAR 1520.

ken fra c. 1450, der selv udførlig beretter, at den er af udenlansk Oprindelse:

Eyn zeygher klokke byn yk ghenant yk come over yn zelannt to Schlageloze oppe zunte Myckeles kerken	En Urklokke er jeg kaldt, jeg kom over paa Sjælland til Slagelse i St. Mikkels Kirke.
an my zo schal men de stunde merken	Paa mig skal man Timerne mærke,
beyde nacht unde dach des moet yk lyden mennegken harden schlach	baade Nat og Dag, derfor maa jeg doje mange haarde Slag,
darumme byn yk here ghekomen dat myner de mester neme vromen	og derfor er jeg kommen her, at Mesteren skal af mig faa Gavn.
ghegoten tome Sunde by my Yacob Yode, amen.	Støbt i Stralsund hos mig. Jakob Jode. Amen!

Yderligere findes paa Klokken foruden Minuskelindskriften Stralsunds Byvaaben. Paa den næststørste Klokke læses:

„Help Ihesus, Maria, Anna ok Sancte Susanna. Laurent“,

og til det sidste Navn følger sig et Bomærke, der henviser til den sjællandske Klokkestøber Lars Hansen, hvis Arbejder tilhører Tiden c. 1500—1525, og som maaske har boet i Slagelse.

Den yngste og største Klokke, der har latinsk Indskrift, brast ved Sørgeringningen over Christian 4. og blev derfor omstøbt 1651 af Støberen Claus van Dam i København.

Her i St. Mikkels Kirke som i næsten alle Kirker er det især paa denne Konges Tid, at Lutheranerne har føjet deres nye Inventar ind i den gamle Bygning. Selv om man vedblivende har kunnet bruge den katolske Altertavle, hvis Billeder ikke var anstødelige for den nye Kirkelære, krævede den protestantiske Gudstjeneste dog en anselig *Prædikestol*, og en saadan fik Kirken 1614, endda som Gave fra Lensmanden paa Antvorskov, den velhavende fyenske Adelsmand *Ebbe Munk* til Fjellebro og hans Hustru Fru *Sidsel Høg*. Indskriften under deres Vaaben fremhæver,

at de lod den opsætte paa deres egen Bekostning, og denne Gavmildhed har sikkert sin menneskelige Forklaring deri,

PRÆDIKESTOLEN FØR I STANDSÆTTELSEN.

at Ægteskabet var barnløst og Ebbe Munk den sidste af sin Slægt. De andre Relieffer forestiller: Abrahams Sønneoffer, Kobberslangen i Ørkenen sammenstillet med Kristus paa Korset, Jonas og Havuhyret, Samsons Løvekamp.

Under Felterne er der malet Skrifsteder og Ord, der forklarer Fremstillingerne som Symboler paa Kristus:

Som Abraham ofred Gud sin Søn, saa ofred Gud sin Søn for alle Menniske.

Som Mose ophøier en Hugorm i Ørken, saa burde Menniskens Søn at ophøies.

Som Hvalfisken efter 3 Dage udgaf Jonam, sa opstod Christus efter tridie Dag.

Som Samson fældede Løven, saa fældede Jesus den gamle Slange.

Billederne er naivt og barnligt fortalte, men Figurerne virker kønt sammen med de landskabelige Baggrunde, og Prædikestolens Helhed er festlig og dekorativ med de kraftige arkitektoniske Led, de talrige Søjler og de mange Ornamenter i Tidens Renæssancestil. Fra første Færd har Snitværket straalet med Guld og brogede Farver, delvis malede over Metalbelægning, og nu, da denne »Staffering«, som en Tid var skjult under en hæsliig Egetræsmaling, atter er forsigtigt fremdraget og nænsomt repareret, har Prædikestolen genvundet sin gamle Pragt.

Efter alt at dømme er den gjort af en Snedker i selve Slagelse By, der desuden har skaaret en Prædikestol til Sønderup Kirke, og samme Værksted har maaske ogsaa udført den nogle faa Aar yngre *Trædøbefont* med dens hængende Himmel, der trods enkelte meget naive Hermefigurer har de samme gode dekorative Værdier som Prædikestolen. I al Fald er ogsaa Fonten sikkert et Slagelse-Arbejde.

Den velhavende og lykkelige Renæssance-Tid fornyede desuden *Altersølv*. Alterkalken er gjort 1592, den smukke Vinkande 1611, og en Oblatæske er skænket af Borgmester Christen Madsen og hans Hustru 1653. Af *Lysekronerne* er den pragtfulde og fine Malmkrone i Skibet skænket af Borgeren Christoffer Graa 1603, medens den mindre Krone i Koret er en anonym Gave fra 1709.

Det 18. Aarhundrede fortsatte ellers kun i ringe Grad Arbejdet for Kirkens Udsmykning, og det var i vore Øjne ingen Forbedring, at det erstattede den katolske Altertavle med en ny Alteropsats, en Kopi efter den, som Fre-

DØBEFONTE.

derik 4. bekostede til Antvorskov. Maleriet, et *Nadverbillede*, der er malet af Fr. Holm 1720, hænger nu paa Korets

Væg, og efter det at dømmen er der ingen større Grund til at beklage, at Snitværksrammen er forsvundet.

Men iøvrigt maa det desværre siges, at man ved Kirkens *Istandsættelse* 1873 for haardt frem mod dens gamle Udstyr. Man følte dengang de nyere Mindesmærker som noget, der ikke passede til Bygningens oprindelige Stil, og man mente at gøre en god Gærning ved at rense ud! Men man gjorde det unægtelig med alt for stor Grundighed. Talrige Snitværker bortsolgte og forsvandt, om end Rester endnu findes i Privateje, særligt paa Herregaarden Rosenfeld ved Vordingborg. De gamle Stolestader blev kasserede, Fonten, der tidligere var omgivet af Gitterværk, stillet til Side og afløst af en Cementfont, og ikke mindst gik det ud over Mindetavlerne, som fyldte Væggene og vel nok hist og her har forstyrret Arkitekturens Linjer. En Del af dem har maaske ogsaa været i Forfald; allerede hundrede Aar tidligere omtales det, at adskillige Epitafier og Gravfaner, Sværd og Sporer var ødelagte af Ælde, saa at Indskrifterne ikke kunde læses. Men Udrensningen i 1870'erne har ialtfald forøget den ret lange Liste over forsvundne Mindesmærker, og et af dem, Epitafiet over Adelsjomfruen Karen Høg, som døde paa Antvorskov 1610, har efter et Fotografi at dømmen været et smukt og aneligt Arbejde, sikkert skaarret af samme Mester som Prædikestolen og maaske ogsaa stafferet af samme Maler. Men betegnende nok lod den Mand, til hvem Kirken solgte det, omhyggeligt dets malede Billeder, Indskrifter og Farver afætse.

Af store *Vægepitafier* ejer Kirken endnu et enkelt, til Minde om Erik Knudsen, der baade var Ridefoged paa Antvorskov og Raadmand i Slagelse. Efter hans Død 1652 lod hans Enke Anna Torkildsdatter det opsætte i det Vaabenhus, der blev nedbrudt 1803, og det maa saaledes være flyttet to Gange, inden det har fundet Plads i det nye søndre Vaabenhus. Alligevel er det velbevaret; det dygtigt malte Portrætbillede af det knælende Ægtepar indfattes af en meget anelig Sandstensramme i Datidens knudrede Barokstil, der maa være gjort af samme Mester som Døbefonten

i Sorø Kirke, Billedhugger Henrik Selgen eller Salligen i København.

De andre, mindre og yngre *Vægtavler* rundt om i Kirken har mere personalhistorisk end kunstnerisk Interesse, men heldigvis er der desuden bevaret en Række Gravsten af gullandsk eller ølandsk Kalksten, som tidligere har ligget over Gravene i Kirkegulvet og derfor bærer stærke Spor af Slid, men som nu er rejste langs Væggene. Den efterfølgende Fortegnelse viser, at de giver en Række interessante Oplysninger om Fortidens Slagelseborgere, og enkelte har ogsaa Portrætfigurer af Borgermændene og deres Hustruer, saaledes Kirkens ældste Gravsten, over Borgmester Hans Olsen Kedelsmed, † 1591, med den morsomme og usædvanlige, til Navnet svarende Gryde eller Kedel anbragt over hans Bomærkeskjold. Ellers nøjes de fleste Sten med religiøse Relieffer; over Indskrifterne ses meget hyppigt Kristi Opstandelse, og i Hjørnecirklerne afbildes oftest de fire Evangelister eller deres Symboler, Matthæus' Engel, Marcus' Løve, Lucas' Okse og Johannes' Ørn. Udførelsen kan være meget forskellig, stundom dygtig og elegant, stundom grov og tung. Men Rækken byder lærerige Exempler paa de vekslende Stilarter i Løbet af 1600'erne, og særligt Bruskarokstilen fra Aarhundredets Midte er rigt repræsenteret. Gravstenene fremhæver yderligere, hvorledes denne Tidsalders Mennesker følte sig knyttede til Kirken og — uden at skelne skarpt mellem Guds frygt og jordisk Ærgerrighed — stræbte at sikre sig et blivende Minde indenfor dens Mure, til Guds Ære og til egen Ihukommelse.

Ved Istandsættelsen i 1870'erne blev Stenene behandlede med større Skaansomhed end Epitafierne, men adskillige har dog haft en meget omskiftelig Skæbne, og det er betegnende, at den ældste af Kirkens bevarede Sten en Tid lang har ligget skjult under Gulvet, medens andre har været udnyttede som Trappetrin. I de seneste Aar er der gjort ikke saa lidt for at bøde paa Fortidens Synder, og de smaa Forandringer, som i vort eget Aarhundrede er sket i Kirken, vidner om den stigende Pietetsfølelse over

for Fortidens Minder. Højkorets nye Glasmalerier, fra 1898, er endnu ikke ret i Samklang med det gamle, men virkelige Forbedringer er den udskaarne Trædøbefonts Genopstilling og senere (1928) den af Arkitekt Mogens Clemmensen ledede Ordning af Orgelet, der gik Haand i Haand med Genaabningen af Vestvinduet og Opmuringen af det nye Taarnhvælv. Som et Led i de samme Bestræbelser følger sig i Kirkens Jubilæumsaar den omhyggelige Istandsættelse af Prædikestolen, bekostet ved Direktør *P. Axelsen* og Hustru *Marie, f. Christoffersen*, af Slagelse.

ALTERKALK FRA 1592 OG VINKANDE FRA 1611.

FORTEGNELSE OVER KIRKENS GRAVMINDER.

Bevarede Mindetavler.

1. Erich Knudson, Ridefoged paa Antvorskov (se S. 120 og Gravsten Nr. 9).
2. Christen Clemensen, Magister, Søn af Magister, Provst Clemens Clemensen, død 1707. Sort Marmortavle med latinsk Indskrift.
3. Anders Cabel, Købmand, død 1772. Sort Stentavle.
4. William Hammond, Commerceraad, begravet 1787, 80 Aar, og hans anden Hustru Lovise Charlotte, født Hagerup. Tavle af norsk Marmor.
5. Diderich Top, Sognepræst og Provst, død 1796.
6. Peder Wøldike, Professor, Rektor, død 1811. „Ham, den gode, kloge Lærde satte erkendtlige Disciple højtskattende dette Minde.“

Gravstene.

1. Hans Olssen Kedelsmed, Borger, død tredje Paaskedag 1591, og Hustru Maren Pedersdatter, død 1599. Anselig Sten med Portrætfignurer af Ægteparret, vistnok hugget i et Værksted i Roskilde. Genfundet 1916 under Midtskibets Gulv og derefter af Nationalmuseet opstillet paa Vestvæggen.
2. Udslidt Indskriftssten i Roskildeværkstedets Stil c. 1600. Liggende udenfor Koret.
3. Christopher Lavritson, Borgmester, død 16.., og Hustru daater Brøns, død 1602. Over Indskriftfeltet et Opstandelsesrelief under tredelt Bueslag. Stenen, der er hugget i Roskildeværkstedets Stil, laa indtil 1922 nedenfor Taarnets vestre Trappe, men blev da af Nationalmuseet opstillet i nordre Vaabenhus.
4. Sognepræst Petrus Magni (Peder Mogensen Graa, død 1627) med to Hustruer, Marina Johannis, død 1611, og Catharina Bartoli, død 16.. Over den latinske Indskrift knælende Portrætfignurer. I søndre Vaabenhus.
5. Fra c. 1625. Den oprindelige Indskrift er udslettet og erstattet med en Gravskrift over Anniche Poulsdatter Bie, død 1732, i Ægteskab med Rektor Niels Jacobsøn Borch. I søndre Vaabenhus.
6. Lydich von Minden, kgl. Berider paa Antvorskov, død 1627. 92 Aar gammel, hans første Hustru Johanne Matzdatter, død 1621, samt Eyler Pedersen, kgl. Berider sammesteds, død, og Hustru Elise Knudsdatter, død, der først havde været gift i 7 Aar med Lydich von Minden. Over Indskriften Kristi Opstandelse. I den smukke Ramme er hugget Kristi Lidelsesredskaber. Ved Skibets Vestvæg.
7. Sognepræst Niels Jensen Korsør, Provst 1629, død 1640, og Hustru Marin Jørgensdatter. Brudstykker med Rester af en latinsk Indskrift. Liggende udenfor Koret.

8. Mester Knud Hanson, Rektor og siden Hofprædikant paa Antvorskov Slot, død 16.. Paa hver sin Side af et Krucifix knælende Figurer af Præsten og hans Hustru. I søndre Vaabenhus.

9. Erik Knudsen, Ridefoged paa Antvorskov, Raadmand, død 1652, og Hustru Anne Taarkildsdatter, død..... Ved Indskrifttav- lens Sider staar to Kvinder med Palmegrene; foroven ses Opstan- delsen. Stenen er vistnok hugget af samme Mester som Ægtepar- rets Stenepitafium. Ved Skibets Vestvæg.

10. Stærkt slidt Indskrift over en Borgmester og Hustru Maren Hansdatter. Paa den sorte Sten ses foruden Opstandelsen Ægtepar- rets Brystbilleder. Ved Skibets Vestvæg.

11. Anders Nielsen Kremmer, Handelsmand, død 1662, med Hu- stru Mette Jensdatter, død 1656, samt to Børn. Et Aarstal ved Bo- mærket viser, at Stenen er hugget 1662. I søndre Vaabenhus.

12. Niels Jacobson Tenover, Handelsmand i sin Fødeby Horsens, med sin Hustru Anne Rasmusdatter Jull efter Svenskerne's Ind- fald 1657 flyttet til Slagelse og død her 1659, 28 Aar gammel, og

Christen Torkildsen, født paa Mørkegaard i Sjælland, Skriver hos Norges Statholder, Hr. Christofer Urne, død i Slagelse 1644 hos sin Søster Anne Torkildsdatter, Jens Knudsen's.

Over den tvedelte Indskrift staar, at de to Matroner har bekostet denne Sten og „Leiersted“. Stenen, der er hugget 1664, laa indtil 1912 som Trappetrin foran Kirkens Vestdør. Nu i nordre Vaabenhus.

13. Maren Pedersdatter, død 1675, Stenen er bekostet af hendes Ægtefælle, Niels Søfrensen, Handelsmand, 1675. Skriften og de ind- huggede Ornamentter er fyldte med sort Farve. I Hjørnerne sidder Bronzerelieffer, forestillende de fire Evangelister. I søndre Vaa- benhus.

14. Albert Matzøn, Borgmester, død 1696, og Hustru Maren Hans- datter, død 1689. Foroven Kristi Opstandelse. Stenen er sikkert ældre, fra c. 1650. Ved Skibets Vestvæg.

15. Mogens Jacobson, Borgmester, født i Aarhus 1650, død 1698, og Hustru Karen Clemensdatter, død 17.. Stenen er sikkert ældre, fra c. 1650. I nordre Sidekor.

16. Bunde Nielsen, Handelsmand, død 1699, og Hustru Maren Nielsdatter, død 1726. Skibets Vestvæg.

17. Hans Abelin Schou, født 1764, død 1832, og Hustru Mette Ka- trine Hansen, død 1837. Øst for Koret.

Forsvundne Gravminder.

1. Phocas Sophrof eller Stafrofsky, af russisk Adelsfamilie, i Her- tug Magnus' Tjeneste i Lifland, fanget af de Danske, derefter i dansk Tjeneste som kgl. Sølvmeister, død i Pest 1592. Stenen blev renoveret 1715 af hans Sønnedatterdatters Søn Biskop Christen Worm.

2. Johannes Andersen af Klixbøl (Klægsbøl i Sydslesvig), kgl. Sekretær, død i Pest 1592. Mindesmærket blev sat af hans Ven C. Machabæus efter Befaling af Oversekretæren Christian Holck.

3. Jomfru Karen Høg, Datter af Styge Høg og Fru Anne Ulfstand, død 1610 paa Antvorskov hos sin Søster Sidsel (gift med Lensmanden Ebbe Munk, se S. 37 og 117). Epitafiet blev bortsolgt 1874 og fandtes 1893 i en københavnsk Antikvitetshandel.

4. Johannes Knopf, Rektor ved Herlufholms Skole, død 1619.

5. Erasmus Petri, Borger 1619.

6. Kaarre, Raadmand, og Hustru Kirsten Lauridtsdatter, død 1622. Epitafiet bortsolgt 1874.

7. Petrus Magni (Peder Mogensen). Epitafium med latinsk Vers. Sml. Gravsten Nr. 4.

8. Christoffer Graa, Raadmand, Borgmester og Legatstifter. Epitafium med latinsk Indskrift (se S. 116, Lysekroner).

9. Lyderich von Minden, kgl. Berider (se Gravsten Nr. 6). Epitafiet bortsolgt 1874.

10. Arnoldus de Fine, Kong Christian 4's Hofmusikus indtil 1627.

11. Poul Nielsen Rosenpalm til Brorupgaard. Assessor i Højesteret og Kancellikollegiet, død 1688.

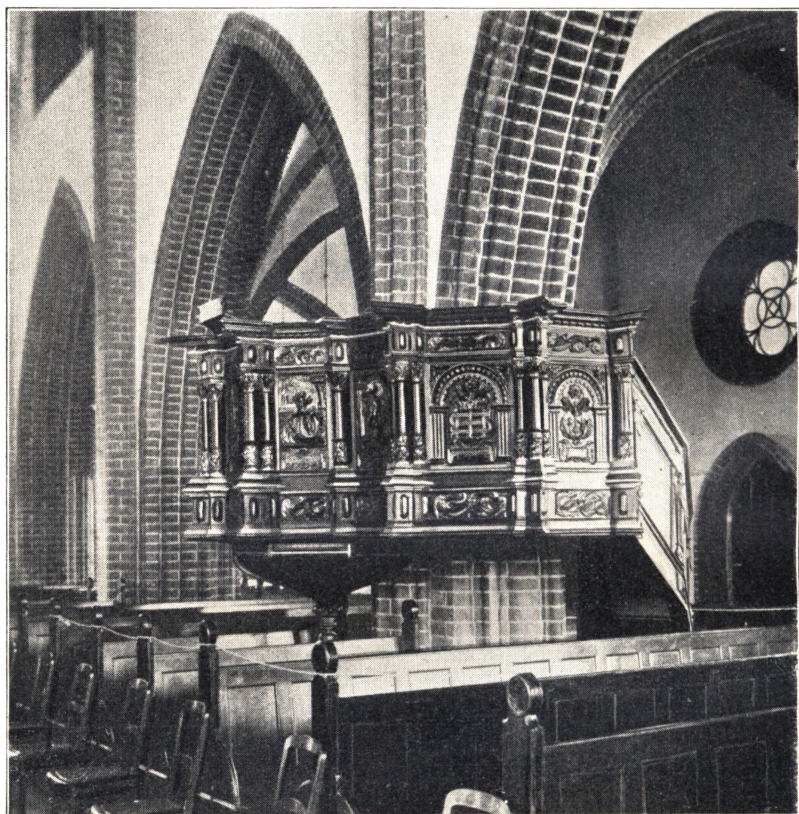
12. Hr. Poul Lauritzen. Maleri, Kristi Gravlæggelse.

EFTERSKRIFT.

En Beskrivelse af St. Mikkel's Kirke vil i Løbet af 1934 udkomme i Sorø Amts Bind af „Danmarks Kirker“, som vil bringe udførlige Henvisninger til trykt Litteratur og skriftlige Kilder vedr. Bygningen og dens Inventar.

Forf. har til sin korte Redegørelse kunnet benytte Nationalmuseets Forarbejder til dette Værk, deriblandt den første, virkelige sagkyndige Beskrivelse af Kirkens Arkitektur, skrevet af Arkitekt C. M. Smidt 1903, og den af Museumsinspektør, Dr. phil. Poul Nørlund udarbejdede, endnu ikke i alle Enkeltheder fuldendte Text til Kirkeværket. Fremstillingen hviler dog ogsaa helt igennem paa Selvsyn, og for adskillige af dens Detailler har Forf. alene Ansvaret.

Prædikestolens Istandsættelse er udført af Maler *N. J. Terman-
sen* under Nationalmuseets Tilsyn.

DEN (I 1933) RESTAUREREDE PRÆDIKESTOL.

PRÆSTERÆKKER

SOGNEPRÆSTER VED SCT. MIKKELS KIRKE

- Tyge* (Tuco) 1384. SRD. IV. 524.
- Oluf Jensen*, nævnes 1419 og endnu 1448.
- Knud Markvardsen*, vicecuratus 1449. 1460.
- Niels Lauritsen*, 1467. 1472. Repert 3003.
- (Som *Alterpræster* og *Vikarer* nævnes: *Jakob Mosle*, Kapellan i St. Annæ Kapel. Vitæ Sanctorum Danorum 417. *Hemming*, Præst ved Hellig Legems Alter 1533. S. 31. Hr. *Peder Andersen* 1532, Stilling ubekendt. S. 29.)
- Anders Jacobsen*, nævnes 1533, var Provst 1545.
- Jørgen Nielsen*, nævnes 1562, formentlig da nylig tiltraadt. S. 33.
- Mikkel Adamsen Odsing*, nævnes 1574 og 1587.
- Povel Anderskov*, kaldet fra Kapellaniet i Køge, nævnes 1591.
- Peder Arvedsen*, nævnes 1596.
- Peder Mogensen Graa*, nævnes 1608, var Provst 1615, død 1627. S. 123.
- Mag. Niels Jensen Corsør*, 1627—† 1640, f. 1574, Hører i Roskilde 1600, Rektor i Slagelse, Slotspræst paa Antvorskov og Magister 1621, af Domprovst Holger Gagge kaldet 1627, Provst 1629. Gift 1. Karen Jørgensdatter. 2. Maren Knudsdatter. S. 124.
- Mag. Peder Villadsen*, 1636 Successor, 1640—61, Biskop i Viborg, † 1673. Gift 1649 Dorothea Nielsdatter Aurilesius, † 1700. S. 37.
- Mag. Hans Allesen*, 1661—† $\frac{5}{5}$ 1678. Gift 1634 Barbara de Fine. S. 39.
- Mag. Niels Lauritsen Langaa*, Successor 1669—† $\frac{16}{11}$ 1684. Student tra Odense 1657. Mag. 1675. Gift Abigael Lauritsdatter.
- Mag. Peder Møller* 1684—† 1697. Gift 1. Ingeborg Thøgersdatter. 2. 1685 Mette Jakobsdatter Lund. 3. 1688 Anna Hammermüller af St. Peders Kirke. S. 40.
- Mag. Johan Barscher* 1697—† 1744. Gift 1696 Anna Margrethe Eisenberg, Enke efter hans Formand ved Peders Kirke. S. 49.
- Christian Jensen* 1744—† 1746. Gift Margrethe Wind, † 1746. S. 60.
- Frants Thestrup Stampe* 1746—† $\frac{20}{6}$ 1762, f. i Hammer $\frac{15}{4}$ 1715, Stud. Aalborg 1732. Kand. 38. Feltpræst 1743. Hustru Dorothea Maria Olivarius af Ørsløv.B., † 1798.
- Niels Bjørn Tødsleuf*, 1762—1769, f. i Aalborg $\frac{11}{2}$ 1722, Student Aalborg 1738, Kand. 41, Sognepr. i Gørlev-Bakkendrup 1755, i Mariager 1769, † $\frac{20}{4}$ 1779.
- Diderich Top* 1769—† $\frac{20}{2}$ 1796. Provst 1783—95. F. $\frac{23}{10}$ 1723 i Nakskov, Fader Købmand Peder Hansen Top. Stu. Nakskov 1742, Kand. 1749, pers. Kap. i Vejby-Tibirke 1751, ligesaa i Helsing-Valby 1752. Gift 1761 Anna Cathrine Eleonora Dorothea Henriksen af Idestrup Pgd. († 1816 i Slagelse). S. 62.
- Dr. th. & ph. *Frederik Plum* 1796—1803. F. i Korsør $\frac{12}{10}$ 1760, Faderen Præst i Korsør. Stud. Odense 1778, Kand. 1788, Præst ved Københavns civile Arresthus 1789, i Korsør 1791. Sognepræst ved Kbh. Frue Kirke 1803, Biskop over Fyns Stift 1811, † $\frac{18}{4}$ 1834. S. 63.
- Niels Studsgaard Fuglsang* 1804—† $\frac{20}{10}$ 1832. F. $\frac{19}{11}$ 1759, Faderen Sognepræst i Holeby. Stud. Aalborg 1778, Kand. 1792, Præst i Trankebar 1792. Gift 1804 Anna Dorothea Kjerulff (1779—1868), Enke efter Statsretsprokurator Jens Torst. S. 66.
- Gerhard Giese Salicath* 1832—1848. F. paa Skovlyst ved Hillerød, Faderen Holsførster. Stud. Frederiksborg 1805, Kand. 1811, Sognepræst i Haraldsted-Allindemagle 1815, Tilsidst forflyttet til Stillinge men død inden Flytningen i Slagelse $\frac{24}{6}$ 1848. S. 73.

- Dr. th. & ph. *Andreas Gottlob Rudelbach* 1848—† $\frac{3}{8}$ 1862. F. $\frac{29}{10}$ 1792, Superintendent i Glauchau 1729—45. Gift 1822 Elisabeth Marie Sophie Bonsøe (1803—67), Datter af Skibskaptajn. S. 83.
- Dr. ph. *Karsten Friis Viborg* 1862—1883. F. i Kbh. $\frac{25}{4}$ 1813, Stud. Nyborg 1830, Kand. 1837, Sognepr. i Rynkeby-Revninge 1845. Død $\frac{22}{10}$ 1885. Gift Faaborg 1845 Laura Krøjer (1815—1883). S. 89.
- Christian Ferdinand Sorterup* 1884—1899. F. $\frac{19}{10}$ 1840 i Kbh. Fader Kancellisekretær. Stud. Kbh. 1859. Kand. 1866 og 1867, p. Kpl. i Skaarp 1871, res. Kpl. her 1877. Provst 1887. Forflyttet til Stillinge 1899, † $\frac{19}{10}$ 1904. Gift 1. 1872 med sit Søskendebarn Charlotte Frederikke Møller (1843—86), 2. 1888 Rigmor Guride Viborg (1847—1926).
- Ole Nielsen Glarbo* 1900—† $\frac{7}{10}$ 1916. F. $\frac{27}{10}$ 1848 i Voel, Søn af Lærer Niels Nielsen Glarbo. Stud. Horsens 1868, Kand. 1872, p. Kpl. i Torrild-Vedslet 1872, Spr. Tjele-Vinge 1875, Viborg Søndresogns Kirke 1881, Esbønderup-Nøddebo 1892. Gift 1874 Louise Bruun.
- Frederik Christian Georg Schepelern* 1916—23. F. $\frac{7}{4}$ 1868 i Kirke Heltinge, Fader G. S. senere Holmens Provst. Stud. Kbh. 1885, Kand. 1890, p. Kpl. Gislev-Ellested 1892, Spr. Tønning-Træden 1894, Tisted-Binderup-Durup 1899, res. Kp. Frue Kirke i Aarhus 1905. Fra Slagelse Stiftsprovst i Viborg 1923. Gift 1895 Ellen Rafn Wright, f. i Porsgrund 1876.
- Karmark Vilhelm Tonsgaard*, f. $\frac{24}{8}$ 1877 i Sennels, Søn af Gaardejer Peder Jensen T. Stud. Viborg 1897, Kand. 1903. Ord. Medhj. ved Kapernaums Kirke i Kbh. 1904, res. Kp. Fredens Kirke 1909, Sekretær for Kirk. For. f. indre Miss. i Kbh. 1913, Sognepræst i Hjerm 1915, res. Kp. Esajaskirken i Kbh. 1922, Sognepræst til St. Mikkel 1924. Provst for Slagelse Herred 1931. Gift 1906 Anna v. Bülow, f. $\frac{9}{1}$ 1878 i Ølby, Datter af Sognepræst H. V. v. B.

SOGNEKAPELLANER SAMT SOGNEPRÆSTER I HEJNINGE efter 1542.

- Jens Nielsen* (1584).
- Christopher Kore* (1592).
- Mag. *Niels Jensen Corsøer* 1615—21. Se Sognepræster.
- Hans Olufsen Svbye* 1621 (ord. $\frac{25}{4}$)—23. Fh. Hører i Kbh.
- Daniel Schrøder* 1623 (ord. $\frac{24}{5}$)—1630. Søn af Samuel Schrøder i Haarlev. Student 1619, Hører i Slagelse 1622, Sognepr. i Bavelse-Skelby 1630—†1649, Mag. 1635.
- Daniel Krop* 1630—31, fh. Skibspræst. Sognepr. i Rerslev-Vedby 1631—†1660.
- Frederik Hansen Sthenius* $\frac{21}{8}$ 1631 (ord. $\frac{19}{10}$), død efter 1665. (Søn af Hans Christensen Sthenius, Sognepræst i Malmø, og Elline Olufsdatter, C. J. Brandt: H. Chr. Sth. 76). Student fra Lund 1625. Gift 1. en Præstedatter fra Bringstrup. 2. $\frac{26}{10}$ 1651 Anna Jespersen, Dt. af Raadmand And. Jespersen.
- Oluf Lauritsen Slagelse*, kaldet som Medhjælper og Efterfølger, ord. $\frac{3}{2}$ 1665, † $\frac{31}{12}$ 1712. Forhen Rektor i Faaborg. Gift Dorothea Hansdatter Meyern, † 1686 (en Søn Organist v. St. Peders i Næstved kaldes med Efternavn: Plattenslager). 2. Elisabet Jakobsdatter † 1716. S. 48.
- Christopher Lynow* $\frac{12}{4}$ 1713—† $\frac{22}{6}$ 1724. F. $\frac{15}{12}$ 1664, S. af Erik Lynow (Lyne) Spr. i Ørslev-Solbjerg, tidligere Rektor i Nykøbing S. Gift Anne Marie Rhode.
- Hans Rasmussen Kjep* $\frac{3}{8}$ 1724—† $\frac{3}{10}$ 1746. F. i Bergen $\frac{1}{4}$ 1684, Stud. Stubbekøbing 1706, Kand. 1710, p. Kap. 1712 hos den gl. O. Lauritsen men forbigaaet ved hans Død. Levede i Mellemtiden kummerligt af at hjælpe Præsterne i Slagelse i Hospitalskirken og i Antvorskov Slotskirke. Gift Ingeborg Andersdatter † 1757. S. 48.

- Hans Terkildsen** $\frac{28}{40}$ 1746—† $\frac{17}{5}$ 1754. F. i Hagedsted 1698, Kand. 1724. Forhen Præst i Pedersborg-Kindertofte 1726. Gift 1. Barbara Fæster af Sønderup-Nordrup. 2. Anna Elisabeth Monrad af Dalum (1702—69).
- Godske From** $\frac{20}{7}$ 1754—† $\frac{11}{2}$ 1760. Søn af Degn Niels From i Stillinge, f. 1686, Stud. Slagelse 1708, Kand. 1713, Degn i Sorterup-O., $\frac{29}{8}$ 1732 pers. Kapl. ved St. Peders Kirke. Gift 1. Birgitte Gjersing; 2. $\frac{18}{3}$ 1744 Sophie Eleonora Haring († 1787, Fader Byfoged i Slagelse).
- Jens Jensen Wahl** $\frac{25}{4}$ 1760—1775. F. i Valløby 1724, Stud. 1747, Kand. 1756. Siden Sognepræst i Damsholte paa Møn 1775—† $\frac{4}{1}$ 1782. Gift Bodil Bredal.
- Christian Frederik Platou** $\frac{30}{11}$ 1775— $\frac{9}{9}$ 1788. F. 1749, Søn af Spr. Rasmus P. i Damsholte, Stud. 1764, Kand. 1767, p. Kpl. i Damsholte 1774. Siden Spr. i Ø. Egesborg 1788—† $\frac{13}{7}$ 1815. Gift Cathrine Stoud af Kjeldby.
- Eiler Hammond** $\frac{31}{10}$ 1788— $\frac{23}{12}$ 1796. S. af Kancelliraad William H. paa Aagaard, Moderen Louise Charlotte Hagerup, Datter af Biskop E. Hagerup i Trondhjem. F. $\frac{3}{2}$ 1757, Stud. Slagelse 1776, filologisk Kand. 1780, theologisk 1786. Blev siden Spr. i Brøndbyvester-Brøndbyøster 1796—1820, Provst 1805, 1820—† $\frac{28}{7}$ 1822 Domprovst i Roskilde. S. 62.
- Henrik Eiler** $\frac{24}{2}$ 1797— $\frac{22}{2}$ 1799. Søn af Degn Laur. E. i Skævinge, f. 1757, Stud. 1774, Kand. 1777, res. Kp. i Nysted 1787, 1799—† $\frac{27}{40}$ 1817 Spr. i Slots-Bjergby. Gift 1. 1787 Anna Elisabeth Winther † 1805, 2. Sophie Amalie Jordhøy † 1812.
- Hans Bastholm** $\frac{22}{2}$ 1799— $\frac{22}{5}$ 1801. Søn af Kgl. Konfess. Chr. Bastholm, f. $\frac{3}{8}$ 1774, Stud. 1789, Kand. 1793. 1801—1846 Spr. ved St. Peders Kirke, † $\frac{14}{6}$ 1856. S. 65—72.
- Rasmus Kjerulf** $\frac{22}{5}$ 1801— $\frac{1}{8}$ 1817, Fader Spr. i Hornslet. F. 1774, Stud. 1792, Kand. 1799, p. Kp. ved St. Peders Kirke 1800. 1817—† $\frac{19}{9}$ 1820 Præst ved Frederiks Hosp. i Kbh., 1819 tillige i Citadellet. Gift 1800 Hanne Jacobine Severine Stæhr (1782—1867).
- Peter Uldahl Andreas Riis** $\frac{15}{6}$ 1818— $\frac{16}{4}$ 1836. F. Kjeldgaard v. Skanderborg $\frac{27}{2}$ 1788, Stud. 1810, Kand. 1814. 1836—1858 Spr. i Oure-Vejstrup, † 1864. Gift Mette Cathrine Hjernøe (1790—1855). S. 68.
- Ordinerede Kateketer.**
- Peter Frederik Nielsen** $\frac{18}{8}$ 1830— $\frac{25}{4}$ 1837. F. $\frac{24}{2}$ 1802 i Kbh., Faderen Lærer i Særlev. Stud. 1820, Kand. 1826. Sognepr. i Jelling-Hover 1837—1848, fra 1841 tillige Seminarieforstander. 1848—† $\frac{20}{6}$ 1876 Spr. i Frørup. Gift 1837 Lucie Noline Fuglsang (Dt. af N. S. Fuglsang, f. i Slagelse $\frac{13}{3}$ 1807.
- Thorvald Leuning** $\frac{28}{8}$ 1837— $\frac{15}{2}$ 1850. F. $\frac{24}{10}$ 1805 Kbh., Stud. 1824, Kand. 1830 og 1831. 1850—† $\frac{11}{1}$ 1877 Spr. Skørpinge - Faardrup. Gift 1870 Marie Georgine Jordening f. 1844.
- Carl Peter August Kofod** $\frac{18}{2}$ 1851— $\frac{23}{10}$ 1856. Fader Dr. th. B. K. ved Helligaandskirken, f. i Kbh. $\frac{1}{9}$ 1814, Stud. 1832, Kand. 1840, Sognepr. i Verst-Bække 1856—67, i Todbjerg - Mejlbj 1867—† $\frac{31}{2}$ 1881. Gift 1842 Jensine Vilhelmine Hildebrandt, f. 1817.
- Jonas Christian Richter** $\frac{29}{2}$ 1857— $\frac{3}{2}$ 1874, fra $\frac{16}{12}$ 1862 som
- res. Kap. og Sognepr. i Hejninge.** F. $\frac{20}{12}$ 1818, Stud. Slagelse 1838, Kand. 1844, Kateket i Lemvig 1852. 1874—† $\frac{7}{8}$ 1897 Spr. i Boeslunde. Gift 1852 Nielsine Stephanie Faaborg (1824—1893).
- Leopold Ernst Emil Tobiesen** $\frac{14}{4}$ 1874— $\frac{20}{1}$ 1877, Søn af Stiftsprovst T. til Danemarre. F. i Hodde $\frac{5}{12}$ 1841, Stud. 1859, Kand. 1865, pers. Kpl. i Stillinge 1868. Sognepræst i Tanderup 1877, Provst 1881, Sognepr. i Flemløse 1883—1917, † $\frac{27}{4}$ 1929.
- Christian Ferdinand Sorterup** $\frac{8}{3}$ 1877— $\frac{13}{3}$ 1884, se Sognepræster.
- Michael Gerhard Frederik Brøndsted** $\frac{21}{4}$ 1884—† $\frac{1}{3}$ 1912. F. $\frac{7}{1}$ 1851 i Frydensberg, Rosmus Sogn, Fader Stationsinspektør. Stud. Aarhus 1870, Kand. 1878, p. Kpl.

- ved St. Peders Kirke 1880. Gift $1\frac{2}{11}$ 1878 i Slagelse Laura Fredrikke Grønvold (f. $\frac{1}{2}$ 1850, Fader Grosserer C. F. Gr.). S. 92.
- Otto Hjalmar Nyholm* $1\frac{4}{11}$ 1912—1925. F. $\frac{3}{6}$ 1867 i Horsens (Overlærer P. C. N.), Stud. Horsens 1885, Kand. 1890, pers. Kpl. Værnebel 1893, Skibspræst paa „Valkyrien“ 1899—1900. Sognepræst i Varde 1900—1912. Siden 1925 Præst ved Rigshospitalet. Gift $2\frac{8}{10}$ 1902 Anna Olufsen Toft. F. $\frac{3}{6}$ 1884 Varde (Sagfører T.).
- Jens Jakob Volf* 1925. F. i Kbh. $2\frac{8}{11}$ 1878 (Stiftsprovst, Dr. theol. R. Volf), Stud. 1896, Kand. 1902, pers. Kp. Frue K. i Svendborg 1903 m. m. 1908 Kateket ved Garnisons Kirke i Kbh., Sognepr. i Hylke 1912, res. Kp. Vor Frelzers Kirke i Aalborg 1918, Sognepr. i Langaa-Øxendrup 1922. 1) Gift $2\frac{3}{6}$ 1909 Karen Skov, f. $3\frac{1}{10}$ 1884 i Svendborg, †. 2) Gift $\frac{2}{6}$ 1921 Ingeborg Marie Øhlenschläger (Pastor em. V. Ø.).

(Lidt udførligere i Præstehistorierne. Enkelte Meddelelser fra Pastor Erh. Qvistgaard.)

HENVISNINGER

- 1) *Scriptores minores hist. Dan. ed. Gertz I, 23.*
- 2) *Saxo XII, 5.*
- 3) *A. D. Jørgensen: Den nord. Kirke, 528.*
- 4) *Du Canges Glossarium. Kh. Sml. III, 198.*
- 5) *SRD. VII, 121.*
- 6) *Kgl. Præsentats 1515 for Hr. Benedictus Arvidi ved Hr. Anders [Jepsøns] Død. Suhms Sml. II, 1, 128.*
- 7) *Pavens Brev Acta pontificum Danica Nr. 253. Klager i Overs., Valdemar Sejrs Sønner ved J. Olrik 119, 136, 140, og de tilsvarende Originalsteder i SRD. V. og i Acta processus litium inter regem Danorum et arch. Lundensem cur. A. Krarup et William Norvin, Hauniae 1932.*
- 8) *Repert. dipl. 1 $\frac{2}{5}$ 1344.*
- 9) *Chr. Pedersens Danske Skr. V, 507.*
- 10) *Kh. Sml. II, 423. Repert. dipl. Ser. II, Nr. 247, 3003 og 3150. Kongebrevet $2\frac{8}{10}$ 1471 se Haandskrift af C. P. Rothe, Ny kgl. Sml. 8^c, 586, S. 75 (Fotografi i Centralbibl. i Slagelse).*
- 11) *Indskrifterne i Marmor Danica I, 141. Se i Kirkens Beskrivelse.*
- 12) *De anførte Afladsbreve findes under deres Dato i Repertorium diplomaticum regni Daniæ.*
- 13) *Kh. Sml. II, 422.*
- 14) *Gertz, Vitae Sanctorum Danorum, 417.*
- 15) *Trykt i Program for Slagelse Skole 1771.*
- 16) *D. Mag. 2, 157.*
- 17) *Rigsraadsdom 3. Juli 1533, trykt i Hist. Tidsskr. 4 III, 494 i A. Heises store Afhandling om Herredagen. Afskrift Rothe, 63.*
- 18) *Klageskriftet mod Biskopperne 1536, Rørdams Monumenta I, 167.*
- 19) *Grevens Privilegium $2\frac{1}{6}$ 1534 Krag's Chr. III Hist., Suppl. S. 21.*
- 20) *Danske Kirkelove I, 435.*
- 21) *Rothe, 97.*
- 22) *Kh. Sml. 3 V, 372.*
- 23) *H. F. Rørdam: Kbh. Univ.-Hist. I, 327.*
- 24) *Kh. Sml. 3. IV, 481 f. og der anførte Kilder.*
- 25) *H. F. Rørdams Hist. Saml. og Studier I, 77.*
- 26) *Mere Referat i J. Oskar Andersen, Kingos aandel. Sjungekor LIX.*
- 27) *Afskrifter i Bispearkivets indgaaede Sager.*

- 26) P. Pall, Danske Skr. V, 64.
- 29) Kh. Sml. 5. IV, 48 f. Kirke-Leks. under Ericksson og Skevik.
- 30) Kh. Sml. 5. V, 719.
- 31) Kh. Sml. 4. III, 79.
- 32) Iman. Barfoed: Den falsterske Gejstligheds Personalhist. I, Tillæg S. XII. Kh. Sml. 4. III, 76 f.
- 33) P. Nedergaard i Kirke-Tidende 1917, 372.
- 34) Se iøvrigt Biskoppens Kopibog om Bispeembedets indgaaede Sager, Slagelse Herred.
- 35) Kh. Sml. 3. V, 668 ff. 4. III, 203 ff. Ledreborgske Samling Fol. 395.
- 36) Bispeark. indg. Sager. Om Jensen se Barfoed, Falsterske Gejstl. II, 188. Kh. Sml. 4. I, 666.
- 37) Kh. Sml. 3. I, 671. Anekdote om Top, C. N. Rosenkildes Efterladte Skrifter I, 25.
- 38) Ingemanns Levnetsbog II, 45.
- 39) Brev hjem 1798, Magasin for Rejseiagttagelser, udg. af R. Nyerup III, 423.
- 40) Biogr. Lex. Skrifter se Erslew. Kh. Sml. 4. IV, 261. En Del Breve til Prof. Jens Møller i Ny kgl. Sml. 4°, 300.
- 41) Vestsjæll. Avis 1818, Nr. 117. Jens Møller Theol. Bibl. 16 (1819) S. 1. Hans Bastholm: Ærb. Skrivelse til det høitærede Bibelselsk. i Kbh., Slagelse 1819. Maanedl. Efterretn. fra Bibelselsk. f. Danmark. 1824. 1831. 1832.
- 42) Kh. Sml. 4. VI, 50.
- 43) Se Biskop Fabers Brev Kh. Sml. 3. IV, 731. Kapellanen huskes af ældre Akademikere som „Messing-Jens“ i Studenterforeningen.
- 44) I Lindbergs Nordisk Kirke-Tidende 1833, 682 ff. Slgn. P. Frederiksen og L. Larsen: Dagen gryr (Kbh. 1930) 9 ff.
- 45) Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid, udg. af C. L. N. Mynster, 349.
- 46) L. Koch, Den d. kirk. hist. i 19. årh. II, 215, jfr. 211.
- 47) Sst. 211.
- 48) Frederik Barfod, Peter Andreas Fenger 195, jfr. Nord. Kirke-Tidende 1837, 90.
- 49) Om E. E. se Heggteit: Den norske Kirke i det nittende Aarh. II, 185 ff. A. Chr. Bang: Hans Nielsen Hauge og hans samtid, 4. Oplag, 474 f. Episoden i Slagelse se Nord. Kirke-Tidende 1837, 463, 464, 481 (R. Sørensens Fortælling), 512, 513 (Brev fra E. E.), 547, 572, 679. J. A. L. Holm: Fornødent Tillæg, Slagelse 1837.
- 50) Andragendet trykt i Nord. Kirke-Tid. 1839, 625. Breve, Fr. Barfod: P. A. Fenger, 180 ff.
- 51) S. Hansen og P. Olsen: De danske Baptisters Historie, Kbh. 1896.
- 52) Om Baptistsagen se anførte De danske Bapt. Hist. Scharling og Engelsefts Theol. Tidsskr. X. L. Koch, Den d. kirk. hist. i 19 årh. II, 230 ff. Kh. Saml. 3. V, 437 f. 4. V, 408 f. Fenger, Det sydvestsjæll. Broderkonvent 143, 147, 189, 191, 193, 202, 207. R. P. Rasmussen: Vilh. Rothe, 64.
- 53) Uddrag af Brevvekslingen med Lindberg i Dansk Kirketidende 1860, 441 ff.
- 54) H. L. Martensen: Af mit Levned I, 29.
- 55) Zeitschr. f. die ges. luth. Theol. u. Kirche 1841 I, 83 f.
- 56) H. N. Clausen, Mit Levned og min Tids Hist., 311. Kh. Sml. 4. V, 130.
- 57) Om Rudelbach se Erslews Forfatterlexikon. I. R. Stochholms Skildring af ham i Evang. Ugeskrift 1863 (ufuldendt), forkortet og fuldendt i Kirkelig Kalender for Norge 1876.
- 58) Erslews Forfatterlexikon. Elvius Præstehist. Gunhilde Viborg i Minder fra gl. grundtvigske Hjem V, 46 f.

**SANDSTENSKONSOL.
Fra Raadmand Erick Knudsøns
Epitafium.**